

TADEUSZ MAKIEWICZ

OŁTARZE I „PALENISKA” ORNAMENTOWANE Z EPOKI ŻELAZA W EUROPIE

ORNAMENTED ALTARS AND "FIREBEDS" FROM THE IRON AGE IN EUROPE

W artykule omówiono gliniane paleniska i quasi-paleniska ornamentowane z epoki żelaza, występujące w kilku krajach Europy od VII w. p.n.e. do III w. n.e. Rozprawa zawiera opis wszystkich obiektów. Analiza ornamentyki, form i kontekstu sytuacyjno-kulturowego pozwoliła na wyróżnienie 4 grup chronologiczno-geograficznych: scytyjskiej, trako-dackiej, germańskiej i celtyckiej, oraz wykazała, że obiekty takie powstały niezależnie w 3 centrach pod wpływem greckim. Później następuje samodzielny, niemniej uderzająco podobny rozwój we wszystkich ośrodkach. Końcowym ogniwem są obiekty z terenu Polski, Danii i RFN, powstałe zapewne pod wpływem dackim i celtyckim.

WSTĘP

Od kilkudziesięciu lat odkrywa się na terenie Europy obiekty, które określić można jako paleniska gliniane (lub też quasi-paleniska), ornamentowane w różnorodny sposób, niekiedy bardzo bogato. Pierwsze takie odkrycia miały miejsce na terenie Anglii i Ukrainy na przełomie XIX i XX wieku, następnie obiekty podobne odsłonięto na Ukrainie, w Bułgarii, Rumunii, Francji, Danii i RFN, a ostatnio także w Czechosłowacji. Wzbudziły one stosunkowo niewielkie zainteresowanie badaczy, ponadto trzeba stwierdzić, iż żaden z odkrywców nie zdawał sobie sprawy, że występują one na tak znacznym obszarze Europy*.

*Napisanie tego artykułu byłoby niemożliwe, gdyby nie pomoc szeregu osób. Chciałbym więc złożyć serdeczne podziękowania Panu prof. dr. Radu Vulpe z Institutul de Arheologie z Bukaresztu za wyczerpujące informacje na temat jego badań w Popești i Poiana oraz wiadomości na temat odkryć w Meleia. Następnie bardzo serdecznie dziękuję Panu dr. Mircea Babeşowi z Institutul de Arheologie w Bukareszcie za informacje na temat odkryć w Cîrlomănești, Panu mgr. Kazimierzowi Salewiczowi z Nationalmuseet w Kopenhadze za obszerne informacje na temat odkryć z terenu Danii, a szczególnie na temat prowadzonych przez niego badań w Hurup, Pani doktor Karli Motykovej z Archeologicko Ústavu ČSAV w Pradze za informacje na temat odkryć w Závisti, a Pani doktor Aleksandrze Cofta-Broniewskiej na temat badań w Kruszy Zamkowej. Natomiast Panu dr. Hadrianowi Daicoviciu z Institutul de Istorie z Cluj za udostępnienie zdjęć obiektu z Fetele Alba, a dyrekcji Landesmuseum für Vorgeschichte w Halle/Saale za wykonanie i udostępnienie zdjęć obiektów z La Roque i Nørre Fjand. Ponadto chciałbym złożyć

W latach 1970-1973 autor niniejszego artykułu prowadził archeologiczne badania ratownicze¹ na stanowisku 11 w Janikowie, woj. bydgoskie, w zachodniej części Kujaw. Odkryto tutaj bogatą osadę kultury przeworskiej, którą datować można na schyłkową fazę okresu późnolateńskiego (PL III) i wczesną fazę starszego okresu rzymskiego (B.), tzn. okres od 15 r. p.n.e. do 70 r. n.e.² Najciekawszym obiektem odsłoniętym w trakcie badań były pozostałości budowli, w obrębie której znajdowało się klepisko gliniane z ornamentem w postaci dwóch koncentrycznie umieszczonych kwadratów. Odkrycie to zainspirowało autora

serdeczne podziękowania za pomoc Panu doc. dr. hab. Zenonowi Woźniakowi, Panu dr. J. Medunie (Archeologiczki Ústav ČSAV w Brnie) i Panu dr. F. Schubertowi (Römisch-Germanische Kommission we Frankfurcie nad Menem).

Szczególne wyrazy wdzięczności winien jestem Panu prof. dr. Lechowi Leciejewiczowi i Panu prof. dr. Janowi Żakowi za możliwość przedyskutowania problematyki tego artykułu na kierowanych przez nich seminariach i za cenne rady. Ponadto dziękuję moim kolegom z tegoż seminarium i gronu moich przyjaciół za możliwość przeprowadzenia z nimi szeregu interesujących dyskusji na ten temat.

¹ Badania prowadziła Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska PP Pracowni Konserwacji, Zabytków, Oddział w Poznaniu, w ramach szerszej akcji ratowniczej na terenach zalewowych Zbiornika Wodnego „Pakość”. Badania finansował Zarząd Inwestycji Budowy Kaskady Dolnej Wisły we Włocławku.

² GODŁOWSKI, WOŹNIAK 1970, s. 7-8.

niniejszego artykułu do zainteresowania się podobnymi faktami z terenu Europy.

Na początku artykułu konieczne jest dokładne określenie, jakiego rodzaju obiekty nas interesują. Ogólnie można powiedzieć, iż omawiane będą: 1 — ornamentowane w różny sposób paleniska, 2 — obiekty zbliżone do palenisk, umieszczone w domostwach w centralnych miejscach izb, nie użytkowane jednak jako paleniska domowe, oraz 3 — obiekty określane przez autorów jako podłogi domów, o ile mają ornament. Trzeba tutaj wyjaśnić, iż kwestia ta jest bardzo trudna do rozstrzygnięcia. Tylko w pewnych wypadkach (wszystkie obiekty z Półwyspu Jutlandzkiego) sprawa ich użytkowania jako palenisk nie ulega wątpliwości. W innych natomiast można przyjąć z całkowitą pewnością, iż poza jednorazowym wypaleniem nigdy więcej nie używano ich jako zwykłych palenisk domowych (Janikowo, Žabotin, zapewne także wszystkie obiekty z La Roque; specjalną pozycję zajmuje w tej grupie obiekt odkryty w komorze grobowej w kurhanie 2 w Mumdlilar). Istnieją wypadki (Seuthopolis), że autor w jednej publikacji stwierdza, iż obiekty takie nie mogły być użytkowane jako paleniska i pełniły wyłącznie funkcję kultową³, natomiast w innej — że były to zapewne paleniska⁴. Ponadto zdarza się, że obiekty takie użytkowane były jako paleniska, ale o charakterze wyłącznie sakralnym. Natomiast nieprawdopodobne wydaje się, aby mogły być zwykłymi podłogami domostw, jak przyjmuje się to w jednym wypadku w literaturze rumuńskiej⁵, gdyż wtedy ornament wykonany w glinie uległby bardzo szybkiemu zatarciu.

Wyjątkowo uwzględniono także obiekty nieornamentowane, o ile istnieją dane pozwalające sądzić, że stanowią one zjawiska pokrewne i można je łączyć w pewien ciąg rozwojowy z paleniskami ornamentowanymi. Natomiast nie uwzględniono w pełni palenisk z Cortès de Navarra w Hiszpanii, datowanych na okres halsztacki, ponieważ wobec niedostępności oryginalnej publikacji wyników badań niemożliwe było rozstrzygnięcie, czy rzeczywiście są to fakty jakościowo identyczne z omawianymi w tym artykule. P. Larderet w swej pracy uwzględnił paleniska z Cortès de Navarra jedynie jako analogię do odkrytych przez siebie obiektów w La Roque, bez podawania bliższych szczegółów.

Odnosnie do granic czasowych artykułu ujęte będą w nim wyłącznie obiekty pochodzące z epoki

żelaza, w stosunku do których można przypuszczać, iż są wyrazem analogicznych lub zbliżonych prądów kulturowych, a u ich źródła leżą podobne przyczyny. Pomijamy natomiast ornamentowane paleniska występujące w innych okresach, jak np. znane z kultury trypolskiej⁶.

Autor pragnie zbadać, jak przedstawiają się przemiany ornamentyki, zwrócić uwagę na fakty świadczące o roli i znaczeniu tego rodzaju obiektów w obrębie kultur, w których występują. Następnie wyjaśnić, czy elementy te, spotykane na tak znacznym obszarze Europy w okresie jednego pełnego tysiąclecia, wykazują wspólne cechy, czy też są to zjawiska izolowane; czy można mówić o pokrewieństwie między nimi, czy istnieją jakieś prawidłowości w ich rozwoju i jaka jest ich geneza. Natomiast nie jest celem artykułu analiza wszystkich tego rodzaju obiektów jako ewentualnego przejawu kultu ani próba interpretacji ich znaczenia.

Na temat techniki wykonania ornamentu stwierdzić trzeba, iż niemal wszystkie były ryte. Tylko w domu IVb w Nørre Fjand odsłonięto palenisko z ornamentem odcisniętym grubym sznurem⁷. G. Hatt nie wyklucza jednak możliwości, że jest to imitacja ornamentu sznurowego wykonana prętem w wilgotnej glinie. Również na podstawie ilustracji jednego obiektu z Popești⁸ przypuszczać można, że zastosowano tam podobny sposób, ale autor publikacji nie pisze nic na ten temat. W wszystkich innych wypadkach stosowano rycie, przy czym ryte rowki mogą być węższe lub szersze. Co do jednego obiektu z Tofting A. Bantelmann przypuszcza, że ornament stanowią ślady drewnianego oszalowania paleniska⁹.

W dalszej części artykułu zestawiono wszystkie znane autorowi tego typu obiekty z terenu Europy, przy czym opisywane są w ramach krajów w kolejności chronologicznej (o ile jest to możliwe do ustalenia). Podstawą uszeregowania krajów jest chronologia najstarszego stwierdzonego obiektu. Następnie przeanalizujemy w aspekcie typologicznym, geograficznym i chronologicznym ich ornamentykę, a dalej formy interesujących nas zabytków, ich kontekst sytuacyjny i współwystępujące zabytki.

Właściwe rozważania zostaną poprzedzone omówieniem literatury przedmiotu celem zorientowania się, jak wygląda stan badań i jak interpretowane są tego typu obiekty.

³ DIMITROV 1957, s. 208.

⁴ DIMITROV 1961, s. 99.

⁵ DAICOVICIU 1972, s. 162-164.

⁶ PASSEK 1949, s. 82 nn.

⁷ HATT 1957, s. 72.

⁸ R. VULPE 1959, s. 313, fig. 7.

⁹ BANTELMAANN 1955, s. 66.

PRZEGLĄD LITERATURY

Literaturę przedmiotu można ogólnie podzielić na dwa typy. Typ pierwszy, dominujący ilościowo, to różnego rodzaju publikacje materiałowe, opracowane według panujących w danym kraju tradycji i konwencji, podające mniej lub bardziej szczegółowy opis obiektów i ich otoczenia. Niestety, odmienne sposoby publikacji materiałów w różnych krajach bardzo utrudniają porównywanie wyników badań. Grupa druga publikacji, która obejmuje zaledwie kilka artykułów, to prace o charakterze materiałowo-syntetycznym lub syntetycznym poświęcone wyłącznie interesującemu nas tematowi lub poruszające go wśród szeregu innych.

Stosunkowo najwięcej uwagi poświęcono omawianym tu obiektom w literaturze radzieckiej, gdzie problematyką tą zgodnie z lokalizacją wszystkich odkryć zajmowali się archeolodzy ukraińscy. Są to jednak w większości różnego typu publikacje materiałowe lub sprawozdania z badań. Pracą typu materiałowego jest opracowanie badań w Zołotoj Bałce¹⁰. Zasadniczym jego mankamentem jest jednak brak precyzyjnej chronologii. Natomiast pozostałe publikacje to w większości różnego typu sprawozdania z badań. Do kategorii tej zaliczyć również należy artykuł E. W. Jakowenki, poświęcony w zasadzie interesującym nas obiektom, w którym jednak autor nie czyni żadnych prób interpretacji, ale ogranicza się jedynie do ustalenia na podstawie archiwaliów pewnych danych dotyczących nie opublikowanych badań W. W. Chwojki¹¹.

Niemniej w literaturze radzieckiej podjęto próbę całościowego zebrania i interpretacji tego typu zabytków. Taki charakter nosi artykuł E. F. Pokrowskiej¹² o odkryciach ołtarzy ofiarnych (*žertvennik*) w Żabotinie. Autorka zebrała w nim wszystkie zbliżonego charakteru obiekty z terenu Ukrainy i przeprowadziła ich analizę. Interpretuje ona kręgi występujące na obiektach jako symbole solarne. Co do motywów meandra występującego na jednym obiekcie przyjmuje, że stanowi on jeden z przewodnich motywów ornamentacyjnych starożytnej Grecji, natomiast o spirali stwierdza, że jest jednym z głównych elementów zdobniczych trackiego halsztatu. W sumie jednak autorka nie zwraca na charakter zdobnictwa większej uwagi. Silnie natomiast podkreśla miejscowy charakter wszystkich obiektów i ich związek z kultem rolniczym ludności scytyjskiej, powo-

łując się przy tym na dane Herodota. Akcentuje fakt, że obiekty tego typu nie występują zupełnie u Scytów koczowników.

W pracy zbiorowej pod redakcją I. O. Tereñożkina *Archeologija Ukrainskoj RSR* interpretowane są one jako niewielkie „wiejskie” świątynie z ołtarzami ofiarnymi, nie mające analogii i poświęcone bóstwom urodzaju, żywotnej sile ziemi¹³. Podobne stanowisko zajmuje B. A. Szramko w artykule poświęconym omówieniu odkryć w miejscowości Karawan¹⁴. Jego zaletą jest szczegółowe opracowanie odkrytych tam modeli ziaren. Autor podkreśla także istnienie przejawów kultów rolniczych i wiąże je z kultem ognia. Analogicznie M. I. Wiazmitina w artykule poświęconym m. in. odkryciom w Zołotoj Bałce¹⁵ interpretuje odkryty tam krzyż i półowale wykonane z 3 linii jako symbole solarne. Autorka nawiązuje do zbliżonych obiektów scytyjskich z VII-III w. p.n.e., podkreśla jednak odrębny charakter paleniska w Zołotoj Bałce, wiążąc je z podobnymi obiektami kultury dackiej w Rumunii i traktując jako element wpływów dackich na środowisko scytyjskie. W świetle współwystępujących w Zołotoj Bałce zabytków fakt ten nie ulega wątpliwości. Specyficzny charakter artykułu poświęconego kontaktom scytyjsko-trackim powoduje, że Wiazmitina nie przeprowadza próby szerszej interpretacji.

W literaturze bułgarskiej syntetyczny charakter noszą artykuły D. P. Dimitrowa, poświęcone badaniom w Seuthopolis¹⁶ (obecnie Koprinika okręg Kazanlyk). Są to jednak artykuły bardzo ogólne, niekiedy o charakterze popularnonaukowym, autor nie podaje bliższych szczegółów dotyczących interesujących nas odkryć, tak że nie można nawet ustalić ilości odkrytych obiektów ornamentowanych. Dimitrow, podkreślając bardzo silne wpływy greckie w rozplanowaniu i technice budowy domów, uwypukla jednocześnie fakt, że ornamentowane (a także nieornamentowane) płaszczyzny gliniane występujące w domach w Seuthopolis są elementami całkowicie miejscowymi, nie spotykanymi w przedhellenistycznym i hellenistycznym budownictwie greckim. Wiąże je z jakimś specjalnym kultem domowym Traków. Szczególnie silną przesłanką takiej interpretacji są promieniście ułożone przedstawienia węży oraz również promieniście ułożone linie, które autor uważa za symbole solarne. Najbardziej interesujące i pod-

¹⁰ DOBROVOLSKIJ 1960.

¹¹ JAKOVENKO 1966.

¹² POKROVSKAJA 1962.

¹³ TEREÑOŻKIN 1971, s. 152-168.

¹⁴ ŠRAMKO 1957b.

¹⁵ VIAZMITINA 1969.

¹⁶ DIMITROV 1957; 1960; 1961.

kreślane przez autora jest odkrycie takich ornamentowanych glinianych płaszczyzn w obrębie budowli uznanej za rezydencję króla trackiego Seuthesa III, równocześnie centralnej świątyni trackiego kultu.

W literaturze rumuńskiej nie poświęcono ornamentowanym paleniskom większej uwagi. Są one z reguły omawiane w publikacjach materiałowych jako element niczym się nie wyróżniający, jak to ma na przykład miejsce w publikacji wyników badań w Bukareszcie¹⁷. Jedynie Radu Vulpe podkreśla w swych pracach ich wyjątkowy charakter i traktuje jako obiekty kultowe, nie podając jednak żadnych podstaw swej interpretacji¹⁸. Natomiast w wypadku bardzo bogato zdobionego obiektu w Popești zwraca uwagę na fakt, iż znajdował się on w obrębie budowli absydowej, uznanej za siedzibę wodza plemiennego, i traktuje występujący w ornamentyce motyw biegnących fal jako element grecki¹⁹. Ogólnie trzeba jednak stwierdzić, że obiekty z terenu Rumunii doczekały się zaledwie wzmianek w obszernych publikacjach materiałowych, mimo iż z reguły podkreślano ich wyjątkowy charakter.

Bardzo szczegółowo i zdecydowanie najpełniej zostały opracowane i zinterpretowane interesujące badania w La Roque we Francji, gdzie odkryto 5 palenisk ornamentowanych wraz z bardzo ciekawymi zabytkami towarzyszącymi²⁰, które zdaniem P. Lardereta bez wątpliwości świadczą, iż mamy do czynienia z zespołami sakralnymi. Poza ołtarzami-paleniskami (*autel-foyer*) występowały tutaj zoomorficzne figurki *chenet* (nie tłumaczymy tego terminu na polski ze względu na brak adekwatnego odpowiednika), następnie pierścienie gliniane i naczynia gliniane z otworami wykonanymi w środku dna przed wypaleniem, służące zdaniem autora do zbierania płynnych darów dla bogów bądź krwi zabitych ofiar tak, by mogła ona wsiąkać w ziemię. Autor przeprowadza szczegółową analizę ornamentu i zwraca uwagę na fakt, że dwa ołtarze ofiarne odkryto w tym samym miejscu, oddzielone warstwą nie zawierającą zabytków. W ołtarzu najstarszym ornament jest wykonany na wysokim poziomie artystycznym, bez żadnych elementów miejscowych. Nie było także żadnych zabytków współtowarzyszących. W obiektach młodszych następuje barbarzyca

ornamentu, polegająca na tym, że ornament meandrowy zastępowany jest przez motywy quasi-meandrowe, pojawiają się miejscowe motywy jodełek i rombów, a jednocześnie liczne zabytki współtowarzyszące w postaci figurek *chenet*, naczyń z otworami w dnie i wałków glinianych. Powołuje się autor na zbliżone ołtarze domowe w Cortis de Navarra, pochodzące z okresu halszackiego, i ołtarz w Le Cayla de Mailhac we Francji, datowany na I w. n.e. W podsumowaniu Larderet stwierdza, że kult religijny praktykowany na terenie oppidum w La Roque i ześrodkowany wokół ołtarzy-palenisk miał charakter rodzinny — składano tutaj ofiary bóstwom domowym. Zjawiska takie miały prawdopodobnie znacznie szerszy zasięg na wybrzeżu śródziemnomorskim, o czym może świadczyć znalezienie w oppidum w Castres (Francja) dwóch figurek *chenet* i naczynia *dolium* z ornamentem pseudomeandrowym, identycznym ze znanym z La Roque, oraz zbliżonego charakteru odkrycia z kilku innych stanowisk. Autor sądzi, że pomieszczenie, gdzie znajdował się ołtarz-palenisko, było przeznaczone wyłącznie na cele sakralne oraz że ewolucja w ornamentyce ołtarzy-palenisk na różnych poziomach jest syntezą dekoracyjną ornamentyki greckiej i lokalnej, a sam kult wyrazem religijnego synkretyzmu grecko-celtyckiego.

Odkrycie na terenie Danii i Szlezewiku-Holsztynu bardzo dużej ilości ciekawych obiektów o zróżnicowanej ornamentyce nie wzbudziło żadnego zainteresowania badaczy. Autorzy traktują je jako zwyczajny element wyposażenia domostw mieszkalnych, jakościowo identyczny z paleniskami nieornamentowymi, podkreślając co najwyższej występowanie w nich lub w ich sąsiedztwie zabytków uważanych za wyjątkowe w postaci specjalnych naczyń o charakterze sakralnym i tzw. *ildbukke* (odpowiednik figurek *chenet*). Do jakiego stopnia autorzy traktują paleniska ornamentowane jako zjawiska normalne, świadczy fakt, że G. Hatt, autor aż 3 publikacji, tylko w jednym wypadku powołuje się na analogię z innego stanowiska²¹ (Glastonbury), natomiast A. Bantelmann²² na analogię z Ginderup. Podkreślić jednak trzeba bardzo staranne i wyczerpujące opracowanie wyników badań.

Niemożliwe okazało się dotarcie do oryginalnej publikacji jedyne go nie omówionego jeszcze obiektu z Glastonbury, zapewne jednak ze względu na fakt, iż było to pierwsze tego rodzaju odkrycie, a badania prowadzone jeszcze w XIX w., autorzy

¹⁷ MORINTZ, CANTACUZINO, CEBUC, ABRAMOVICI 1954, s. 334.

¹⁸ *Colectivul* 1952, s. 194; R. VULPE I IN. 1955, s. 245; R. VULPE 1957, s. 234.

¹⁹ R. VULPE 1959, s. 308.

²⁰ LARDERET 1957, s. 25-34.

²¹ HATT 1960, s. 69.

²² BANTELMANN 1955, s. 66.

nie mogli przeprowadzić szerszej interpretacji. Natomiast uwzględnienie ornamentowanego pale-niska w omówieniu tych badań w *Reallexikon der*

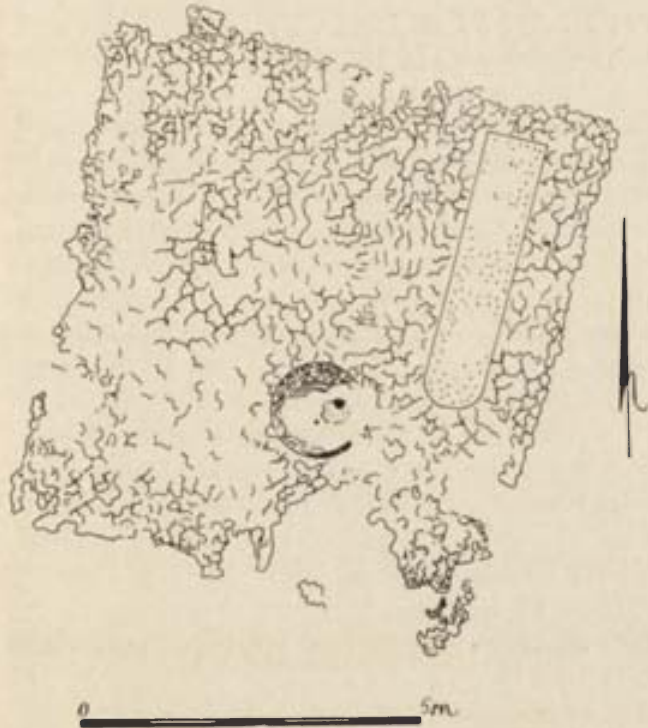
*Vorgeschichte*²³ świadczy, że traktowano je jako element wyróżniający się.

I. MATERIAŁY

UKRAINA (ZSRR)

1. ŻABOTIN, rajon Kamenka, obl'ast Čerkassy

I. Na terenie grodziska w wykopie XIX, na głęb. 0,3-0,7 m od powierzchni, odsłonięto regularne klepisko gliniane (ryc. 1), o wymiarach

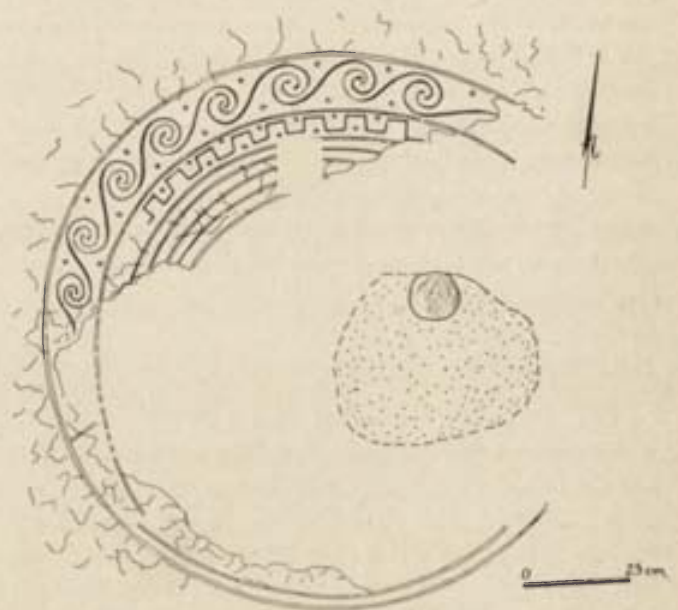
Ryc. 1. Żabotin (USRR). Plan klepiska glinianego — Plan of clay floor

Accord. to E. F. Pokrovskaja

9,0×9,5 m (w skali liniowej na rysunku wymiary obiektu wynoszą raczej 7,5×8 m). Stan zachowania klepiska bardzo dobry. Leżała na nim warstwa przepalanej gliny przemieszanej z czarnoziemem (łączna miąższość ok. 20 cm). Całość przykryta była warstwą bardzo grubych brył polepy, zalegającej zarówno na klepisku, jak i poza nim we wschodniej części wykopu — owały to pozostałości spalonej budowli, pochodzącej z najmłodszej fazy osadnictwa scytyjskiego. Nie wiadomo, w jaki sposób wykonane były ściany i dach. Wewnątrz budynku nie stwierdzono żadnych dołków postupowych, mimo że konstrukcja dachu tak wielkiej budowli wymagała niewątpliwie słupów nośnych. Ściany budynku miały zapewne konstrukcję znacznie lżejszą niż zwykle budynki mieszkalne, na co wskazuje polepa pokrywająca klepisko. Wykonano je w ten sposób,

że wpierw ułożono równą płaszczyznę z dobrze wymieszanej gliny (o grub. 2-4 cm), którą następnie wypalono, po czym pokryto cienką warstwą odpowiednio przygotowanej gliny i starannie wygładzono — zapewne specjalnym wałkiem, a następnie znów wypalono. Grubość tej warstwy wynosiła 1-1,2 cm. Warstwa zewnętrzna miała fakturę zbliżoną do cementu, bardzo zbitą, szarawą. Warstwa wewnętrzna, z powierzchnią wygładzoną tylko z grubsza, była czerwona.

Najciekawiej przedstawiało się centralne miejsce klepiska, gdzie znajdował się krąg (ryc. 2)

Ryc. 2. Żabotin. Ornament klepiska glinianego — Ornament of the clay floor

Accord. to E. F. Pokrovskaja

o średnicy 135 cm, wykonany niegłęboką linią, rytą palcem na świeżej, jeszcze wilgotnej powierzchni podłogi. Część środkowa i wschodnia kręgu były zniszczone. W części południowej w pobliżu centrum kręgu odkryto jamę nieregularnego kształtu, o wymiarach 0,6×0,4 m, głębokości 0,9 m, w której wypełnisku znajdowały się pozostałości przepalonego słupa o średnicy 16 cm. Część północna kręgu pokryta była ornamentem składającym się z 6 koncentrycznych pasów, zbiegających się przy końcach. Pierwszy pas, szerokości do 15 cm, wypełniony był ornamentem biegną-

²³ BREMER 1926, tabl. 141b.

cej fali składającej się z pojedynczych spiralnych linii, których zaokrąglone końce zachodziły na siebie. Po obu stronach linii tworzących te zwoje były niewielkie dołki. Drugi pas, szerokości do 7 cm, zdobiony był motywem prostego meandra. Na przestrzeni między fragmentami meandra znajdowały się niewielkie kółka, wykonane kością lub trzcinką. Cztery pozostałe pasy, gładkie i wąskie, otaczały środkową część kręgu. Południowa jego część była bez ornamentu i miała tylko dwie koncentryczne, płytkie linie. E. F. Pokrowskaja sądzi, że część południową i środkową kręgu zajmowało wywyższenie — ołtarz, umocowany za pomocą słupa, natomiast ornament pełnił funkcję symbolicznego dywana.

Chron.: koniec VII lub VII/VI w. p.n.e.

Lit.: POKROVSKAJA 1962, s. 73-77; 1973, s. 173; TERENOŻKIN 1971, s. 157.

II. Z analogicznego zapewne obiektu pochodzi znaleziony w wypełniku ziemianki w wykopie XVIII fragment glinianego klepiska, na którym zachowała się niewielka, centralna część kręgu, wykonanego niegłęboką, rytą linią, z fragmentami 5 koncentrycznych pasów. Średnica tego kręgu w przybliżeniu odpowiada rozmiarowi kręgu opisanego powyżej (ponad 1 m). W wypełniku tejże ziemianki stwierdzono bryłę polepy zdobionej czerwoną farbą.

Chron.: VI w. p.n.e.

Lit.: POKROVSKAJA 1962, s. 78.

III. Fragmenty analogicznego obiektu odkryto w ziemiance (wykop II), składającej się z dwóch pomieszczeń o różnej głębokości. Pomieszczenie południowe miało wymiary 4 × 5 m, głębokość 0,6 m, natomiast północne 2,5 × 5,3 m, głęb. 1 m. Obydwa były całkowicie zasypane warstwą brył przepalanej gliny i polepy. Ściany wykonano prawdopodobnie z plecionki, obustronnie oblepionej gliną. Na podłodze pomieszczenia północnego znaleziono czaszkę konia, szczęki, łopatki i rogi byka, a w narożniku północno-zachodnim górną część czaszki człowieka. W obydwu pomieszczeniach znajdowały się niewielkie fragmenty glinianych płytek, zdobionych rytym wzorem, analogicznym do wzoru na obiekcie I, a ponadto fragmenty polepy z wzorami geometrycznymi, wykonanymi czerwoną i brązową farbą na białym lub błękitnym tle. Ornament składał się zapewne z figur geometrycznych: trójkątów, regularnych wąskich wstęg zbiegających się przy końcach, zwojów itp. Sądząc po ilości odkrytych fragmentów — malowanie pokrywało niewielką część ziemianki. W pomieszczeniu północnym, szczególnie w narożniku południowo-wschodnim, leżały

duże ilości węgla, popiołu i żwiru. Tutaj także było 56 przepalonych kości do gry (astrogalów) z wygładzonymi powierzchniami oraz wielka ilość bogato zdobionych naczyń.

Chron.: VI w. p.n.e.

Lit.: POKROVSKAJA 1962, s. 78; 1973, s. 174.

2. BILSK, rajon Poltava

W. A. Gorodcow w czasie badań w 1906 r. na grodzisku odkrył w palenisku 4 fragmenty glinianej polepy z pozostałościami rytego ornamentu spiralnego. Bliższych informacji brak.

Chron.: VII-VI w. p.n.e.

Lit.: POKROVSKAJA 1962, s. 78.

3. TRACHTEMIROV, rajon Perejaslav-Chmel'nickij, obl'ast Kiev

W niczym spośród innych nie wyróżniającej się prostokątnej ziemiance, o wymiarach 6,6 × 3 m, głęb. 0,8 m, w jej części południowo-wschodniej znajdowało się wyryte na glinianej podłodze koło o średnicy 1,5 m, z jamą pośrodku. W części południowo-zachodniej koła zachował się fragment ornamentu w postaci spirali. Na obiekcie pokrytym sadzą leżały fragmenty naczynia pochodzącego z Rodos oraz typowej, ręcznie lepionej, glinianej misy. Ponadto w pomieszczeniu odkryto duże naczynie w kształcie ptaka, misę i wielki, bogato zdobiony dzban.

Chron.: VI w. p.n.e.

Lit.: KOVPANENKO 1967, s. 103-104; TERENOŻKIN 1971, s. 157.

4. PASTERSK, rajon Zl'atopole, obl'ast Kirov-grod

Na terenie grodziska na dnie jednej z jam W. W. Chwojko w 1901 r. odkrył walec z wypalanej gliny, którego wierzchnia część miała misowate zagłębienie, a wokół niego 7 koncentrycznych kół. Wysokość słupa 1,25 m, średnica 1,5 m. Dookoła niego znajdowały się fragmenty rozbitych naczyń, przepalane żołądździe, groch i ziarna zbóż, a ponadto naczynie gliniane z przepalonymi kośćmi ludzkimi. Słup był wywrócony, część górna leżała oddzielnie, stroną licową w dół. Nie zachował się żaden rysunek, wyniki badań nie były nigdy opublikowane.

Chron.: VI-V w. p.n.e.

Lit.: POKROVSKAJA 1962, s. 79; JAKOVENKO 1966, s. 182; TERENOŻKIN 1971, s. 157.

5. MATRONIN

Na terenie grodziska, bezpośrednio pod powierzchnią odkrył W. W. Chwojko analogiczny gliniany walec o wysokości 70 cm i średnicy 90 cm.

Jego część wierzchnia (tabl. I 1) przedstawiała okrągłą płaszczyznę z misowatym wgłębieniem w centrum, dookoła którego rozmieszczonych było 5 koncentrycznych kół. W pewnej odległości od ostatniego z nich znajdowały się jeszcze 3 analogiczne koła. Korpus walca wykonany był z gliny niewypalanej, natomiast płaszczyzna wierzchnia z wypalanej. Powierzchnia słupa (podobnie jak i obiektu z Pasterska) barwy białoszarej, szarej lub różowej. Według W. W. Chwojki powierzchnie te podlegały wielokrotnemu wypaleniu. W otoczeniu obiektu fragmenty naczyń, przepalone żołądziej i ziarna. Po odkryciu obiektu wykonano rysunek części powierzchniowej bez skali, a następnie całość zasypano.

Chron.: VI-V w. p.n.e.

Lit.: POKROVSKAJA 1962, s. 78-79; JAKOVENKO 1966, s. 182-183; TERENOŽKIN 1971, s. 157.

6. KONONČ

Obiekt z badań W. W. Chwojko, analogiczny do opisanych powyżej. Bliższych informacji brak.

Chron.: VI-V w. p.n.e. (?)

Lit.: JAKOVENKO 1966, s. 182-183.

7. KARAVAN, obl'ast Charkov

Na grodzisku w wykopie K odkryto obiekt (ryc. 3), który autor badań interpretuje jako miejsce ofiarne. Otaczał go od zachodu sierpowaty wał, wykonany z wypalanej gliny, szer. u podstawy 2,9 m, wys. 0,40-0,55 m. Długość jego wynosiła prawdopodobnie około 45 m. W centrum wału, w części wewnętrznej, odsłonięto 3 późniejsze owalne jamy, usytuowane poprzecznie do niego. Na północny wschód od trzeciej jamy (położonej najdalej od wału) znajdował się wykonany z gliny, owalny obiekt. Prowadziła do niego dróżka wykonana z kamieni. Wymiary obiektu 1,53 × 1,15 m; glina była silnie wypalona na kolor czerwony i spękana, grub. 5-10 cm. Cały obiekt pokrywała gruba warstwa popiołu i spalonej słomy. Powierzchnia jego była wielokrotnie naprawiana w ten sposób, że usuwano najbardziej zniszczone fragmenty i kładziono nową warstwę. Świadczą o tym znalezione w wykopie bryłki przepalanej gliny, analogiczne do znalezionych w obiekcie. Popiół pokrywający grubą warstwę powierzchnię pochodzi — zdaniem B. A. Szramki — ze zwalów po bokach obiektu, skąd spłynął na jego powierzchnię, po tym jak przestano go użytkować. Pierwotnie „palenisko” co pewien czas oczyszczano z popiołu, zmiatając go na boki, w trakcie czego mieszał się z resztkami ofiar, przedmiotami kultowymi i różnymi resztkami organicznymi.

Na wierzchu obiektu obok dużej ilości przed-

miotów codziennego użytku w postaci ułamków ręcznie lepionej ceramiki, przęślików i noży leżały bardzo liczne zabytki specjalnego charakteru. Do przedmiotów codziennego użytku należała jeszcze srebrna ozdoba i brązowy grocik strzały, typowy dla końca V i IV w. p.n.e. Natomiast do zabytków kultowych zalicza B. A. Szramko miniaturowe naczynka gliniane, fragment górnej części figurki antropomorficznej, łyżkę odlewniczą o strukturze uniemożliwiającej jej praktyczne użycie i szereg innych, których przeznaczenie trudno określić. Na szczególną uwagę zasługują jednak gliniane modele ziaren roślin, których znaleziono około 170 okazów. Na podstawie badań laboratoryjnych stwierdzono, że reprezentowały one następujące gatunki: pszenica (*Triticum* L.), jęczmień (*Hordeum sativum* L.), żyto (*Secale cereale* L.), groch (*Pisum sativum* L.), ciecierzycę pospolitą (*Cicer arietinum*), wspanięta chińska (*Vigna sinensis*), cibura jadalna (*Cyperus esculantus* L.) i proso (*Panicum miliaceum* L.). Badania mikroskopowe wykazały, że modele ziaren roślin zbożowych miały strukturę wewnętrzną drobnoziarnistą i wykonane były z gliny z domieszką mąki, natomiast modele ziaren roślin bobowych miały strukturę gruboziarnistą i wykonane były z samej gliny.

Chron.: V-IV w. p.n.e.

Lit.: ŠRAMKO 1957a, s. 60-61; 1957b, s. 184-194; POKROVSKAJA 1962, s. 79-80; TERENOŽKIN 1971, s. 157.

8. KANIV

Na grodzisku na głębokości 0,4 m odkryto obiekt w postaci wielkiego półkola o średnicy 3 m i wysokości 0,4 m, wykonanego z dobrze wymieszanej i wypalanej gliny. Powierzchnia starannie wygładzona. Obiekt nie był zdobiony ornamentem. Bliższych informacji brak.

Chron.: V-III w. p.n.e.

Lit.: POKROVSKAJA 1962, s. 79.

9. ZOŁOTAJA BALKA, rajon Velikoaleksandrovskij, obl'ast Cherson

W obrębie bogatej osady scytyjskiej, gdzie odsłonięto budowle o ścianach kamiennych lub z bali drewnianych, wylepionych gliną, wewnątrz budynku 10 (o powierzchni 36 m²) przy narożniku południowo-wschodnim znajdowało się prostokątne pomieszczenie, w którym odkryto gliniany ornamentowany obiekt (*žertvennik* — tabl. I 2). Była to gliniana płaszczyzna regularnego kształtu z zaokrąglonymi narożnikami, o średnicy 60 cm, zdobiona krzyżem wykonanym z 3 rytych, grubych linii, z 4 owalami i półowalami umieszczonymi między ramionami krzyża, wykonanymi

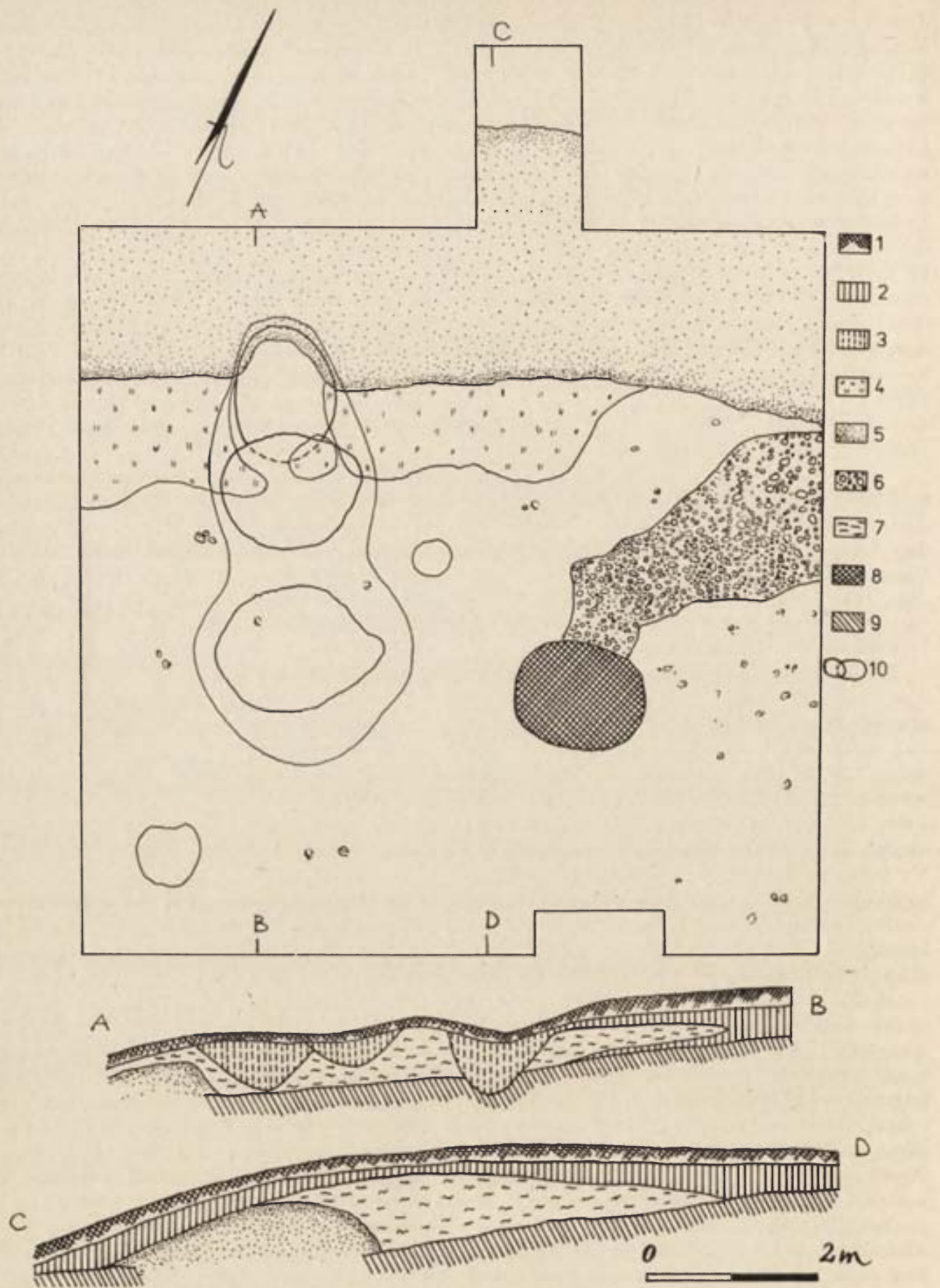

Fig. 3. Karavan (USSR). Plan obiektu sakralnego — Plan of sacral object

1 - darni; 2 - czarnoziem; 3 - wypełniko jam; 4 - żółtozielona glina; 5 - glina wypalona; 6 - kamienie; 7 - popiół; 8 - oltarz ofiarny;
 9 - calec; 10 - zarysy jam
 1 - turf; 2 - humus; 3 - cave filling; 4 - yellow-green clay; 5 - burned clay; 6 - stones; 7 - ashes; 8 - offerings altar; 9 - barren subsoil;
 10 - cave outlines

Accord. to B. A. Šramko

analogicznie (z 3 linii). M. I. Wiazmitina interpretuje krzyż jako symbol solarny. Obok obiektu znajdowała się figurka gliniana typu *chenet* (*kon'ki*) oraz wielka ilość glinianych naczyń. Ponadto w budynku było jeszcze jedno zwykłe palenisko

gliniane, ogrodzone dookoła kamieniami.

Chron.: I w. p.n.e. (?).

Lit.: DOBROVOLSKIJ 1960, s. 148-149; VIAZMITINA 1969, s. 132-133; TERENOŻKIN 1971, s. 238.

FRANCJA

10. LA ROQUE, dep. Hérault

I/II. Na terenie oppidum, w jego części północnej, w izbie N-3 (warstwa IVa), odsłonięto ołtarz-palenisko (*autel-foyer*). Obiekt znajdował się w obrębie domu z glinianą podłogą i wykonany był z wypalanej gliny. Przy obiekcie, który został wypalony po wykonaniu ornamentu, nie znaleziono żadnych zabytków. Powierzchnia jego była idealnie płaska i wystawała 3-4 cm ponad poziom podłogi, a wymiary wynosiły 90 × 91 cm. Ołtarz był bardzo bogato ornamentowany (ryc. 4).

Ryc. 4. La Roque (Francja). Ornament starszego obiektu sakralnego z izby N-3

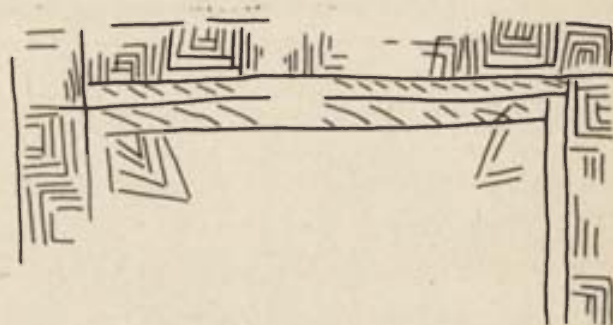
La Roque (France). The Ornament of the older sacral object from room N-3

Accord. to P. Larderet

Wewnątrz znajdował się pusty kwadrat, zawierający jedynie w narożnikach motywy trójramiennej spirali. Czworobok ten otaczał jednostronny meander wykonany jedną linią, zamknięty w podwójnym kwadracie. Ornament zewnętrzny składał się z potrójnego meandra jednostronnego z czteroramiennym motywem spiralnym w narożnikach, analogicznym do znajdujących się wewnątrz. Ca-

łość obiektu obramowana jest podwójnym kwadratem.

Ponad opisanym powyżej obiektem znajdowała się warstwa III B, nie zawierająca żadnych zabytków. Natomiast w warstwie III A, dokładnie ponad opisanym ołtarzem-paleniskiem, znajdował się drugi taki obiekt (ryc. 5). Jest on sil-

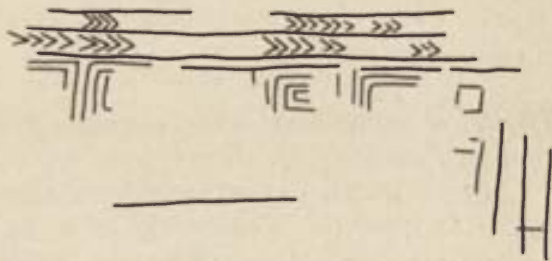

Ryc. 5. La Roque. Ornament młodszego obiektu sakralnego z izby N-3 (zachowany częściowo)

La Roque. The ornament of the more recent sacral object from room N-3 (partly preserved)

Accord. to P. Larderet

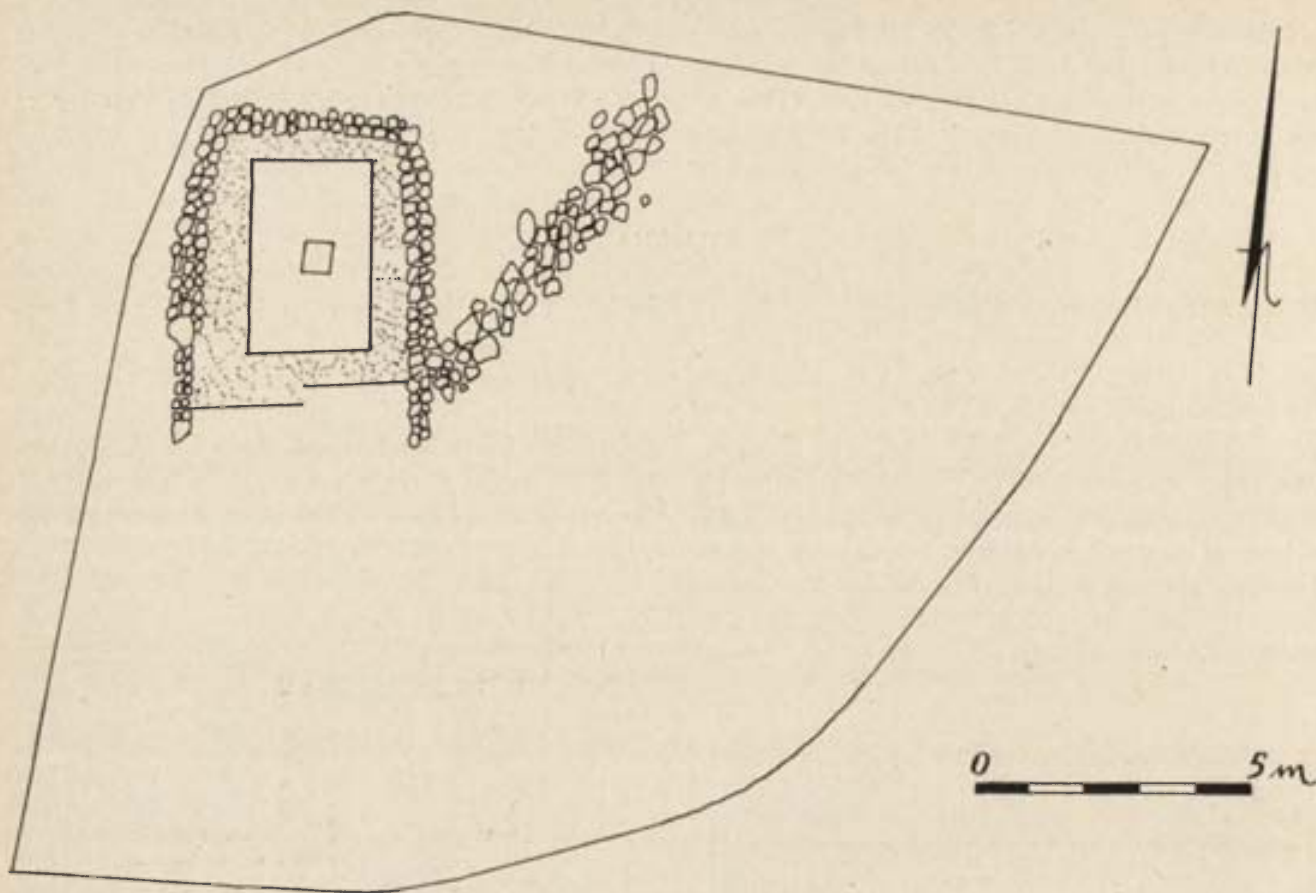
nie zniszczony, można jednak określić jego motywy ornamentacyjne. Część wewnętrzna obiektu jest pusta, otoczona ornamentem pseudomeandrowym, natomiast na zewnątrz, zamknięte w kwadratach, znajdują się motywy jodełkowe (kątów wsuwanych w siebie). Szerokość obiektu wynosi 70 cm, drugiego wymiaru nie można było określić. Obok ołtarza znajdowały się 3 figurki *chenet* i 2 naczynia zasobowe *dolium*. Jedna z figurek

Ryc. 6. La Roque. Ornament obiektu sakralnego z izby S-1 (zachowany częściowo)

La Roque. The ornament of a sacral object from room S-1 (partly preserved)

Accord. to P. Larderet

Ryc. 7. Mumdzilar (Bulgaria). Plan kurhanu 2 — Plan of barrow 2

Accord to G. Feher

odznaczała się małymi rozmiarami i miała silnie stylizowaną głowę. P. Larderet sądzi, że była to głowa jakiegoś zwierzęcia kunowatego. Górną część figurki zdobi ornament jodełkowy umieszczony między dwiema liniami równoległymi, natomiast boki — motyw kół. Pozostałe dwie figurki są bez głów, jedna z nich zawiera wyobrażenie sznura otaczającego szyję. Natomiast naczynia *dolium* mają w środku dna otwory, wykonane przed wypaleniem, co świadczy o ich niewątpliwym przeznaczeniu kultowym.

Chron.: I. Pierwsza połowa IV w. p.n.e.

II. Koniec IV — pierwsza połowa III w. p.n.e.

Lit.: LARDERET 1957, s. 25-34.

III/IV. W południowej części oppidum w izbie S-1 odkryto analogiczny obiekt (ryc. 6), wykonany z gliny wypalanej po wykonaniu ornamentu. Wymiary 65 × 60 cm. Wznosił się on kilka cm ponad powierzchnię podłogi. Ornament składa się w części wewnętrznej z mało starannie wykonanego pasa pseudomeandra, zewnątrz którego znajdują się 1 lub 2 pasy wypełnione ukośnymi kreskami. W narożnikach części wewnętrznej motyw

jodełkowy. Centralna część obiektu pusta. Ornament odznacza się pewną niezdarnością wykonania.

Przy obiekcie znaleziono 2 gliniane figurki *chenet*, silnie stylizowane. Korpusy i szyje zwierząt zdobione są motywem kół. Na szyi przedstawiono cugle, co jednocześnie świadczy, że były to figurki konia. Ponadto odkryto szerokie pierścienie z wypalanej gliny, umieszczone na ołtarzu lub wokół niego, oraz wielkie rozbite naczynie *dolium* z otworem w środku dna.

W przyległej izbie S-2 znajdowały się pozostałości bardzo źle zachowanego, analogicznego obiektu, którego ornamentyki nie można było określić ze względu na bardzo zły stan zachowania. Zatarłe resztki dekoracji ujawnione zostały przez deszcz; przyczyną znacznego zniszczenia było słabe wypalenie gliny. Ornament składał się z kresek i kół. Również w tej izbie znaleziono fragment figurki *chenet*, zdobionej z boków i u góry kołami.

Warto jeszcze dodać, że w położonej w sąsiedztwie izbie S-4 znajdował się kielich z otworem w dnie, wykonany przed wypaleniem.

Chron.: Koniec IV — pierwsza połowa III w. p.n.e.

Lit.: LARDERET 1957, s. 25-34.

V. W części północnej oppidum stwierdzono analogiczny obiekt, który zaginął po odkryciu. Bliższych informacji brak.

Chron.: Koniec IV — pierwsza połowa III w. p.n.e.

Lit.: LARDERET 1957, s. 36 tabela.

11. LE CAYLA DE MAILHAC, dep. Aude

W narożniku domu odsłonięto stół ofiarny zbudowany z cegieł *tegulae*, któremu towarzyszą szyjki amfor umieszczone wylewem w ziemi. Bliższych informacji brak.

Chron.: I w. n.e.

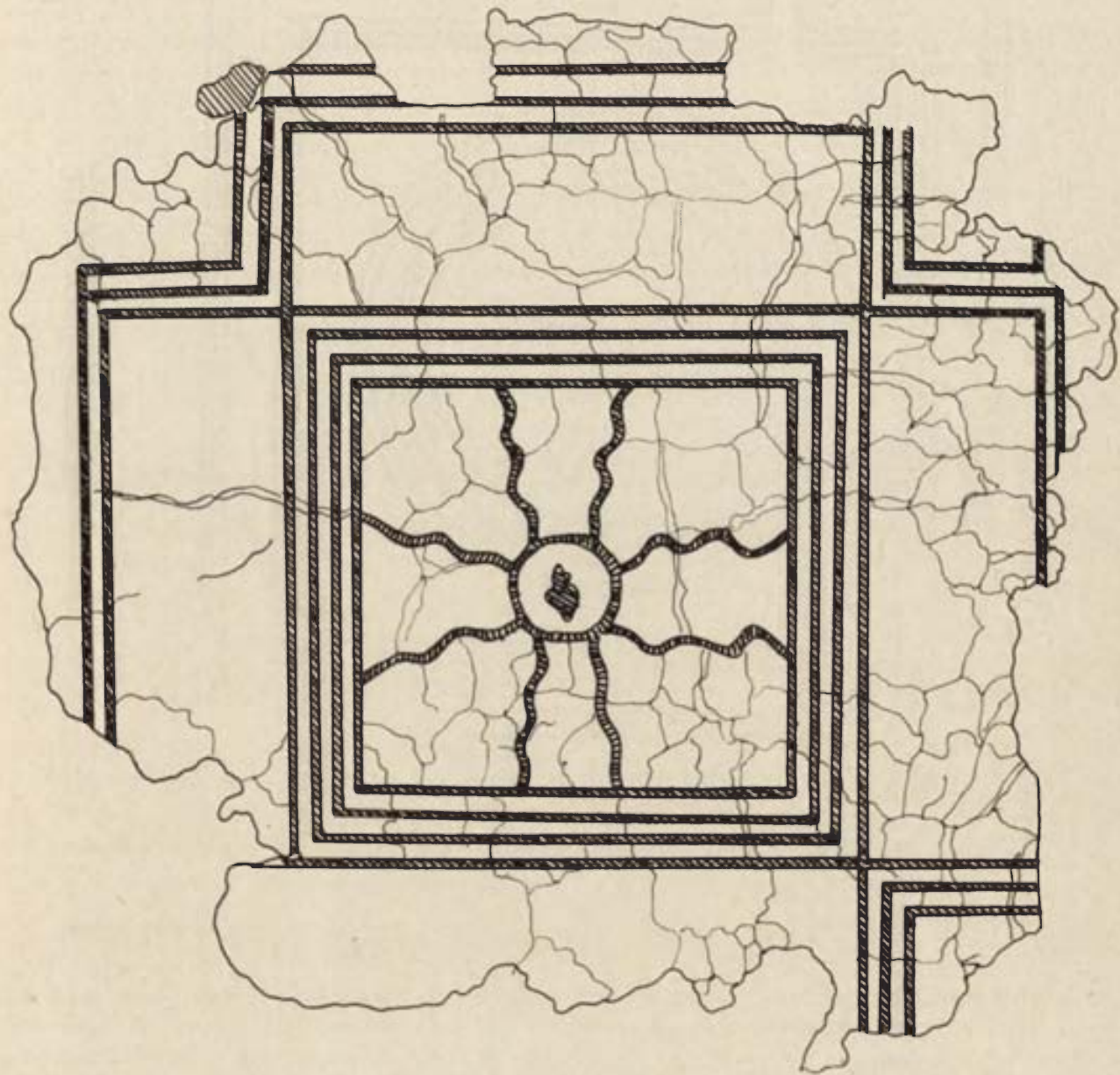
Lit.: LARDERET 1957, s. 34.

BULGARIA

12. MUMDŽILAR (obecnie Sveščari, okręg Kolarovgrad)

W kurhanie 2 (ryc. 7), o wym. 18 × 14 m i wys.

4,2 m, w nasypie ziemnym, w odległości 8,5 m od brzegu wschodniego, znajdował się wał kamienny, o długość 6,5 m, szer. 1 m, biegnący na os-

Ryc. 8. Seuthopolis (Bułgaria). Ornamentowana płaszczyna gliniana

Seuthopolis (Bulgaria). An ornamented clay plain

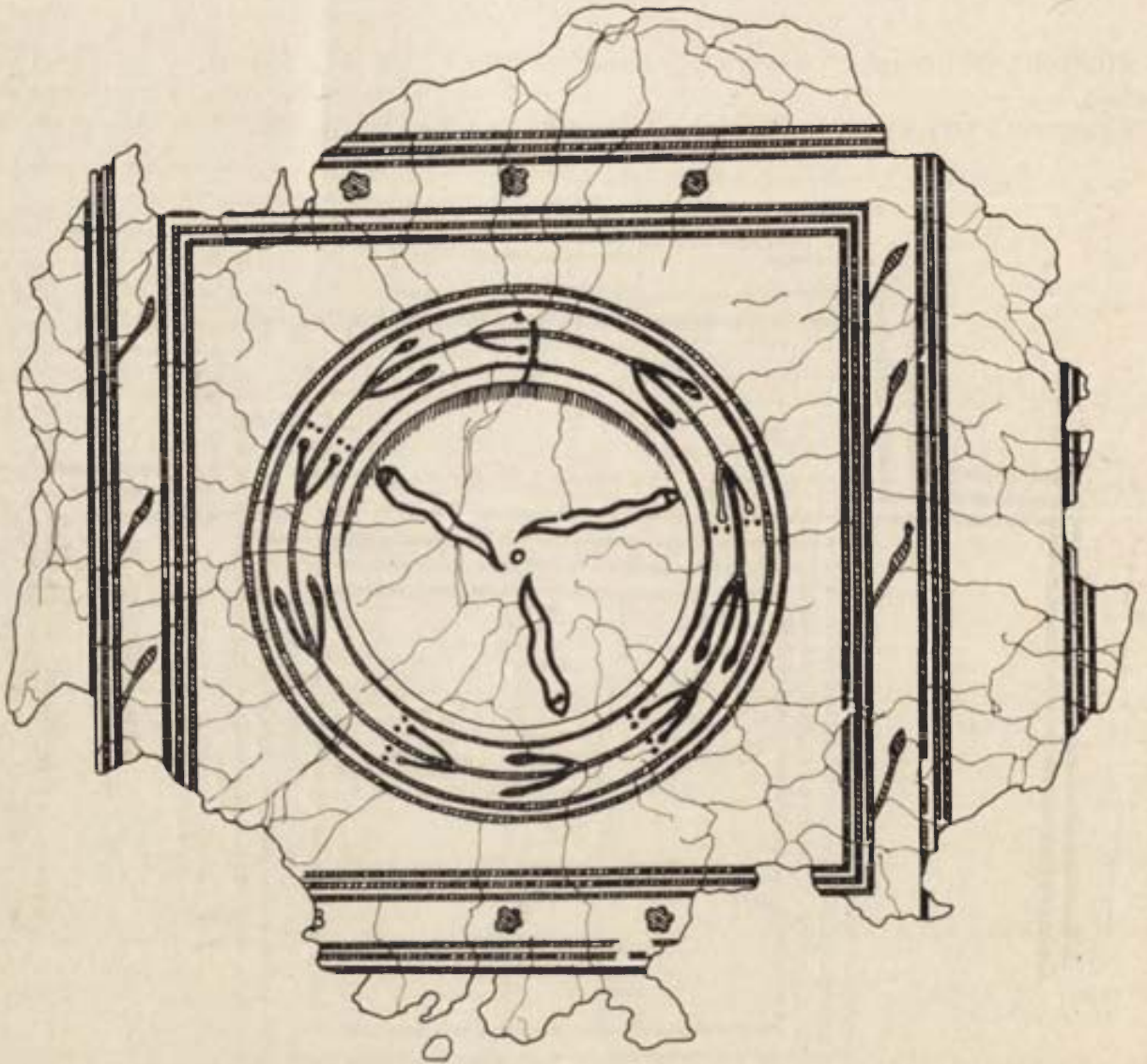
Wymiary — measuring 0.7 × 0.7 m

Accord. to D. P. Dimitrov

NE-SW, ułożony na powierzchni humusu. Przy południowo-zachodnim krańcu wału odsłonięto komorę grobową kształtu prostokątnego, obstawioną z trzech stron wałem kamiennym o wys. 70 cm i szer. 50-80 cm. Pod kamieniami leżały 3 naczynia gliniane, 2 żelazne kółka i kości zwierząt. Komora grobowa, o wym. $6,5 \times 3,6$ m i głęb. 1,5 m, usytuowana była na osi NS. Jej boki ob-

i złożoną na kamieniu. Przy czaszce leżała złota głowa Dionizosa i grot włóczni.

Dno komory grobowej o wym. $2,3 \times 3,45$ m wykonane było z gliny. W centrum znajdowała się gliniana kwadratowa płaszczyna o boku 42 cm, wystająca 5 cm ponad poziom podłogi. Zdobiona była ona koncentrycznymi kwadratami, wykonanymi rytą linią (tabl. I 3). Pomiędzy 2 a 3 linią

Ryc. 9. Seuthopolis. Gliniana płaszczyna ornamentowana z kolistym zagłębieniem w środku

Seuthopolis. An ornamented clay plain with a circular depression in the middle

Wymiary – measuring $0,9 \times 0,85$ m

Accord. to D. P. Dimitrov

stawiono balami dębowymi, szer. 25 cm, na wys. 50 cm, natomiast w części południowej, gdzie nie było wału kamiennego, zachowało się wejście w postaci 3 stopni, wys. 50 cm każdy. W części południowo-zachodniej na głębokości 1,1 m, a 0,4 m ponad dnem komory grobowej, znajdował się cały szkielet psa (leżący na osi E-W), z głową odejętą

wewnętrzną występuje ponadto ornament w postaci 8 liter *sigma* (Σ). Ponad płytą, lekko na południowy zachód od niej, spoczywał szkielet psa, na południe — kości owcy.

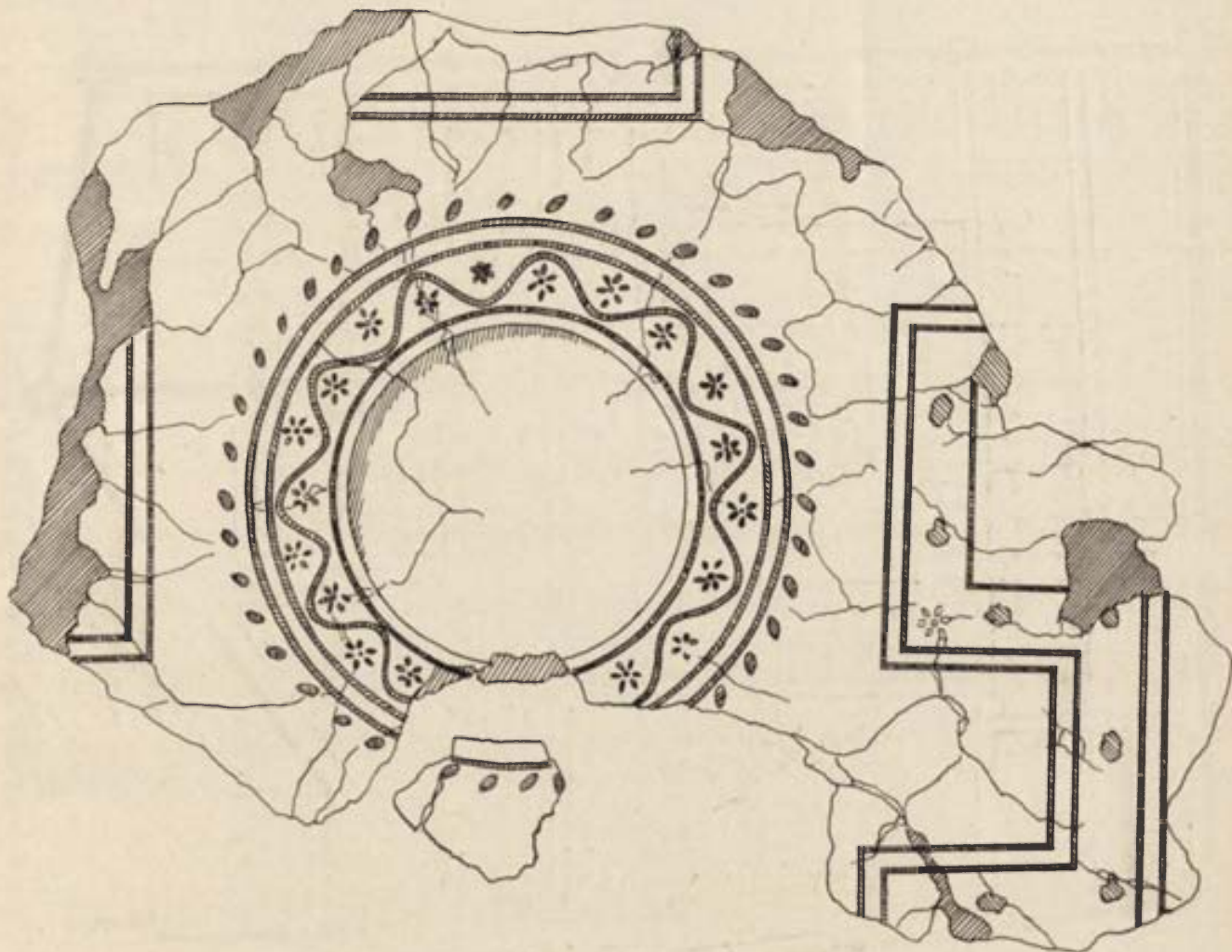
We wnętrzu komory grobowej znaleziono liczne zabytki w postaci całych naczyń glinianych i licznych ułamków ceramiki, 5 złotych rozetek, grot

żelazny, 3 brązowe zapinki lateńskie typu trackiego, liczne drobne przedmioty brązowe i żelazne oraz ułamki naczyń szklanych. Zabytki te złożone zostały w niewątpliwie celowym układzie. W południowo-wschodniej części komory grobowej, na glinianej podłodze leżały liczne, silnie przepalone kości ludzkie.

Chron.: IV w. p.n.e.²⁴

Lit.: FEHER 1935, s. 108-115.

w środku wklęsły krąg, wokół którego znajdowały się różne wzory ornamentacyjne. Pierwotnie przypuszczano, iż były to paleniska, lecz pogląd ten odrzucono, gdyż nie zauważono śladów stałego działania ognia, ponadto na kilku obiektach zachowały się resztki malowania. Niemniej trzeba stwierdzić, iż w późniejszym artykule, opublikowanym w „Antiquity”, D. Dimitrow pisze, iż były to zapewne paleniska. Wyróżniono następujące

Ryc. 10. Seuthopolis. Gliniana płaszczyna ornamentowana z kolistym zagłębieniem w środku
Seuthopolis. An ornamented clay plain with a circular depression in the middle

Wymiary – measuring 0,85 × 0,65 m

Accord. to D. P. Dimitrov

13. SEUTHOPOLIS (Koprinka), okręg Kazanlyk

I. We wnętrzu wszystkich domów mieszkalnych tego miasta, w centrum izb, znajdowały się gliniane płaszczyny, wystające 10-15 cm ponad podłogę. Miały one powierzchnię gładką lub zdobioną. D. Dymitrow nie podaje, niestety, ile odkryto takich obiektów. Niektóre z nich posiadały

typy ornamentu (ryc. 8-10): koncentryczne czworokąty, często otaczające koncentryczne koła. Niekiedy czworokąty mają złamane narożniki, niekiedy występują w nich motywy meandrowe, spotyka się także motywy roślinne. We wnętrzu jednego z wklęsłych kół znajdowały się cztery pary zygzakowatych linii, ułożonych promieniście, symbolizujących słońce, w innym natomiast trzy węże wyryte promieniście wewnątrz koła. D. Dimitrow interpretuje te odkrycia jako świadectwo domowego kultu trackiego, wiążącego się z ogniem,

²⁴ W tekście bułgarskim podany jest V w.p.n.e., natomiast w streszczeniu niemieckim 4 w.p.n.e. Wydaje się, że jest to błąd zecerski w tekście bułgarskim.

i podkreśla, że jest to element autochtoniczny, nie spotykany w kulturze greckiej okresu klasycznego i hellenistycznego*.

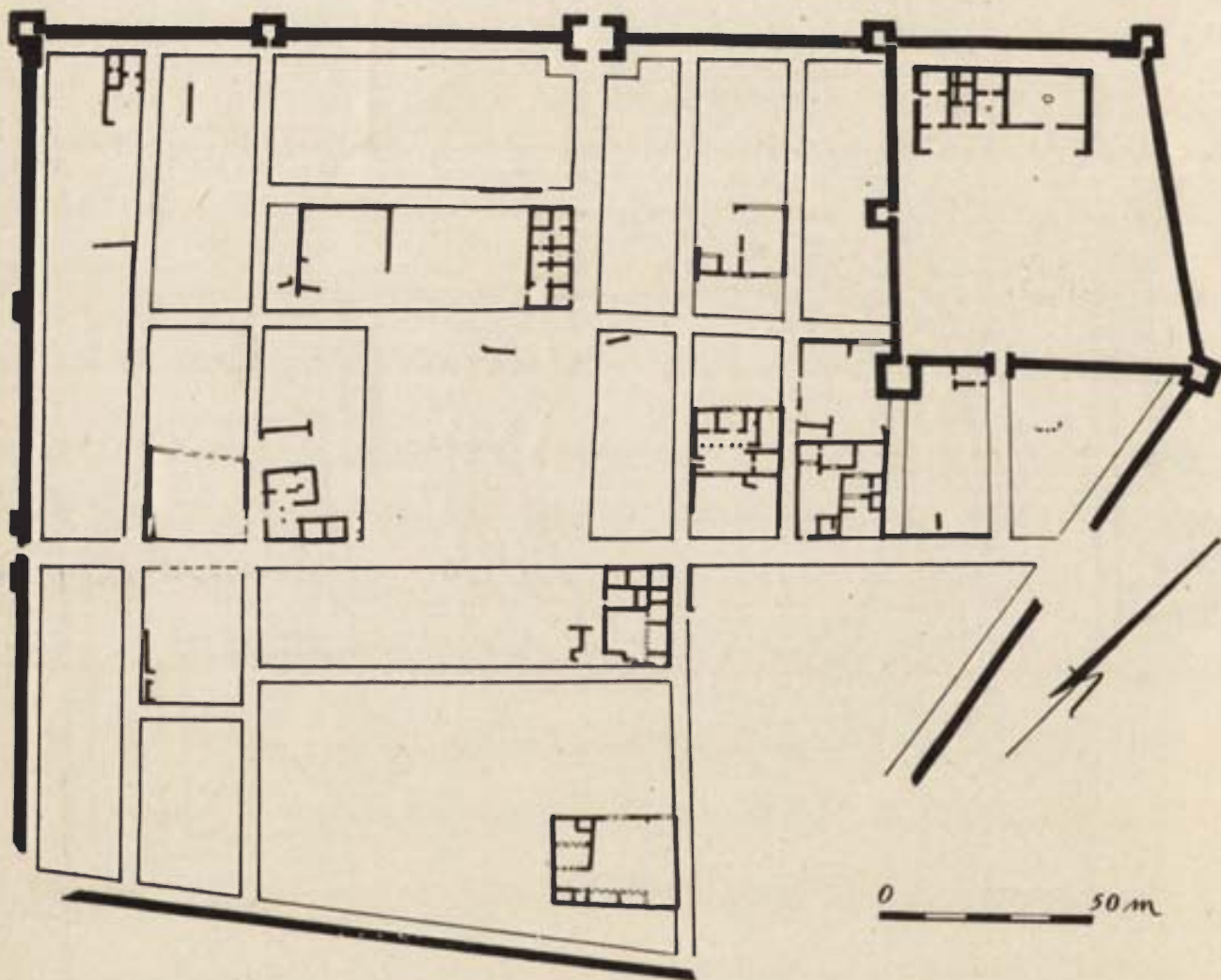
Chron.: Koniec IV — pierwsza połowa III w. p.n.e.

Lit.: DIMITROV 1957, s. 200-208; 1960, s. 10-11;

1961, s. 98-99.

II. Szczególnie interesujące były wyniki badań

wyodrębnionej cytadeli (ryc. 11), w obrębie której odkryto wielki budynek interpretowany jako pałac króla Seuthesa III (323-311 p.n.e.) — kształtu prostokątnego o wymiarach 40 × 21 m (ryc. 12). Fasada zdobiona była kolumnadą, która prowadziła do przedsionka o szerokości 5 m. Część północno-zachodnią dzieliła się na 6 pomieszczeń,

Ryc. 11. Seuthopolis. Plan miasta — Town plan

Accord. to D. P. Dimitrov

*Już w czasie druku niniejszego opracowania ukazał się artykuł M. Cziczikowej, poświęcony ornamentowanym ołtarzom ofiarnym z Seuthopolis. Odkryto tam około 30 ołtarzy wykonanych z gliny, kształtu kwadratowego lub prostokątnego (dług. boków 0,65-1,5 m). Jedynie ołtarz w sali tronowej pałacu królewskiego miał boki o dług. około 3 m. Ornament wytłaczany był za pomocą sznura lub specjalnego szablonu. Część ołtarzy posiadała w środku okrągłe zagłębienie o średn. 0,2-0,5 m i głęb. 3-6 cm. Ornamentyka składa się z wzorów prostych (czworokąty

z wpisanymi kołami lub przekątnymi) lub też ze skomplikowanych z bogatym zdobnictwem geometrycznym i roślinnym, wyjątkowo także zwierzęcym (węże). Jeden z ołtarzy był malowany. M. Cziczikowa interpretuje te obiekty jako niewątpliwie ołtarze poświęcone kultowi ognia i bóstw domowych i wywodzi je genetycznie z kręgu egejskiego.

W ostatnim czasie podobne obiekty odkryto także w trackim mieście Kabile i w kurhanach w miejscowości Goljamo-Izbor. *Lit.:* M. ČIČIKOVA 1975, s. 180-191. (dopisano w korekcie — T. M.)

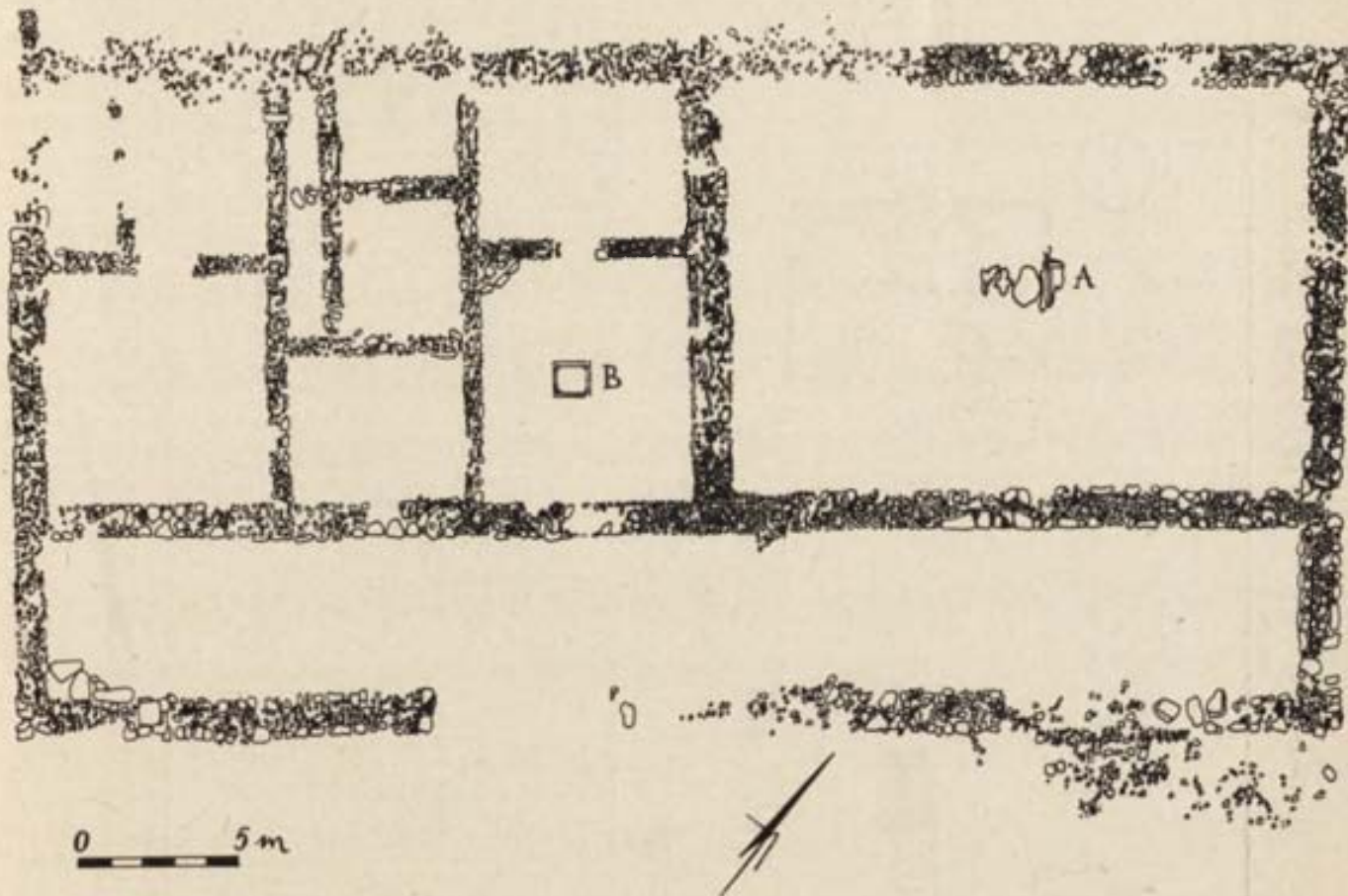
natomiast w części północno-wschodniej znajdowała się wielka sala, o wymiarach 18 × 12 m, wyróżniająca się dekoracją. Ściany wykonane były ze sztukaterii naśladowującej marmur: w części dolnej był to cokół z płyt imitujących marmur czarny, nad nimi wąski pas imitujący marmur kolorowy, natomiast pozostała część sali malowana była czerwoną farbą pompejańską. Pomieszczenie to D. P. Dimitrow interpretuje jako paradną salę purpurową (*krasnyj zol*), imitującą tzw. inkrustowany styl dekoracyjny bogatych domów hellenistycznych. W podobnym stylu wymalowany był

Chron.: Koniec IV w. — pierwsza połowa III w. p.n.e. (do roku 229 p.n.e.)

Lit.: DIMITROV 1957, s. 208-211; 1960, s. 10-11; 1961, s. 99-100.

14. MUCHOVO, okręg Pazardżik

Na terenie osady celtyckiej, egzystującej w śródownisku trackim, w dużej budowli znaleziono tabliczkę glinianą z dobrze wypalonej gliny. Jest to płytką (tabl. I 4), zapewne kwadratową, grubości 2 cm, która od dołu, tuż przy krawędzi, ma niską dookólną podstawkę, wysokości również 2 cm. Na stronie wierzchniej ornament w postaci

Ryc. 12. Seuthopolis. Plan pałacu królewskiego — Plan of the royal palace

A, B — gliniane płaszczyzny ornamentowane — ornamented clay plains

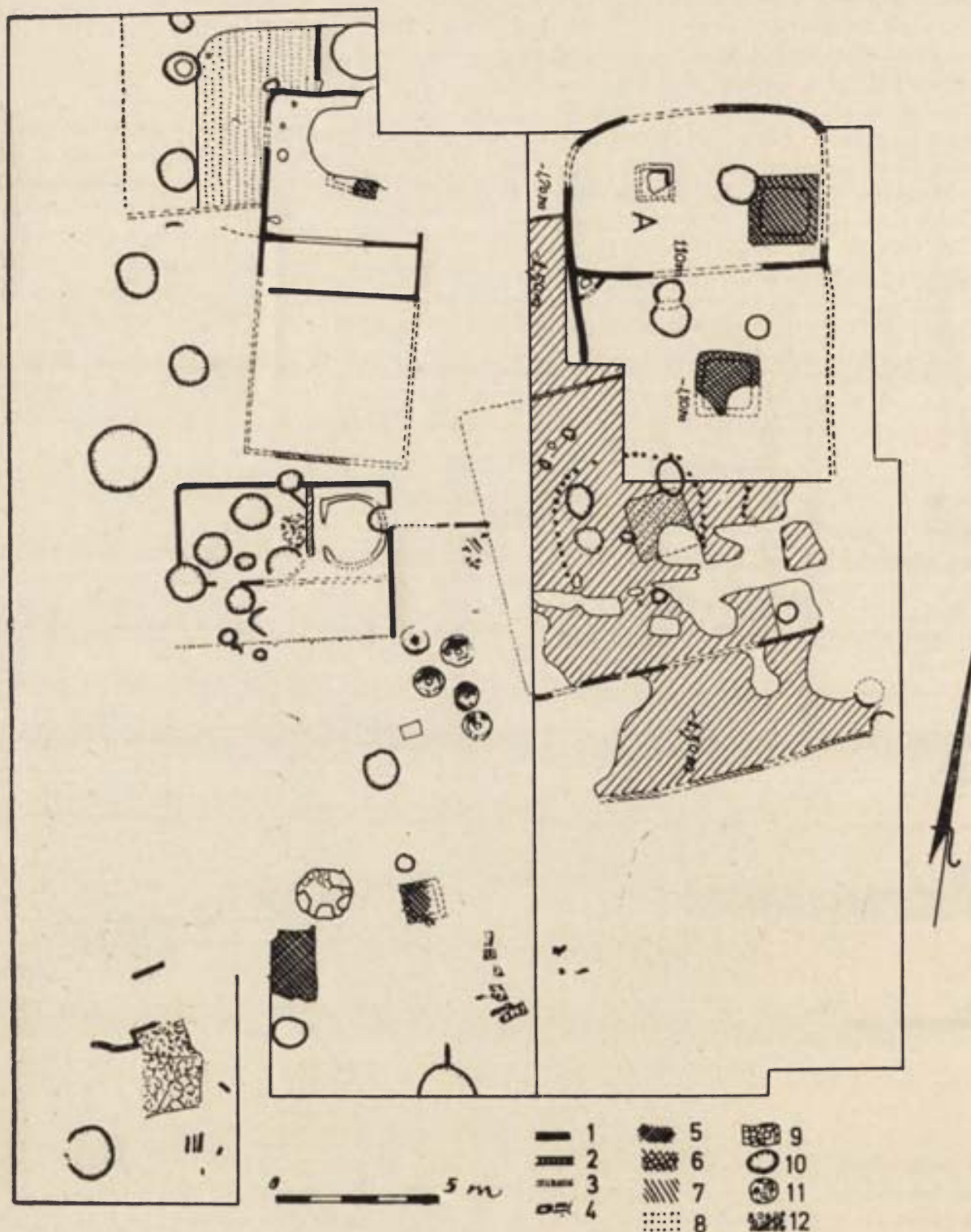
Accord. to D. P. Dimitrov

znany grobowiec w Kazanlyku, położonym w odległości 7-8 km od Seuthopolis. W centrum tej sali znajdowała się duża gliniana ornamentowana płaszczyzna, niestety bardzo silnie zniszczona. Druga analogiczna ornamentowana płaszczyzna (tabl. III 1) odkryta była w niewielkim pomieszczeniu przylegającym do sali purpurowej. D. Dimitrow sądzi, iż opisany budynek to pałac władców trackich, a jednocześnie centralna świątynia kultu religijnego Traków, gdyż — jak wiadomo ze źródeł — władcy ci łączyli najwyższe funkcje religijne i polityczne.

dwóch koncentrycznych kwadratów; przestrzeń między nimi wypełniona jest ukośnymi krzyżakami. W narożniku na osi przekątnej strzałka, a przy wewnętrznym kwadracie linia zygzakowata. Zachowana długość tabliczki wynosi 26 cm. Ornamentyka, wielkość i unikatowość płytki oraz kontekst sytuacyjny pozwalają, moim zdaniem, traktować ją jako analogię do pozostałych obiektów. Oprócz płytki znaleziono w obrębie tej osady liczne figurki *chenet*.

Chron.: Koniec III w. p.n.e.

Lit.: GERASIMOV 1966, s. 133-159; 1974, s. 13-14.

Ryc. 13. Popești (Rumunia). Wykop W. Plan „dworu” wodza plemiennego

1 - podwaliny ścian; 2 - podwaliny ścian z drewna spalonego; 3 - pozostałości podwalin ścian, z popiołem; 4 - przepalone drewno; 5 - paleniska z poziomu -1,10 m; 6 - paleniska z poziomu -1,50 m; 7 - podłoga z poziomu -1,50 m; 8 - podłoga pokryta popiołem; 9 - palenisko; 10 - jamy; 11 - naczynia zasobowe; 12 - fragmenty naczyń; A - ornamentowane palenisko gliniane

Popești (Rumania). Excavation W. Plan of the tribal chief's "court"

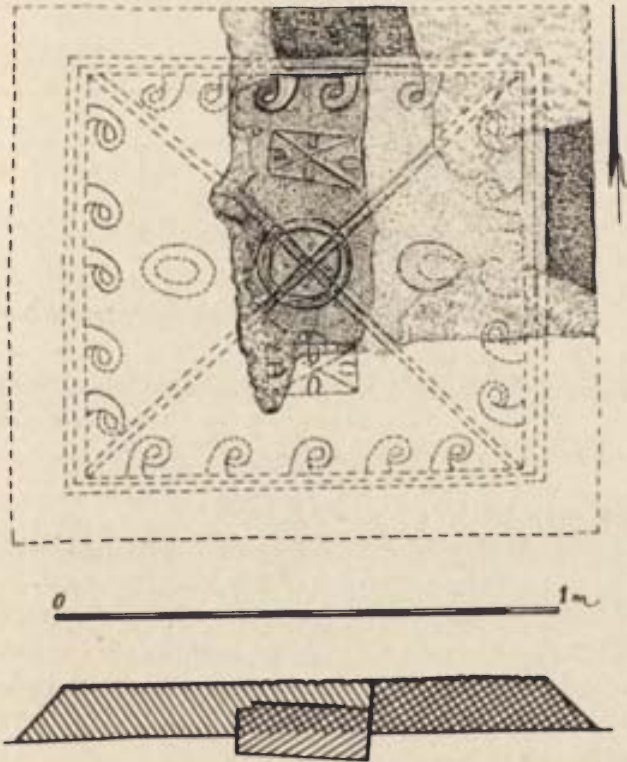
1 - groundwork of walls; 2 - groundwork of walls made of bourned wood; 3 - remains of wall groundwork with ashes; 4 - burned wood; 5 - firebeds from level -1.10 m; 6 - firebeds from level -1.50 m; 7 - floor from level -1.50 m; 8 - floor covered with ashes; 9 - firebed; 10 - caves; 11 - container vessel; 12 - parts of vessels; A - ornamented clay firebed

Accord. to R. Vulpe

RUMUNIA

15. POPEȘTI, județ Ilfov

I. W obrębie twierdzy dackiej, uważanej przez Radu Vulpe za starożytną Argedawę, w jej narożniku południowo-wschodnim odsłonięto na różnych poziomach pozostałości obiektów wyróżniających się rozmiarami oraz skomplikowanym planem (ryc. 13). Obiekty te interpretuje R. Vulpe jako „dwór” wodza plemiennego geckiego, mającego swą siedzibę w tej twierdzy. Na poziomie 1,1 m poniżej powierzchni, we wnętrzu budowli absydowej, znajdowało się ornamentowane palenisko gliniane (ryc. 14). Ornament przedstawia

Ryc. 14. Popești. Wykop W („dwór” wodza plemiennego). Ornamentowane palenisko gliniane

Popești. Excavation W (“court” of tribal chief). An ornamented clay firebed

Accord. to R. Vulpe

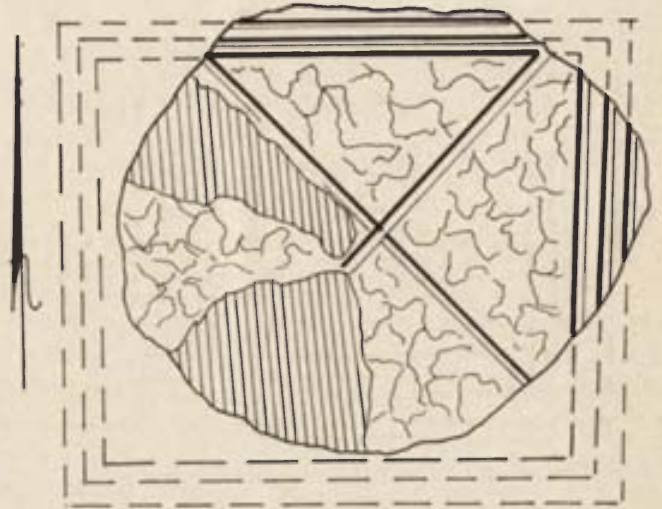
3 koncentryczne kwadraty z dwiema przekątnymi, w środku dwa niewielkie koncentryczne koła. Przy wewnętrznym brzegu kwadratów motyw biegnącej fali, który R. Vulpe uważa za element grecki. Ponadto motywy prostokątów z przekątnymi i owali.

Chron.: I w. p.n.e.

Lit.: R. VULPE 1959, s. 307-313; 1960, s. 321-327.

II. W trakcie badań w roku 1954 w wykopie Y, na głęb. 1,0 m, odsłonięto zdobione palenisko gliniane (ryc. 15). Było ono silnie zniszczone

i w chwili odkrycia miało kształt zbliżony do koła o średn. około 80 cm, natomiast pierwotnie zapewne kwadratowe. Całkowicie zniszczone były

Ryc. 15. Popești. Wykop Y. Ornamentowane palenisko gliniane. Na podstawie rysunku udostępnionego przez prof. dr. Radu Vulpe

Popești. Excavation Y. An ornamented clay firebed. Based on a drawing made available by Prof. Dr. Radu Vulpe

brzegi południowy i zachodni oraz narożnik północno-wschodni. Również powierzchnia zachowanego fragmentu była częściowo zniszczona. Ornament składał się z trzech koncentrycznych kwadratów z dwiema liniami przekątnymi, tworzącymi ukośny krzyż.

Chron.: I w. p.n.e. (?)

Lit.: Informacja listowna prof. dr. Radu Vulpe, oraz R. VULPE i in. 1955, s. 245.

III. W tym samym roku, w wykopie Y, na głęb. 0,7 m odkryto kolejne zdobione palenisko, zachowane całkowicie (ryc. 16), w formie niskiego (10 cm) ostrosłupa ściętego, o podstawie w kształcie kwadratu o boku 1,2 m, z zaokrąglonymi narożnikami. Powierzchnia paleniska była silnie spękana. Ornament składał się z dwóch koncentrycznych kwadratów z dwiema przekątnymi, tworzącymi ukośny krzyż, z tym że linie wewnętrznego kwadratu są przedłużone tak, iż w narożnikach powstały 4 niewielkie kwadraciki. Obiekt znajdował się w obrębie domostwa mieszkalnego z glinianą podłogą.

Chron.: I w. p.n.e. (?)

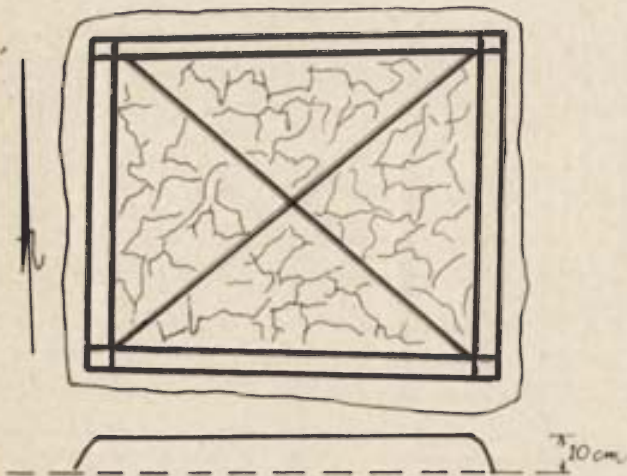
Lit.: Informacja listowna prof. dr. Radu Vulpe; VULPE i in. 1955, s. 245.

IV. W trakcie tych samych badań w wykopie W-I, na głęb. 0,58 m, odsłonięto jeszcze jedno

zdobione palenisko, zachowane częściowo, kształtu okrągłego (ryc. 17) o silnie zniszczonych brzegach. Ornament składa się z dwóch kół: zewnętrznego,

V. Luźno w warstwie kulturowej znaleziono fragment glinianego paleniska z ornamentem rytym, pochodzący ze zniszczonego obiektu (ryc. 18).
Chron.: Okres lateński.

Lit.: R. VULPE 1957, s. 234.

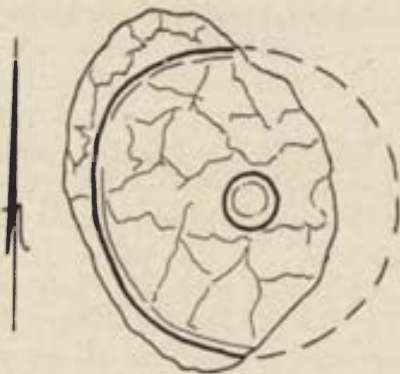
Ryc. 16. Popești. Wykop Y. Ornamentowane palenisko gliniane. Na podstawie rysunku udostępnionego przez prof. dr. Radu Vulpe

Popești. Excavation Y. An ornamented clay firebed. Based on a drawing made available by Prof. Dr. Radu Vulpe

zachowanego częściowo, o znacznej średnicy, i wewnętrznego, zachowanego całkowicie, o niewielkiej średnicy.

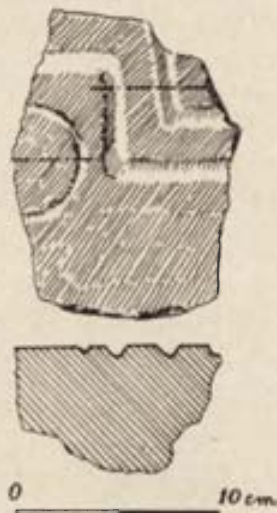
Chron.: I w. p.n.e. (?).

Lit.: Informacja listowna prof. dr. inż. Radu Vulpe; VULPE i in. 1955, s. 245.

Ryc. 17. Popești. Wykop W-I. Ornamentowane palenisko gliniane. Na podstawie rysunku udostępnionego przez prof. dr. Radu Vulpe

Popești. Excavation W-I. An ornamented clay firebed. Based on a drawing made available by Prof. Dr. Radu Vulpe

Ryc. 18. Popești. Fragment ornamentowanego paleniska glinianego

Popești. A fragment of an ornamented clay firebed
Accord. to R. Vulpe

16. BUCUREȘTI-MIHAI VODA

W obrębie osady dackiej, w części zachodniej wykopu I 1, na głębokości 0,35-0,45 m od powierzchni, odkryto pozostałości domu z glinianą podłogą. W centrum podłogi znajdowało się palenisko wyodrębnione ornamentem w postaci dwóch koncentrycznych kwadratów (ryc. 19). Bliższych informacji brak.

Chron.: Okres lateński.

Lit.: MORINTZ, CANTACUZINO, CEBUC, ABRAMOVICI 1954, s. 334.

17. POIANA-TECUCI, județ Galați

Na terenie osady w wykopach L i L₁ odsłonięto 4 paleniska wykonane z gliny, zdobione ornamentem w postaci nieregularnych koncentrycznych, podwójnych prostokątów (ryc. 20). Autorzy podkreślają ich wyjątkowy charakter i zapewne kultowe znaczenie.

Sprawozdanie informuje, iż wszystkie odkryte paleniska (także nieornamentowane) były izolowane i nie można ich było łączyć z odkrytymi domami z powodu silnego zniszczenia.

Chron.: I w. p.n.e.

Lit.: *Colectivul* 1952, s. 194.

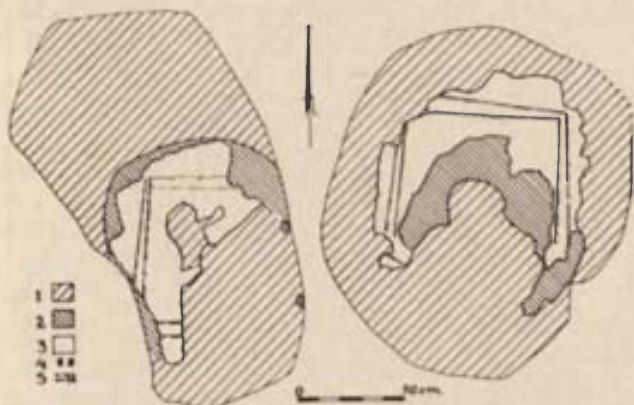
Ryc. 19. București-Mihai Voda. Podłoga gliniana z paleniskiem ornamentowanym

1 – fragmenty podłogi; 2 – fragmenty paleniska; 3 – linie ryte

București-Mihai Voda. A clay floor with an ornamented firebed

1 – floor fragments; 2 – firebed fragments; 3 – engraved lines

Accord. to S. Morintz, G. H. Cantacuzino, A. Cebuc, C. Abramovici

Ryc. 20. Poiana-Tecuci (Rumunia). Wykop L. Ornamentowane palenisko gliniane

1 – glina z podłogi domu; 2 – glina przepalona z paleniska; 3 – warstwa licowa paleniska; 4 – kamienie; 5 – linie ryte

Poiana-Tecuci (Rumania). Excavation L. An ornamented clay firebed

1 – clay floor of the house; 2 – burned clay from the firebed; 3 – facing level of the firebed; 4 – stones; 5 – engraved lines

Accord. to R. Vulpe

18. MELEIA, judet Hunedoara

W obrębie absydowej budowli sakralnej odsłonięto palenisko zdobione rytym ornamentem półkolistym, w formie litery D.

Chron.: I w. p.n.e.-I w. n.e.

Lit.: Obiekt nie opublikowany, informacja prof. dr. Radu Vulpe.

19. FEȚELE ALBA, judet Hunedoara

We wnętrzu domostwa na terasie II odkryto podłogę glinianą ornamentowaną zapewne liniami falistymi (tabl. II). Bliższych informacji brak.

Chron.: I w. p.n.e.-I w. n.e.

21. ZÁVIST, okres Praha-západ

W trakcie badań oppidum celtyckiego odkryto w 1974 r. fragment klepiska glinianego z ornamentem w postaci wyrytego prostokąta o wym. 80 × 55 cm. Klepisko to miało barwę ciemnobru-

Lit.: DAICOVICIU 1972, s. 163-164, fig. 29.

20. CÎRLOMĂNEȘTI, judet Buzau

W trakcie badań osady dackiej, prowadzonych w 1972 r. przez dr. Mircea Babeșu, odkryto dwa paleniska ornamentowane. Jedno z nich zdobione było wzorem 2 koncentrycznych kwadratów z krzyżem utworzonym przez przekątne, natomiast drugie wewnątrz dwóch koncentrycznych kwadratów miało 5 kół ułożonych po przekątnych (w środku i w narożnikach).

Chron.: Okres lateński.

Lit.: Obiekty jeszcze nie opublikowane, informacja ustna dr. Mircea Babeșu.

CZECHOSŁOWACJA

natną, miejscami czarną i stanowiło podłogę domu.

Chron.: I w. p.n.e.

Lit.: Obiekt nie opublikowany, informacja listowna dr. Karli Motykovej oraz informacja ustna dr. J. Ostoja-Zagórskiego.

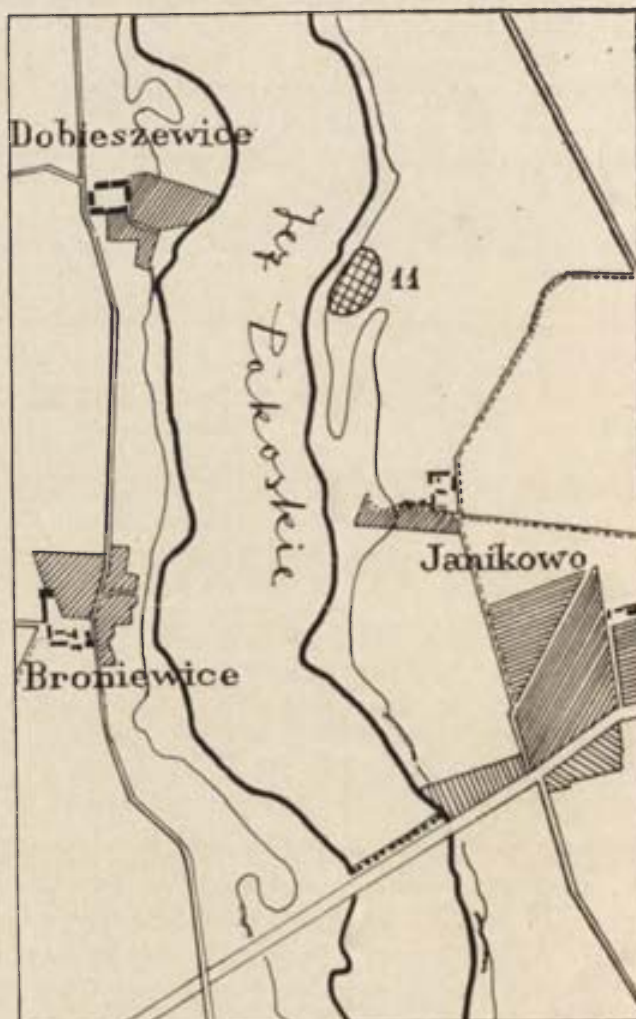
POLSKA

22. JANIKOWO, woj. bydgoskie

Na stanowisku 11, położonym na wschodnim brzegu Jeziora Pakoskiego (ryc. 21), odkryto dużą (3 ha), bogatą osadę kultury przeworskiej. Badania prowadzone w latach 1970-1973 objęły powierzchnię 1204 m². Odkryto wytwórnię żaren rotacyjnych, pozostałości 4 domów z podłogami z ubitej gliny, 3 ziemianki mieszkalne, 2 domy słupowe, 8 grobów psów, 80 jam, 12 palenisk i około 400 dołków posłupowych oraz piec garncarski typu mielerza kopulastego. Najciekawsze jednak były pozostałości obiektu nr 9 (ryc. 22), usytuowanego w nadbrzeżnej części osady, na jej północno-zachodnim krańcu. Uwzględniając fakt, że w okresie późnolateńskiego i rzymskiego poziom wód Jeziora Pakoskiego był wyższy o kilka metrów niż obecnie²⁵, przyjąć należy, iż obiekt leżał bezpośrednio nad dawnym brzegiem jeziora. Znajdował się w warstwie kulturowej na głęb. 15-25 cm.

Centralną część obiektu stanowiło prostokątne klepisko gliniane o wymiarach 4,4 × 2,8 m, na którego powierzchni widniał ornament (ryc. 23). Składało się ono z 4 warstw gliny. Warstwa licowa (zewnętrzna) zachowała się jedynie we fragmentach. Została ona zniszczona częściowo już w pradziejach, a częściowo przez współczesną orkę

²⁵ Wykazały to bez wątpienia wyniki prac prowadzonych na stanowiskach nad Jeziorem Pakoskim na grodzisku kultury łużyckiej w Jankowie, woj. bydgoskie (informacja dr. Janusza Ostoi-Zagórskiego) oraz prowadzonych przez autora badań na st. 3 A w Strzelcach, woj. bydgoskie i na omawianym stanowisku w Janikowie.

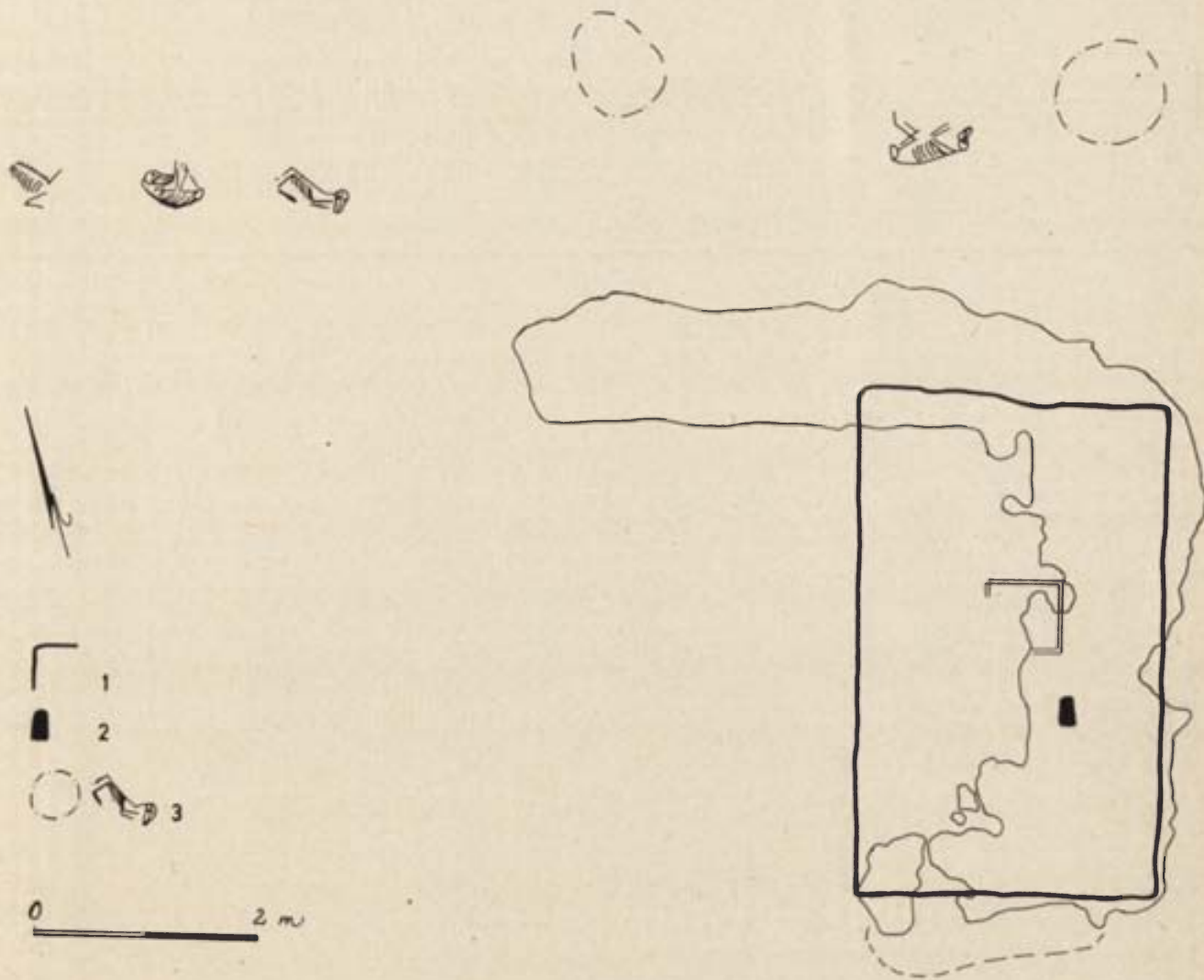

Ryc. 21. Janikowo, woj. Bydgoszcz (Poland)
Położenie stanowiska 11 – Position of site 11

Skala – Scale 1:25.000

(w części południowej). Powierzchnia była silnie wypalona, ceglastoszara, a faktura gliny zbliżona do cegły, starannie wygładzona. W znacznej części klepiska warstwa zewnętrzna nie zachowała się i widoczna była warstwa II — gliny ceglastej, słabiej wypalonej. W centrum licowej warstwy gliny znajdował się ornament w postaci 2 regularnych, koncentrycznych prostokątów, niemal

jest określić technikę wypału, gdyż trzeba uwzględnić fakt, że odbywało się to w obrębie budowli drewnianej. Nie jest wykluczone, iż pierwotnie wykonano klepisko, a dopiero później cały budynek. Wydaje się to jednak nieprawdopodobne. Klepisko nie nosiło żadnych śladów wtórnego przepalenia i niemożliwe jest użytkowanie jakiegokolwiek jego fragmentu jako paleniska.

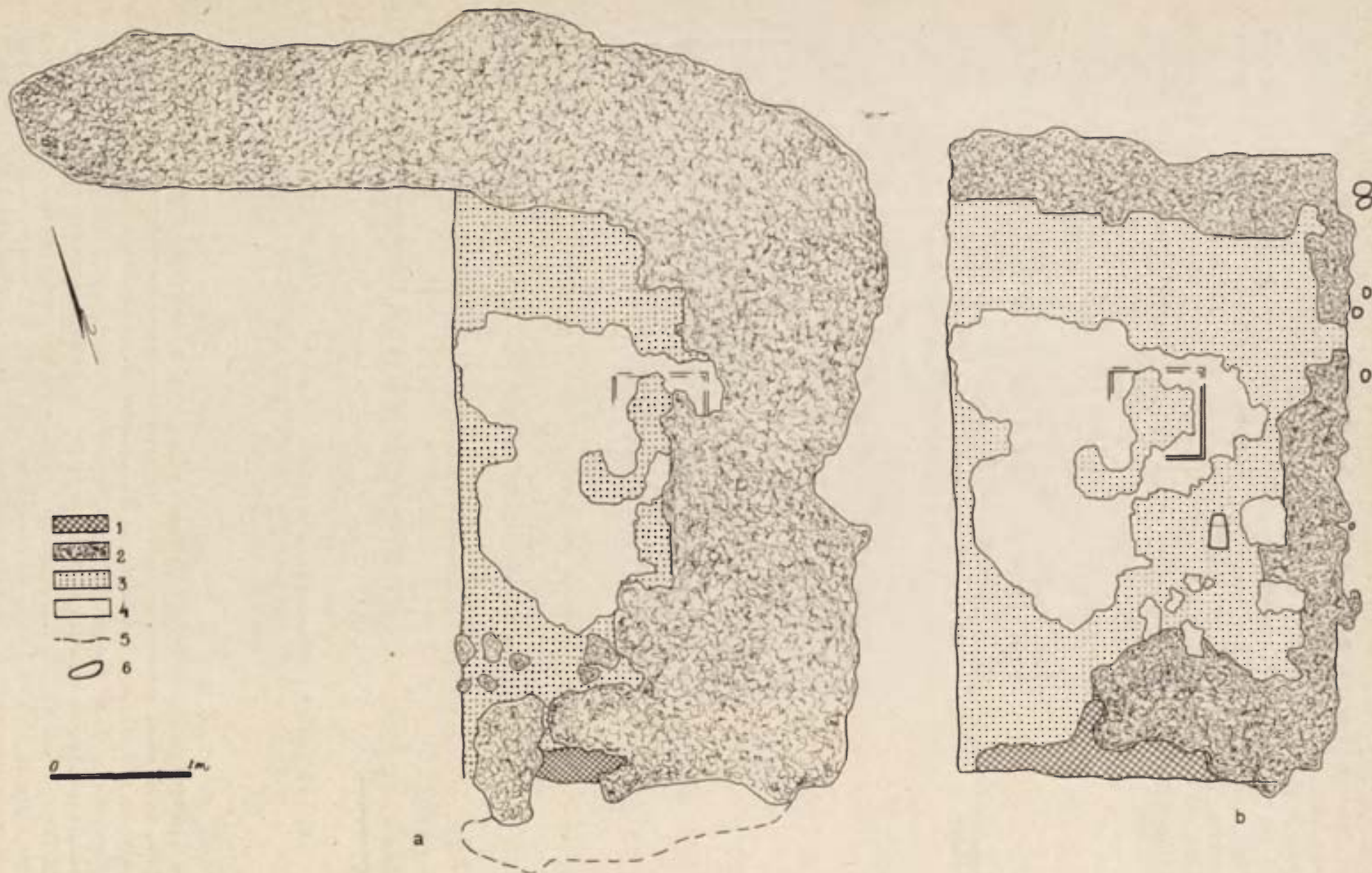

Ryc. 22. Janikowo. Schematyczny plan obiektu 9 — Schematic plan of object 9

1 — zarys obiektu; 2 — kamień; 3 — groby psów
1 — outline of the object; 2 — stone; 3 — dog graves

kwadratów (ryc. 23b, tabl. III 2). Wymiary zewnętrznego prostokąta (zmierzone jedynie z dwóch boków, gdyż jeden narożnik był uszkodzony) wynosiły 65×63 cm, a odległość od wewnętrznego kwadratu — 2 cm. Całkowicie zniszczony był narożnik południowo-zachodni, gdzie zerwana została licowa warstwa gliny. Kwadraty wryto prętem o średnicy około 5 mm, na taką samą głębokość, po wykonaniu i wygładzeniu całego klepiska, ale przed jego wypaleniem. Trudno

Klepisko gliniane składało się, jak wspominaliśmy, z 4 warstw gliny. Dwie górne warstwy stanowiły zapewne pierwotnie strukturalną całość, a różnice pomiędzy nimi spowodowane zostały prawdopodobnie różnym oddziaływaniem temperatury w trakcie wypału. Poniżej warstwy II zalegała cienka warstewka (1 cm) intensywnie ciemnej ziemi, bez śladów spalenizny, a poniżej dwie warstwy gliny niewypalonej. Warstwa III miała grubość 3-4 cm, natomiast IV zróżnicowaną

Ryc. 23. Janikowo. Obiekt 9 – Object 9

a – odsłonięty w całości; *b* – po zdjęciu warstwy polepy pochodzącej ze ścian budynku; 1 – spalenizna; 2 – polepa ze ścian budynku; 3 – warstwa II gliny (głina słabiej wypalona); 4 – warstwa licowa (głina silnie wypalona); 5 – ślady zasięgu polepy ze ścian budynku; 6 – kamienie

a – entirely uncovered; *b* – following the removal of a layer of loam from the building walls; 1 – burning; 2 – loam from the building walls; 3 – second layer of clay (clay burned in a less degree); 4 – facing layer (intensely burned clay); 5 – traces of the range of loam on walls; 6 – stones

i stanowiła zapewne warstwę wyrównawczą. Łączna grubość warstw ± 25 cm.

Na przedłużeniu wschodniego boku kwadratu, w odległości 42 cm na południe od niego, spoczywał kamień (tabl. III 2) kształtu trapezowatego (wtórnie pęknięty), dług. 25 cm, o powierzchni górnej i bokach starannie wygładzonych (ryc. 24). Zwrócony on był węższym końcem w stronę kwadratu.

Na powierzchni klepiska, po jego bokach, leżały zwały polepy, która pierwotnie oblepiała drewniane ściany budynku (ryc. 23a). Ława polepy składała się z dużych, silnie przepalonych brył ze śladami drewnianych belek. Pod polepą znajdowały się liczne fragmenty dużych naczyń zasobowych. Warstwa polepy była całkowicie zachowana w części północnej i wschodniej, w południowej została silnie zniszczona przez współczesną orkę, natomiast nie było jej w partii zachodniej. W części północnej polepa stanowiła wał dług. 5,7 m, szer. 1-1,3 m i wys. do 30 cm, podobnie od strony wschodniej, natomiast od południa wał polepy zachował się jedynie na odcinku 1,9 m.

Polepa ta w korelacji z układem dołków słupowych dostarcza jedynych danych do rekonstrukcji całości budynku. Trzeba tu stwierdzić, że rekonstrukcja budynku jest sprawą bardzo trudną ze względu na wielką ilość i charakter skupień dołków posłupowych występujących w calcu, w sąsiedztwie klepiska. Istnieją dwie możliwości rekonstrukcji budowli. W pierwszej wersji byłby to budynek o wymiarach 5,3 m (oś WE) \times 6,4 m (oś NS). W jego środkowej części, bezpośrednio przy ścianie wschodniej, znajdowało się ornamentowane klepisko. Natomiast według drugiej koncepcji byłaby to budowla dwuizbowa, długości około 11,7 m (oś WE, wymiary na osi NS bez zmian). Jej wschodnią część stanowiłaby całość obiektu według koncepcji pierwszej. Za taką rekonstrukcją przemawia brak polepy na zachód od klepiska. Kwestia ta wydaje się niemożliwa do jednoznacznego rozstrzygnięcia, gdyż w oby-

Ryc. 24. Janikowo. Obiekt 9. Kamień o wygładzonej powierzchni. Widok z góry

Janikowo. Object 9. Stone with smoothed out surface. View from above

dwu wypadkach pozostają elementy bardzo trudne do wyjaśnienia.

Bezpośrednio na południe od tego obiektu odkryto pozostałości dużej budowli, interpretowanej przez autora jako wytwórnia żaren rotacyjnych. Natomiast w odległości około 2 m na północ od ściany obiektu znajdowało się 6 grobów psów — 5 z nich leżało wyraźnie na jednej linii, równoległe do ściany obiektu (por. ryc. 22). Ich związek z budowlą, zdaniem autora, wydaje się nie ulegać wątpliwości.

Chron.: Okres późnolateński, faza III.

Lit.: Obiekt nie opublikowany, badania T. Makiewicza.

23. KRUSZA ZAMKOWA, woj. bydgoskie.

W trakcie badań osady kultury przeworskiej, kierowanych przez dr Aleksandrę Cofta-Broniewską, w 1974 r. odkryto na stan. 3 silnie zniszczone klepisko gliniane ze zdobieniem w postaci pojedynczego koła o średnicy około 50 cm. W pobliżu obiektu znajdowało się 8 pochówków zwierzęcych.

Chron.: Okres późnolateński i rzymski.

Lit.: Obiekt nie opublikowany, informacja ustna dr A. Cofta-Broniewskiej.

ANGLIA

24. GLASTONBURY

W obrębie bogatej osady z okresu przedrzymskiego odsłonięto m.in. palenisko gliniane zdobione ornamentem w postaci pojedynczych

kół umieszczonych obok siebie (tabl. IV 1). Bliższych informacji brak.

Chron.: Okres przedrzymski, faza III.

Lit.: BREMER 1926, s. 342-343, tabl. 141b.

DANIA

25. NORRE FJAND, Amt Ringkøbing

I. Dom XVII. Na podłużnej osi domu znajdowało się palenisko w postaci owalnej płyty gli-

nianej, dług. 1,45 m na osi EW i szer. 1,26 m na osi NS (tabl. IV 2). Powierzchnia jego wypalona była na kolor brązowy. Na palenisku znajdował

się ornament w postaci owalnego rowka (autor nie podaje wymiarów). Poza obrębem rowka glina nie była przepalona. Podstawę paleniska tworzył owalny bruk z kamieni wielkości pięści. W zachodnim końcu paleniska, na jego powierzchni leżał rozdrobniony tzw. *ildbukke*.

Chron.: Okres przedrzymski, faza IIIa.

Lit.: HATT 1957, s. 87-88; BECKER 1961, s. 111-117.

II. Dom XIV. W obrębie domu mieszkalnego odkryto okrągłe w przybliżeniu palenisko (tabl. V 1), o wymiarach 1,4 m na osi EW i 1,35 m na osi NS. Zdobione było okrągłym rowkiem szer. 1 cm, średn. 100-110 cm. Powierzchnia paleniska była silnie wypalona, szczególnie wewnątrz rowka. Była ona nieco wklęsła, miała brzeg wyższy o 1-2 cm niż środek. Cała płyta paleniska miała kształt dużej soczewki, wklęsłej u góry, wypukłej u dołu, o grub. 20 cm w środku i 10 cm na brzegach. Przy północno-wschodnim brzegu paleniska znajdował się duży płaski kamień, a u podstawy bruk kamienny.

Chron.: Okres przedrzymski, faza IIIa.

Lit.: HATT 1957, s. 27; BECKER 1961, s. 111-117.

III. Dom Ib. Po środku domu odkryto okrągłe palenisko o wymiarach 66 cm na osi WE i 64,5 cm na osi NS (tabl. V 2). Zbudowane było z gliny z brukiem kamiennym u podstawy. Grubość warstwy gliny wynosiła 8 cm w środku, a 5-6 cm przy brzegach. W odległości 9-11 cm od brzegu paleniska biegł okrągły rowek. Glina była mocno wypalona, ciemnobrązowa, we fragmentach podpadała płatami, co dowodzi, że była nakładana w różnych czasach. W części południowo-zachodniej paleniska znajdowały się zwęglone pozostałości słupa, a w części wschodniej — zasypany dołek posłupowy.

Chron.: Okres przedrzymski, faza IIIa.

Lit.: HATT 1957, s. 19; BECKER 1961, s. 111-117.

IV. Dom Ic. W środku domu o ziemnej podłodze znajdowało się okrągłe palenisko gliniane (tabl. VI 1), o wymiarach 57 cm na osi NS i 59 cm na osi WE, grub. 12 cm w środku i 6 cm przy brzegach. Glina silnie wypalona, ciemna. W odległości 9 cm od brzegu okrągły płaski rowek, szer. 1 cm.

Chron.: Okres przedrzymski, faza IIIa.

Lit.: HATT 1957, s. 19; BECKER 1961, s. 111-117.

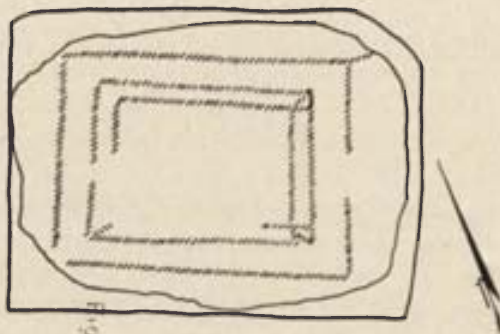
V. Dom IVb. Na osi podłużnej domu odkryto prostokątne palenisko (ryc. 25 i tabl. VI 2), grub. 12 cm, bez podstawy w postaci bruku kamiennego. Powierzchnia jego była silnie wypalona i miała barwę szarą przy brzegach, a ciemną w środku. Na palenisku znajdował się ornament w postaci 3 koncentrycznych prostokątów, o liniach wykonanych zapewne przez wyciskanie gru-

bym sznurem w wilgotnej glinie. Nie można jednak wykluczyć, że jest to naśladownictwo ornamentu sznurowego wykonane prętem drewnianym.

Chron.: Starszy okres rzymski.

Lit.: HATT 1957, s. 72.

VI. Dom Vd. W obrębie domu stwierdzono trzy paleniska, w tym jedno ornamentowane (tabl. VII 1). Zostało ono częściowo zniszczone w trakcie wykonywania piwniczki 1283. Powierzchnia silnie wypalona; ornament widoczny tylko przy ukośnym świetle słonecznym, wyciskany był czubkiem palca w wilgotnej jeszcze glinie. W niektórych wypadkach widoczne były nawet ślady paznokci. Kształt paleniska prostokątny z zaokrąglonymi narożnikami, wymiary 110 cm

Ryc. 25. Nørre Fjand (Dania). Dom IVb. Plan ornamentowanego paleniska gliniane
Nørre Fjand (Denmark). House IVb. Plan of an ornamented clay firebed

Accord. to G. Hatt

na osi NS i 95 cm na osi WE. Grubość w części południowej 4 cm, a w środku i w części północnej 7 cm. U podstawy paleniska ułożony był bruk z małych kamieni. Glina silnie wypalona ponad kamieniami, a na czerwono pomiędzy nimi.

Chron.: Starszy okres rzymski.

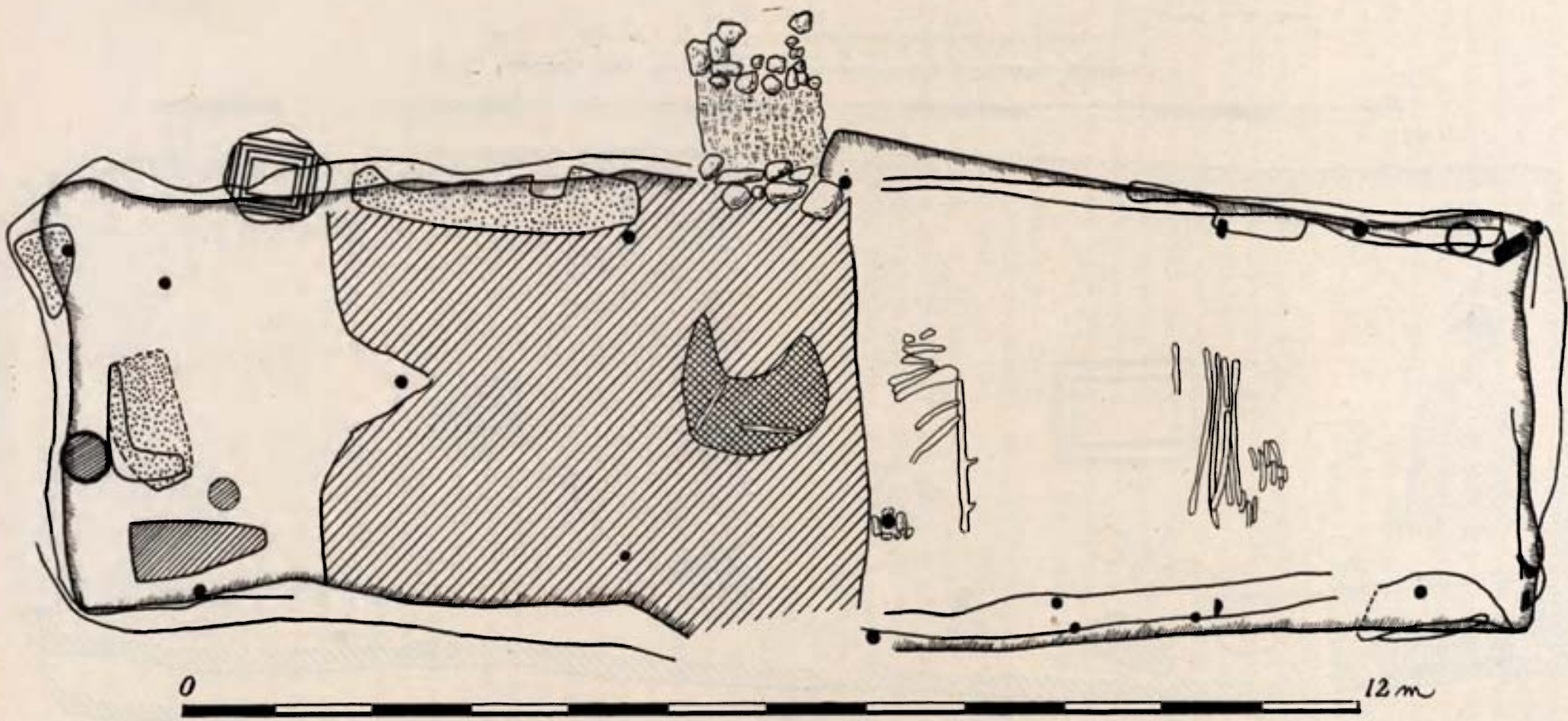
Lit.: HATT 1957, s. 120-121.

VII. Dom XVIII. Na osi podłużnej domu, w obrębie glinianej podłogi, znajdowało się wyższe nieco palenisko gliniane (tabl. VII 2), kształtu okrągłego, o średn. 130 cm. Wykonane było z tłustej gliny bez domieszki, wypalone na kolor ciemnobrązowy i ceglasty, zdobione owalnym rowkiem szer. 1 cm, średn. 100 cm. Częściowo uszkodzone przez późniejsze wkopy.

Chron.: Starszy okres rzymski.

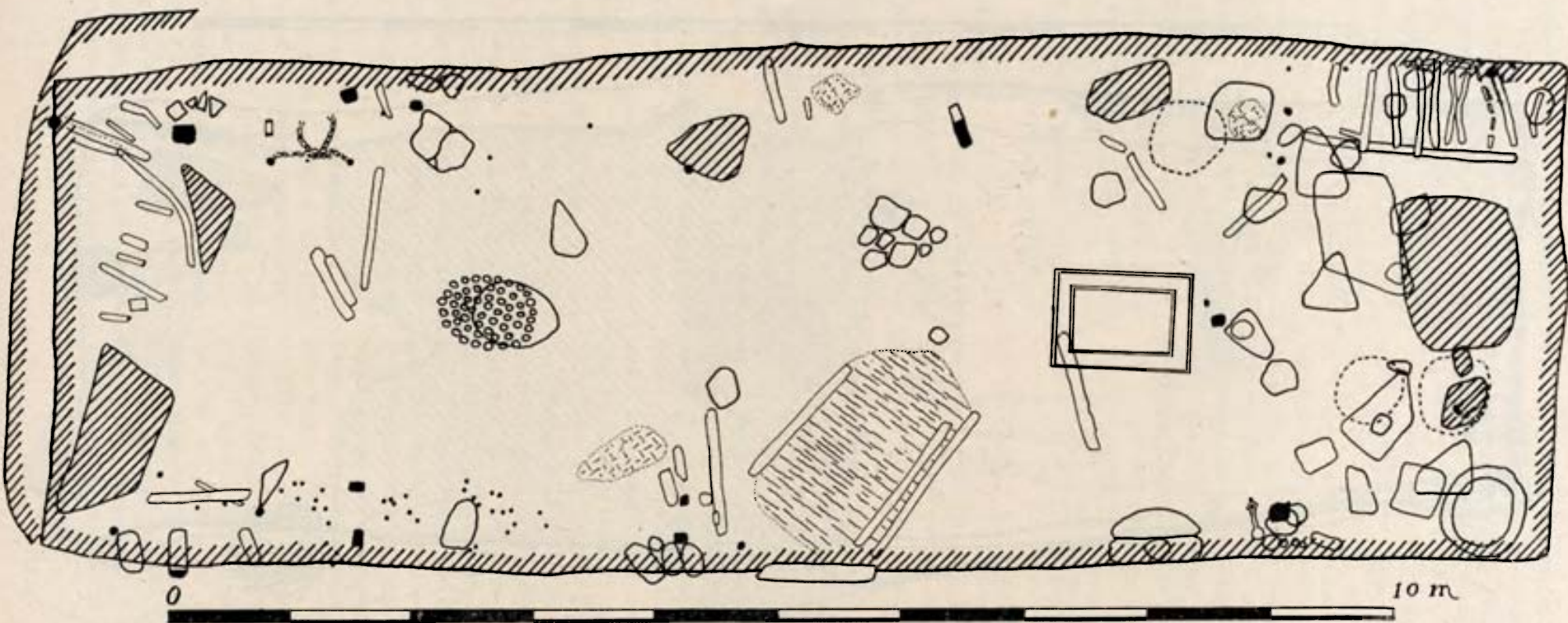
Lit.: HATT 1957, s. 131.

VIII. Dom IXb. Palenisko znajdowało się bezpośrednio pod glinianą podłogą domu IX, miało kształt prostokątny (tabl. VIII 2), wymiary 165 × 95 cm. Zdobione było skomplikowanymi obramowaniami z linii i serii kropek otaczających środek paleniska, który był również zdobiony wyciskanymi kropkami i okrągłymi punktami. Większa część ornamentu zatarta.

Ryc. 26. Ginderup (Dania). Plan domu (1922) z ornamentowanym paleniskiem glinianym
Ginderup (Denmark). Plan of a house (1922) with an ornamented clay firebed

Accord. to H. Kjoer

Ryc. 27. Ginderup. Plan domu (1928) z ornamentowanym paleniskiem glinianym
 Ginderup. Plan of a house (1928) with an ornamented clay firebed

Accord. to H. Kjoer

Chron.: Starszy okres rzymski.

Lit.: HATT 1957, s. 154.

IX. Dom Xb. Starsze palenisko należące do tego domu miało kształt prostokątny (tabl. VIII 1), bruk kamienny u podstawy i ornament w postaci 3 koncentrycznych prostokątów, częściowo zatarty.

Chron.: Starszy okres rzymski.

Lit.: HATT 1957, s. 191.

26. GINDERUP, Amt Thisted

W obrębie osady datowanej na starszy i młodszy okres rzymski odkryto pozostałości ponad 30 domów, które układały się warstwowo, gdyż młodsze domostwa wznoszono na miejscu starych. Ogółem było 10 warstw o miąższości około 1 m. W osadzie tej odsłonięto na pewno 2 domy z paleniskami ornamentowanymi. Nie jest wykluczone, że było ich więcej, gdyż tylko kilka obiektów zostało opublikowanych.

I. Dom zbadany w 1922 r. składał się z dwóch pomieszczeń (ryc. 26) o łącznych wymiarach 14,75 × 4 m. Pomieszczenie zachodnie było izbą mieszkalną, wschodnie zaś oborą. W wejściu pod progiem leżały spalone kości psa — zapewne ofiara zakładzinowa. Przy północno-zachodnim narożniku domu znajdowało się ornamentowane palenisko nie należące jednak do domostwa, gdyż spoczywało na ścianie budynku. Ornament paleniska składał się z 4 koncentrycznych prostokątów.

Chron.: Starszy okres rzymski.

Lit.: KJÆR 1928, s. 12-13; BRØNSTED 1963, s. 129-131.

II. Dom zbadany w 1928 r. usytuowany na osi EW składał się z dwóch pomieszczeń (ryc. 27), o łącznych wymiarach 12,5 × 4,5 m. Ściany ziemne oblepione były gliną i umocnione okładziną drewnianą. Wejście do domu w środku ściany południowej miało dębowy próg. Wschodnie pomieszczenie było izbą mieszkalną z glinianą podłogą, pośrodku której znajdowało się ornamentowane palenisko gliniane. Ornament składał się z dwóch koncentrycznych prostokątów. Z ciekawszych zabytków znaleziono w tym pomieszczeniu m. in. żarna i resztki łóżek drewnianych. Część zachodnia pełniła funkcję obory. Można było rozpoznać boksy, gdzie trzymano zwierzęta, na podłodze leżał dobrze zachowany powróż dla bydła, przecięty w czasie pożaru. Pożar musiał być niespodziewany, gdyż nie zdążono uratować wszystkich zwierząt. Na podłodze znaleziono kości spalonych 4 owiec, świnii i zapewne krowy.

Chron.: Starszy okres rzymski.

Lit.: KJÆR 1930, s. 20; BRØNSTED 1963, s. 129-131.

27. HOLMSLAND, Amt Ringkøbing

W obrębie domu z podłogą ziemną odsłonięto gliniane palenisko ornamentowane. Powierzchnia podłogi była wyraźnie widoczna w sąsiedztwie paleniska, gdzie ziemia została silnie przepalona, natomiast dalej nieczytelna, co uniemożliwiało uchwycenie pełnego zarysu domu. Palenisko miało kształt prostokątny (tabl. IX 1) z zaokrąglonymi narożnikami. Wymiary: 125 cm na osi ESE-WNW i 115 cm na osi SSW-NNE. Ornament składał się z dwóch koncentrycznych prostokątów z krzyżem utworzonym przez przekątne. Linie, które tworzyły ornament, miały szer. 1 cm i głęb. 0,5 cm. W części ESE obiektu linie zewnętrzne były całkowicie zatarte. Odległość między liniami wewnętrznymi wynosiła 101 cm na osi ESE-WNW i 92 cm na osi SSW-NNE.

Chron.: Starszy okres rzymski.

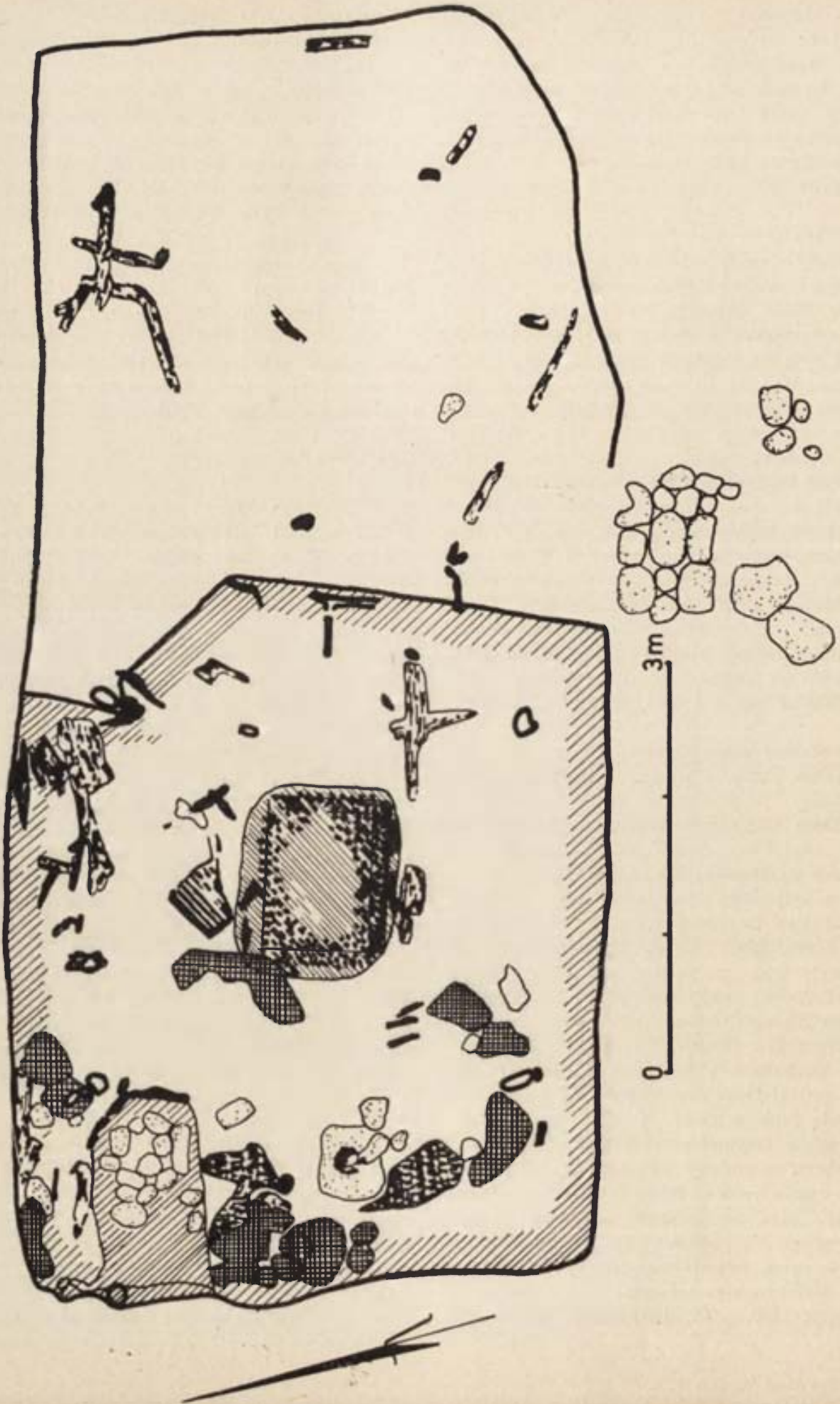
Lit.: HATT 1953, s. 12.

28. MARIESMINDE (Vestervig)²⁶, Amt Thisted

I. Dom B/D. Dom B o długości 5,5 m i szerokości 4 m, położony na osi ESE-WNW, miał glinianą podłogę i zapewne ściany ziemne z glinianymi podstawami. Odkryto w nim trzy paleniska. Dwa starsze to przepalone na czerwono fragmenty podłogi na środkowej osi domu. Palenisko zachodnie miało kształt koła o średn. około 75 cm, grubość gliny odpowiadała grubości podłogi i wynosiła 6 cm. Palenisko wschodnie miało kształt prostokąta, wymiary 90 × 72 cm, grub. 6 cm na brzegach i 10 cm w środku. Trzecie palenisko również usytuowane było na środkowej osi domu, w odległości około 2 m od ściany zachodniej. Znajdowało się ono około 15 cm powyżej powierzchni podłogi — poziom ten odpowiada idealnie poziomowi podłogi sąsiedniego domu D, możliwe więc, że trzecie palenisko odsłonięte w domu B leżało w rzeczywistości w domu D. Miało ono kształt owalny, dług. 92 cm (na dłuższej osi domu D) i szer. 72 cm. Składało się z glinianej płyty zdobionej gęsto rozmieszczonymi małymi prostokątami o zaokrąglonych rogach, wykonanych zapewne stemplem — prawdopodobnie odpowiednio obciętym końcem kości krowy²⁷. G. Hatt interpretuje to jako symboliczny bruk. Ornamentowana warstwa gliny miała grubość 3 cm, a pod nią znajdował się bruk z niewielkich kamieni (wielkości pięści i mniejszych). W okolicy paleniska znajdowały się cztery dołki postępowe

²⁶ Mariesminde jest nazwą folwarku leżącego w obrębie miejscowości Vestervig i pod tą nazwą stanowisko występuje w literaturze.

²⁷ Bardzo zły poziom techniczny zdjęć uniemożliwia jego reprodukcję.

Ryc. 28. Mariesminde (Dania). Plan domu E. Mariesminde (Denmark). Plan of house E
 Accord to G. Hatt

o głębokości około 60 cm. G. Hatt sądzi, że osadzone były w nich słupy podtrzymujące wewnętrzny dach domu B, stojący w odległości 60 cm od krótszych ścian budynku i 1,25-1,50 m od ścian dłuższych. Analogiczne dołki postłupowe stwierdzono w domach E i H.

Chron.: Starszy okres rzymski.

Lit.: HATT 1960, s. 68-70; BRØNDSTED 1963, s. 131-132.

II. Dom E składał się z dwóch pomieszczeń (ryc. 28), o łącznych wymiarach 9 × 4,5 m. Część zachodnia miała podłogę glinianą, wschodnia zaś, nieco mniejsza — ziemną. Zarys budynku wyznaczały gliniane podstawy ścian. G. Hatt interpretuje część wschodnią jako oborę, a zachodnią jako pomieszczenie mieszkalne. Podłoga gliniana miała grub. 8-9 cm. W jej centrum znajdowało się palenisko (tabl. IX 2) wykonane z gliny, grub. 5-10 cm, z brukiem kamiennym kształtu owalnego u podstawy, ułożonym w takimż zagłębieniu w piasku. Palenisko prostokątne, o wymiarach 140 × 110 cm, zdobione było ornamentem w postaci 2 koncentrycznych prostokątów z przekątną w środku. Wymiary zewnętrznego prostokąta wynosiły 115 × 80 cm. Wewnątrz i zewnątrz linii, a także pomiędzy nimi, znajdowały się rzędy odcisków wykonanych stawową częścią kości długiej. W środkowej partii paleniska, gdzie powierzchnia gliny była zniszczona, dekoracja została zatarta. Z boku paleniska znaleziono kamień, osadzony pionowo cieńszym końcem w dół, a płaską zniszczoną powierzchnią do góry. G. Hatt sądzi, że użytkowany był on jako kowadło i umieszczony został w tym miejscu wtórnie oraz że jest nieprawdopodobne, by należał do pierwotnego wyposażenia domu E. Przy palenisku znajdowały się cztery dołki postłupowe, analogicznie jak w domach B i H z tejże osady — pozostałości wewnętrznego dachu. W trzech z nich były resztki przepalonych słupów dębowych.

Chron.: Starszy okres rzymski.

Lit.: HATT 1960, s. 72-80.

29. HURUP, Amt Thisted

W obrębie osady odkryto pozostałości 43 do-

mów, w 10 z nich były gliniane paleniska ornamentowane — prostokątne, koliste lub owalne. Powierzchnia ich znajdowała się przeważnie na poziomie podłóg wykonanych z ubitej gliny, często była wyższa, a niekiedy niższa niż poziom podłogi.

I. Dom 5. Palenisko zdobione 2 koncentrycznymi prostokątami.

II. Dom 7. Palenisko zdobione krzyżem ukośnym.

III. Dom 9. Palenisko zdobione było ornamentem w postaci 7 koncentrycznych prostokątów, z tym że 3 mniejsze znajdowały się wewnątrz, a 4 większe w pewnej odległości od nich. Przestrzeń wewnątrz mniejszych prostokątów i pomiędzy mniejszymi a większymi oraz na zewnątrz zdobiona była punktami (tabl. X 1).

IV. Dom 10. Palenisko miało ornament w postaci 4 prostokątów koncentrycznych z krzyżem utworzonym przez przekątne wewnątrz mniejszego prostokąta. Cała powierzchnia paleniska pokryta jest poza tym odciskami fragmentu facetowanego brzegu naczynia glinianego.

V. Dom 12. Palenisko z ornamentem w postaci 6 prostokątów koncentrycznych z krzyżem utworzonym przez przekątne wewnątrz najmniejszego.

VI. Dom 13. Palenisko zdobione zapewne w analogiczny sposób.

VII. Dom 16. Palenisko z ornamentem w postaci 2 koncentrycznych prostokątów.

VIII. Dom 21. Ornament paleniska stanowiły 2 koncentryczne prostokąty o zaokrąglonych narożnikach.

IX. Dom 23. Palenisko z ornamentem w postaci krzyża ukośnego umieszczonego w kole.

X. Dom 35. Palenisko zdobione ornamentem w postaci prostokąta, być może z przekątnymi, ale środek paleniska był silnie zatarty, nie można więc tego stwierdzić z pewnością.

Chron.: Okres przedrzymski i starszy okres rzymski.

Lit.: Badania nie opublikowane Kazimierza Salewicza i Aino Kann Mortensena — informacja listowna mgr. Kazimierza Salewicza, oraz EDGREN 1967, s. 18.

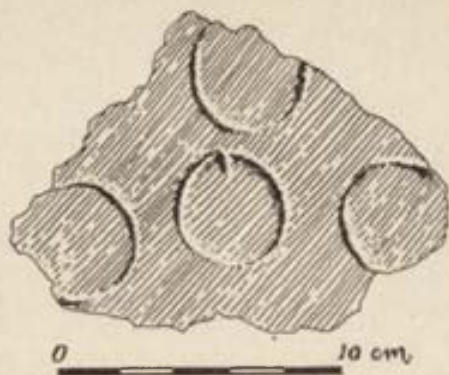
REPUBLIKA FEDERALNA NIEMIEC

30. TOFTING, Kreis Tönning

Pewna ilość palenisk w budynkach mieszkalnych starszej fazy osady była zdobiona motywem podwójnych koncentrycznych prostokątów (tabl. X 2, 3). Obok ornamentu rytego, płytko wgłębionego występowały także głębokie ryte linie

o ostrych brzegach, które robiły wrażenie, że pierwotnie tkwiły w nich drewniane deski służące za oszalowanie paleniska.

Ponadto znaleziono w warstwie kulturowej fragment glinianej płytki z paleniska, zdobionej pojedynczymi, niewielkimi kołami, umieszczonymi

Ryc. 29. Tofting (RFN). Fragment ornamentowanego paleniska glinianego
Tofting (FRG). Fragment of an ornamented clay firebed

obok siebie (ryc. 29). Autor nie podaje dokładnej liczby odkrytych ornamentowanych palenisk.

Chron.: II oraz III w. n.e.

Lit.: BANTELMANN 1955, s. 55.

II. ANALIZA ORNAMENTYKI

TYPOLOGIA ORNAMENTÓW

Jak wynika z zestawienia materiałów, w chwili obecnej znana jest autorowi z terenów Europy znaczna ilość interesujących nas obiektów. Występują one w 9 krajach Europy, obejmując swym zasięgiem znaczne jej tereny. Na Ukrainie stwierdzono 11 obiektów na 9 stanowiskach, w Rumunii 14 na 6 stan., w Bułgarii co najmniej 7 na 3 stan., we Francji 6 na 2 stan., w Danii co najmniej 24 na 5 stan. oraz zapewne 3 w RFN, 2 w Polsce, po jednym obiekcie w Czechosłowacji i Anglii. Nie można jednak wykluczyć, iż na terenie osady w Glastonbury odkryto więcej niż jedno palenisko ornamentowane. Brak też dokładnej liczby obiektów ornamentowanych w Seuthopolis, Tofting i Ginderup, gdyż autorzy nie podają ich ilości. Ogólnie można przyjąć, że nie jest ich mniej niż 70. Liczba ta daje podstawę do wypracowania typologii ornamentu. Autor wyróżnił ogółem 7 typów ornamentów, z tym że w obrębie typów III i IV jeszcze szereg podtypów.

Typ I. Bogaty ornament z elementami greckimi (meander, spirala, motywy geometryczne, roślinne, a wyjątkowo także zwierzęce), odznaczający się wysoką techniką wykonania. Podtyp I A: Ornament podobny, ale uproszczony i zbarbaryzowany.

Typ II. Ornament spiralny.

Typ III. Ornament koła. Podtypy: A — pojedyncze lub owal; B — pojedyncze w większej ilości, jedno obok drugiego; C — koncentryczne; D — z pasami zbiegającymi się na końcach; E — z krzyżem; F — półkole.

Typ IV. Ornament kwadratów lub prostokątów. Podtypy: A — pojedynczy, regularny prostokąt; B — 2 kwadraty lub prostokąty koncentryczne; C — jw. w większej ilości; D — jw. (niezależnie od ilości) z przekątnymi wewnątrz; E — kwadraty lub prostokąty koncentryczne

z punktami; F — jw. i z przekątnymi (podtyp D+E); G — kwadraty lub prostokąty koncentryczne z kołami wewnątrz.

Typ V. Krzyż z owalami i półowalami pomiędzy ramionami.

Typ VI. Punkty.

Typ VII. Beładne linie faliste.

Typ I. Do tego typu zaliczono palenisko I z Żabotina (ryc. 1 i 2), wszystkie obiekty z Seuthopolis (ryc. 8-10, tabl. III 1) i 3 obiekty z La Roque (ryc. 4-6). Podstawą wyróżnienia jest tu bardzo znaczny stopień skomplikowania ornamentyki, obecność szeregu motywów, które, jak sądzić można, przyjęte zostały z ornamentyki greckiej (meander, spirale), oraz wysoki poziom wykonania. Wewnątrz tego typu występuje znaczne zróżnicowanie, obiekty z poszczególnych stanowisk różnią się wyraźnie od innych, niemniej bogactwo ornamentyki wyodrębnia je spośród wszystkich innych „palenisk”. Niejasno przedstawia się sprawa 2 obiektów z La Roque, z których jeden zaginął, a informacje na temat ornamentyki drugiego (w znacznym stopniu zniszczonego) nie pozwalają na zaliczenie go do określonego typu. Można by zastanowić się, czy dwu młodszych obiektów z tej miejscowości nie zaliczyć do podtypu I A ze względu na znaczną barbaryzację ornamentyki, lecz wykazują one tak silne związki z obiektem najstarszym, że potraktowano je jako jeden typ.

Podtyp I A. Zaliczono tutaj palenisko I z budowli absydowej w Popești (ryc. 14). Ma ono bogaty i skomplikowany ornament składający się z podwójnego kwadratu z podwójnymi liniami przekątnymi. W środku dwa okręgi koncentryczne z 4 punktami oraz 2 prostokąty i podwójne owale ulokowane w środku trójkątów wyznaczonych przez przekątne. Przy wewnętrznych brzegach

kwadratów biegnące fale, które Radu Vulpe interpretuje jako motyw grecki. W odróżnieniu jednak od typu I widoczne jest tutaj stosowanie tylko prostych motywów zdobniczych. Niemniej trzeba stwierdzić, że ornamentyka omawianego obiektu z Popești jest zdecydowanie bogatsza niż pozostałych 6 typów.

Typ II. Ornament w postaci spirali reprezentowany jest tylko przez jeden obiekt z Bilksa. Bliższej charakterystyki nie można przeprowadzić wobec braku ilustracji oraz fragmentarycznego stanu zachowania. Nie jest jednak wykluczone, że był to ornament analogiczny lub zbliżony do ornamentu najstarszego obiektu z Žabotina, jedynie bez meandra i biegnącej fali.

Typ III. Ornament, którego podstawowym elementem jest koło.

Podtyp A. Najprostszy typ tego rodzaju reprezentuje motyw pojedynczego koła lub owalu. Ornament taki występuje w Kruszy Zamkowej oraz na terenie osady w Norre Fjand (tabl. IV 2, V, VI 1, VII 2), gdzie stwierdzono go na 5 paleniskach. Dyskusyjne jest natomiast zakwalifikowanie paleniska IV z Popești (ryc. 17), którego ornament składał się z dwóch kół, z tym że wewnętrzne miało bardzo małą średnicę. Wydaje się, że motyw ten nawiązuje bardziej do podtypu A niż C (koła koncentryczne) i zaliczamy go do tego podtypu.

Podtyp B. Ornament w postaci niewielkich, regularnych kół umieszczonych obok siebie znany jest tylko z Glastonbury (tabl. IV 1) oraz z luźno znalezionej fragmentu z Tofting (ryc. 29). Pewną odmianę tego typu stanowi ornamentyka paleniska z domu B/D w Mariesminde, gdzie ornament, interpretowany przez G. Hatta jako symboliczny bruk, miał postać niewielkich prostokątów z zaokrąglonymi narożnikami, wyciskanych kością.

Podtyp C. Ornament w postaci kół koncentrycznych występuje w Pastersku, Matroninie (tabl. I 1) i Kononczu. W jednym wypadku było 7 kół, w drugim 8, na temat trzeciego obiektu nie mamy bliższych informacji.

Podtyp D. Koło z pasami zbiegającymi się na końcach, analogicznie jak na bogato zdobionym obiekcie I w Žabotinie, ale bez meandra i spirali, reprezentują dwa fragmentarycznie zachowane obiekty z Žabotina oraz obiekt z Trachtemirowa, ozdobiony dodatkowo spiralą. Ornamentu tego nie można dokładniej opisać wobec braku ilustracji. Jak już zaznaczono, do typu tego należy być może także obiekt typu II z Bilksa, ale kwestię tę również trudno rozstrzygnąć bez ilustracji.

Podtyp E. Koło z krzyżem wystąpiło na obiekcie w domu 23 w Hurup.

Podtyp F. Ornament w postaci półkola znany jest z budowli absydowej, odkrytej na górze Meleia w Rumunii.

Typ IV. Ornament, którego zasadniczym składnikiem są kwadraty lub prostokąty, niekiedy wzbogacone innymi motywami (przekątne, koła, punkty), występuje najliczniej, gdyż stwierdzono go aż 32 razy (plus pewna ilość obiektów tego typu z Tofting). W obrębie tego typu wyróżniono 7 podtypów.

Podtyp A. Motyw pojedynczego, regularnego prostokąta znajdował się jedynie na klepisku w Závisti.

Podtyp B. 2 kwadraty lub czworokąty umieszczone koncentrycznie są dość pospolitym ornamentem. Znamy je z terenu Rumunii: Bukareszt-Mihai Voda (ryc. 19) i Poiana (4 obiekty); Janikowa (ryc. 23) oraz Półwyspu Jutlandzkiego: Hurup (3 obiekty), Ginderup (ryc. 27) i Tofting (tabl. X 2, 3).

Podtyp C. Wzbogaconą odmianą podtypu B są obiekty analogiczne, ale o większej ilości kwadratów lub prostokątów. Znalezione je w dwóch domach (IVb i Xb) w Norre Fjand (ryc. 25, tabl. VI 2 i VIII 1), gdzie odkryto paleniska zdobione 3 prostokątami, i w domu I w Ginderup (ryc. 26), gdzie występowały 4 prostokąty. Analogiczny obiekt odkryto w komorze grobowej kurhanu 2 w Mumdžilar (tabl. I 3), gdzie ornament składał się z 6 koncentrycznych kwadratów, a ponadto część linii przedłużono tak, iż w niektórych narożnikach powstały dodatkowe kwadraciki. Dodatkowo pomiędzy 2 a 3 linią wewnętrzną występował tam ornament w postaci 8 liter *sigma*, umieszczonych po 2 na poszczególnych bokach.

Podtyp D. Koncentryczne czworokąty z przekątnymi stanowią zapewne rozwinięcie podtypów A-C poprzez wprowadzenie 1 lub 2 przekątnych. Ornament tego podtypu znamy z Cirlomănești, Popești (ryc. 15, 16; trzeba tu dodać, że stanowi on element składowy ornamentu wyodrębnionego jako podtyp I A z tego samego stanowiska), a następnie z Holmsland (tabl. IX 1) i Hurup (domy 12 i 13), gdzie ornament ma postać 6 koncentrycznych prostokątów z przekątnymi wewnątrz. Nie można również wykluczyć, że ornament taki występował w domach 7 i 35, gdyż w obydwu tych wypadkach prawdopodobne jest zatarcie części ornamentu. W domu 7 odkryto palenisko z ukośnym krzyżem, natomiast w domu 35 prostokąt. Do podtypu D zaliczamy także płytkę glinianą z Muchowa (tabl. I 4), na której zamiast przekątnej jest w narożniku strzałka, a przestrzeń

pomiędzy dwoma koncentrycznymi kwadratami wypełniono ukośnymi kreskami.

Podtyp E. Ornament z kwadratami lub prostokątami koncentrycznymi z punktami wewnątrz (niekiedy także zewnątrz) znany tylko z Danii. W Nørre Fjand w domu IX b odkryto palenisko zdobione prostokątami koncentrycznymi i liniami złożonymi z punktów. Odkrywca nie podaje dokładnego kształtu ornamentu, gdyż powierzchnia paleniska była silnie zatarta. Natomiast w domu 9 w Hurup (tabl. X 1) znajdowało się palenisko z 7 koncentrycznymi prostokątami umieszczonymi w 2 grupach: wewnątrz znajdowały się 3 mniejsze prostokąty, a w pewnej odległości od nich 4 następne. Przestrzeń przy prostokątach wypełniona była punktami.

Podtyp F. Ornament w postaci koncentrycznych czworoboków z przekątnymi wewnątrz i punktami stanowi połączenie podtypów D i E. Występował on również wyłącznie w Danii. W domu E w Mariesminde (ryc. 28, tabl. IX 2) odsłonięto palenisko z ornamentem zawierającym dwa koncentryczne prostokąty z linią przekątną i licznymi punktami wewnątrz, zewnątrz i pomiędzy prostokątami.

Punkty były wykonane stawowym końcem kości. Palenisko z domu 10 w Hurup miało ornament w postaci 4 prostokątów koncentrycznych z krzyżem i licznymi punktami, wykonanymi facetowaną częścią brzegową fragmentu naczyń, rozmieszczonymi na całej powierzchni obiektu.

Podtyp G. Ornament kwadratów koncentrycznych z kołami wewnątrz występował jedynie na terenie Rumunii, gdzie stwierdzono go na jednym obiekcie w Cîrlomănești.

Typ V. Równoramienny krzyż wykonany z 3 grubo rytymi liniami. Pomiedzy ramionami krzyża umieszczone są mniejsze lub większe fragmenty owali, wykonane również potrójną linią. Ornament taki wystąpił tylko na jednym obiekcie w Zolotoj Bałce (tabl. I 2).

Typ VI. Ornament w postaci samych punktów znany tylko z domu V d w Nørre Fjand (tabl. VII 1), gdzie punkty te wykonane były zapewne czubkiem palca.

Typ VII. Beładne linie faliste znajdowały się na podłodze domu mieszkalnego w Fețele Alba, w Rumunii (tabl. II).

CHRONOLOGIA TYPÓW ORNAMENTYKI

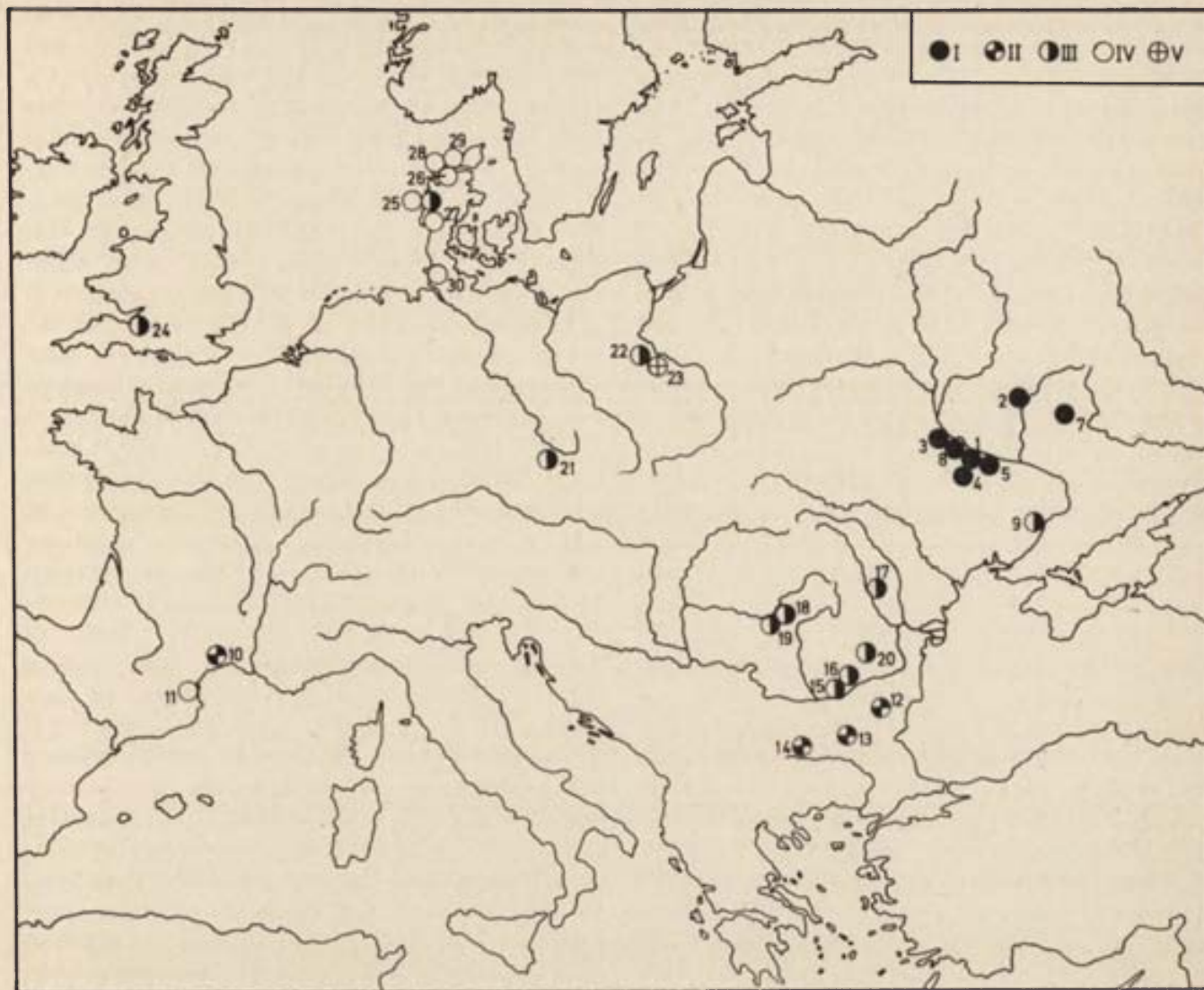
Obecnie prześledzimy chronologię poszczególnych typów. Ogólnie można wyróżnić cztery zasadnicze grupy chronologiczne wyraźnie się wyodrębniające. Grupa pierwsza to obiekty datowane na okres od VII do V/III w. p.n.e. Grupę drugą tworzą obiekty z IV-III w. p.n.e., zaś grupę trzecią — datowane na okres lateński (przedrzymski), przy czym stwierdzić trzeba, że wszystkie obiekty dokładnie określonej chronologii datowane są na I w. p.n.e. Grupa czwarta to paleniska datowane na starszy okres rzymski. Obecnie omówimy kolejno chronologię wszystkich zabytków (mapa 1), a następnie poszczególnych typów ornamentyki.

Najstarsza grupa obiektów występuje wyłącznie na terenie Ukrainy. Najstarsze jest bogato ornamentowane „palenisko” z Żabotina, datowane na koniec VII w. p.n.e. ewentualnie na przełom VII i VI w. Na wiek VI datowane są dwa pozostałe obiekty z Żabotina, reprezentujące ten sam ornament, ale uproszczone — bez meandrowych motywów spiralnych. Na wieki VII-VI p.n.e. datowany jest obiekt z Bilka, a na wiek VI z Trachtemirowa. Również jego ornamentyka ma przejściowy charakter, ponieważ w kole z pasami wewnętrznymi (jak w obiekcie z Żabotina) widnieją bliżej nie określone motywy spiralne, natomiast nie było już motywów meandrowych. Na wieki VI-V p.n.e. datowane są „paleniska” zdobione koncentrycznymi kołami z Pasterka i Matro-

nina. Zapewne identycznie przedstawia się chronologia analogicznego obiektu z Kononca, na którego temat nie ma bliższych informacji. Na wieki V-IV p.n.e. datowane jest nieornamentowane „palenisko” z Karawanu, a na wieki V-III również nieornamentowany obiekt z Kaniwa. Jak więc widzimy, wszystkie te obiekty tworzą dość zwartą grupę chronologiczną i mimo że datowane aż na cztery ewentualnie nawet pięć stuleci, wykazują wyraźne następstwo, rozwój i wewnętrzny związek.

Druga grupa, stosunkowo nieliczna, to obiekty datowane na IV i III w. p.n.e. Należą tutaj wszystkie obiekty z Seuthopolis, Mumdzilar i La Roque. W Seuthopolis dzięki danym źródeł numizmatycznych chronologię można ograniczyć do schyłku IV i pierwszej połowy III w. p.n.e. (ok. 229 p.n.e.)²⁸. Natomiast w wypadku obiektów z La Roque wiadomo, iż najstarszy należy do drugiej fazy osadniczej i datowany jest na 1 połowę IV w. p.n.e., wszystkie zaś pozostałe na schyłek IV i pierwszą połowę III w. p.n.e. Do tej grupy chronologicznej należy także zapewne płytką z Muchowa. Todor Gerasimow w publikacji wyników badań podał jedynie ramową chronologię całej osady, którą określił na okres od schyłku III w. p.n.e. do IV w. n.e.²⁹, co wydaje się niewiarygodne. W ostatnio opublikowanym artykule, poświęconym chro-

²⁸ DIMITROV 1957, s. 200-201.

Mapa 1. „Paleniska” ornamentowane w Europie — Ornamented “firebeds” in Europe

I — z VII-V/III w. p.n.e.; *II* — z IV-III w. p.n.e.; *III* — z II-I w. p.n.e.; *IV* — z I-III w. n.e. (okres rzymski); *V* — chronologia bliżej nie określona.
I — from the 7th-5th/3rd c. B.C.; *II* — from the 4th-3rd c. B.C.; *III* — from the 2nd-1st c. B.C.; *IV* — from the 1st-3rd c. A.D. (Roman period)
V — rather undefined chronology

1. Żabotin	8. Kaniv	16. Bucuresti-Mihai Voda	24. Glastonbury
2. Bilsk	9. Złotaja Balka	17. Poiana-Tecuci	25. Nørre Fjand
3. Trachtemirov	10. La Roque	18. Meleia	26. Ginderup
4. Pasterek	11. Le Cayla de Mailhac	19. Fetele Alba	27. Holmsland
5. Matronin	12. Mumdzilar	20. Cirlomănești	28. Mariesminde (Vestervig)
6. Kononč (brak dokładnej lokalizacji)	13. Seuthopolis (Koprinka)	21. Závist	29. Hurup
7. Karavan	14. Muchovo	22. Janikowo	30. Tofting
	15. Popesti	23. Krusza Zamkowa	

nologii celtyckich przedmiotów kultowych z terenu Bułgarii, datuje interesującą nas płytkę na III w. p.n.e.³⁰ Nie podaje jednak bliższych podstaw swego datowania, stwierdzając jedynie, że wystąpiła ona w warstwie kulturowej razem z ceramiką hellenistyczną³¹. Wydaje się więc, że należy przyjąć chronologię T. Gerasimowa, mimo iż podstawy datowania nie są zbyt pewne.

Trzecia grupa stanowisk, stosunkowo najliczniejsza, to obiekty datowane na późny okres la-

teński, w zasadzie na I w. p.n.e. Do grupy tej należy jeden z obiektów ukraińskich, w Zołotoj Bałce. Co prawda w żadnej publikacji nie została dokładnie sprecyzowana jego chronologia, istnieją jednak przesłanki, by ograniczyć ją do I w. p.n.e. Następnie należą tu wszystkie paleniska rumuńskie, choć obiekty z Meleia i Fețele Alba datowane są na I w. p.n.e. — I w. n.e. Poza tym do grupy tej należy obiekt z Janikowa datowany na schyłkową fazę okresu późnolateńskiego (PL III), palenisko z Glastonbury, datowane identycznie, i 4 najstarsze paleniska z Nørre Fjand, datowane na fazę III (J. Beckera), oraz obiekt z Závisti datowany na I w. p.n.e.

²⁹ GERASIMOV 1966, s. 159-160.

³⁰ GERASIMOV 1974, s. 14, ryc. 14 : 1.

³¹ GERASIMOV 1974, s. 13.

Ostatnia grupa to obiekty datowane na okres rzymski — poza jednym obiektem z Tofting datowanym na III w. — wyłącznie na jego starszą część. Należą tu wszystkie pozostałe obiekty z Półwyspu Jutlandzkiego. Jak więc widzimy, poszczególne grupy chronologiczne tworzą zwarte zespoły. Jedynie w Nørre Fjand mamy do czynienia z sytuacją, że na jednym stanowisku występowały obiekty datowane na schyłkową fazę okresu przedrzymskiego i starszy okres rzymski. Z pierwszego wieku n.e. pochodzi także nieornamentowany kultowy obiekt z Le Cayla de Mailhac.

Do grupy trzeciej lub czwartej należy również klepisko z Kruszy Zamkowej. Ze względu jednak na fakt trwania badań terenowych i brak w chwili obecnej zabytków ściślej datujących, nie można jeszcze określić precyzyjnie jego chronologii³². Jednakże wydaje się, że należy datować je analogicznie jak obiekt z Janikowa, tzn. na schyłkową fazę okresu późnolateńskiego.

Obecnie omówimy chronologię poszczególnych typów ornamentyki. Typ I ma chronologię zróżnicowaną. Najstarsze palenisko z Žabotina pochodzi z końca VII lub VII/VI w. p.n.e., natomiast wszystkie obiekty z Seuthopolis i La Roque datowane są na IV i III w. p.n.e., a palenisko typu I A z Popești pochodzi z I w. p.n.e. Obiekt typu II z Bilka datowany jest na VII-VI w. p.n.e.

Silnie zróżnicowana jest chronologia typu III. Rysują się tutaj dwa wyraźne zespoły. Pierwszy reprezentowany jest przez obiekty z terenu Ukrainy, datowane na VI w. p.n.e. (podtyp D) lub na VI-V w. p.n.e. (podtyp C). Pozostałe podtypy są zdecydowanie młodsze. Podtyp A występuje na stanowisku w Nørre Fjand, gdzie zdobionych jest w ten sposób 5 palenisk, z czego 4 datowane są na fazę III a okresu przedrzymskiego. Są to najstarsze obiekty na tym stanowisku i w ogóle na terenie Danii. Natomiast ostatnie palenisko z tej miejscowości, z ornamentem podtypu III A, datowane jest na starszy okres rzymski. Obiekt z Kruszy Zamkowej nie ma ściślej sprecyzowanej chronologii, a z Popești datowany jest zapewne na I w. p.n.e. Z obiektów podtypu B najstarszy, z Glastonbury, datowany jest na fazę III okresu późnolateńskiego. Palenisko z Mariesminde datowane jest ogólnie na starszy okres rzymski, natomiast chronologii fragmentu paleniska z Tofting nie można było uściślić ze względu na fakt znalezienia go luźno. Obiekt podtypu E (Hurup) datowany jest na starszy okres rzymski, a podtypu F (Meleia) na I w. p.n.e.-I w. n.e.

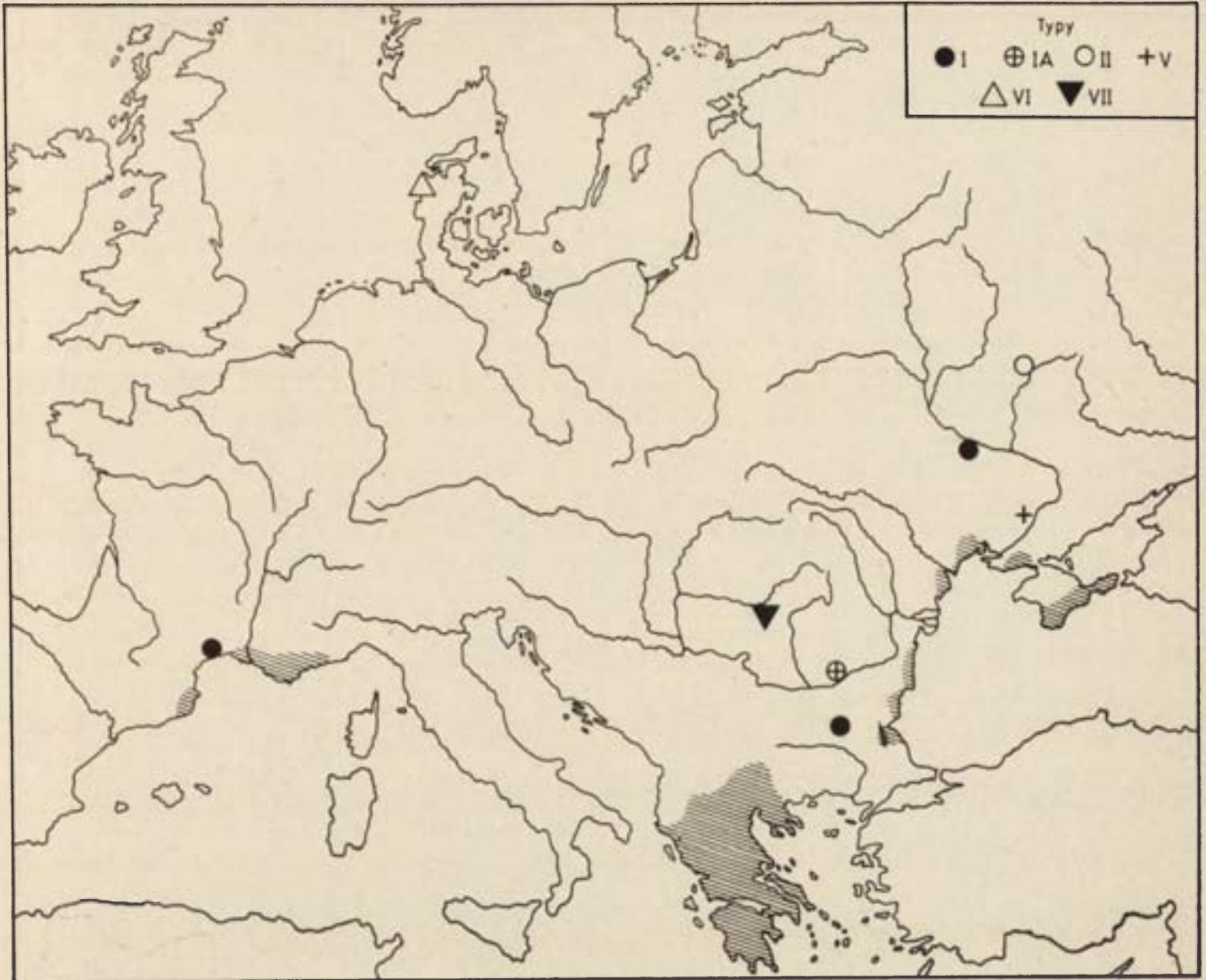
Bardzo zwarta, mimo znacznej ilości egzemplarzy, jest chronologia typu IV. Wyjątkiem jest tutaj jedynie obiekt z Mumdzilar (podtyp O), datowany na IV w. p.n.e. Natomiast wszystkie inne datowane są na I w. p.n.e. i starszy okres rzymski, z tym że trzeba podkreślić znaczne starszeństwo obiektów z terenu Rumunii, zdecydowanie młodszą chronologię palenisk z Półwyspu Jutlandzkiego oraz pośrednią pozycję obiektów z Závisti i Janikowa. Okazy reprezentujące podtyp B z Rumunii datowane są na I w. p.n.e., obiekt zaś z Janikowa pochodzi ze schyłkowej fazy okresu późnolateńskiego, co według aktualnego stanu badań w kategoriach chronologii absolutnej oznacza okres od 15 r. p.n.e. do 25 r. n.e.³³ Paleniska podtypu B w Hurup datowane są ogólnie na starszy okres rzymski, a w Tofting na II i III w. p.n.e. Należące do podtypu C paleniska z Nørre Fjand i Ginderup pochodzą ze starszego okresu rzymskiego. Obiekty podtypu D z terenu Rumunii z I w. p.n.e., natomiast z Danii ze starszego okresu rzymskiego. Z kolei płytką gliniana z Muchowa jest znacznie starsza od nich (koniec III w. p.n.e.). Ornament podtypów E i F występował wyłącznie w Danii i wszystkie obiekty reprezentujące te podtypy datowane są na starszy okres rzymski. Trzeba stwierdzić, iż wszystkie paleniska z terenu Danii mają chronologię określoną jedynie ogólnie, bez prób uściślenia. Poza tym, że część stanowisk nie jest jeszcze w pełni opracowana (Ginderup, Hurup), działał tu zapewne fakt, iż dokładne sprecyzowanie chronologii obiektów osadniczych jest często po prostu niemożliwe. Palenisko reprezentujące podtyp G, pochodzące z terenu Rumunii (Cirlomănești), datowane jest na I w. p.n.e.

Pojedyncze obiekty reprezentujące typ V, VI i VII datowane są następująco. Ołtarz ofiarny typu V z Zołotoj Bałki nie ma ściśle określonej chronologii. Osada, w której obrębie został odkryty, datowana jest ramowo na okres od II w. p.n.e. do II w. n.e.³⁴ Istnieją jednak przesłanki, by datować go na I w. p.n.e. lub nieco później. Interesująca jest teza M. I. Wiazmitiny, że jest to obiekt powstały pod wpływem analogicznych obiektów dackich z terenu Rumunii, a więc niewątpliwie współczesny im lub nieco późniejszy. Natomiast obiekt typu VI z Nørre Fjand datowany jest na starszy okres rzymski, a typu VII (Fețele Alba) na I w. p.n.e.-I w. n.e.

³² Informacja dr A. Cofta-Broniewskiej.

³³ GODŁOWSKI, WOŹNIAK 1970, s. 7-8.

³⁴ DOBROVOLSKIJ 1960, s. 135.

Mapa 2. „Paleniska” ornamentowane typu I, II, V-VII. Zakreskowano zasięg osadnictwa i kolonizacji greckiej w bezpośrednim sąsiedztwie najstarszych obiektów

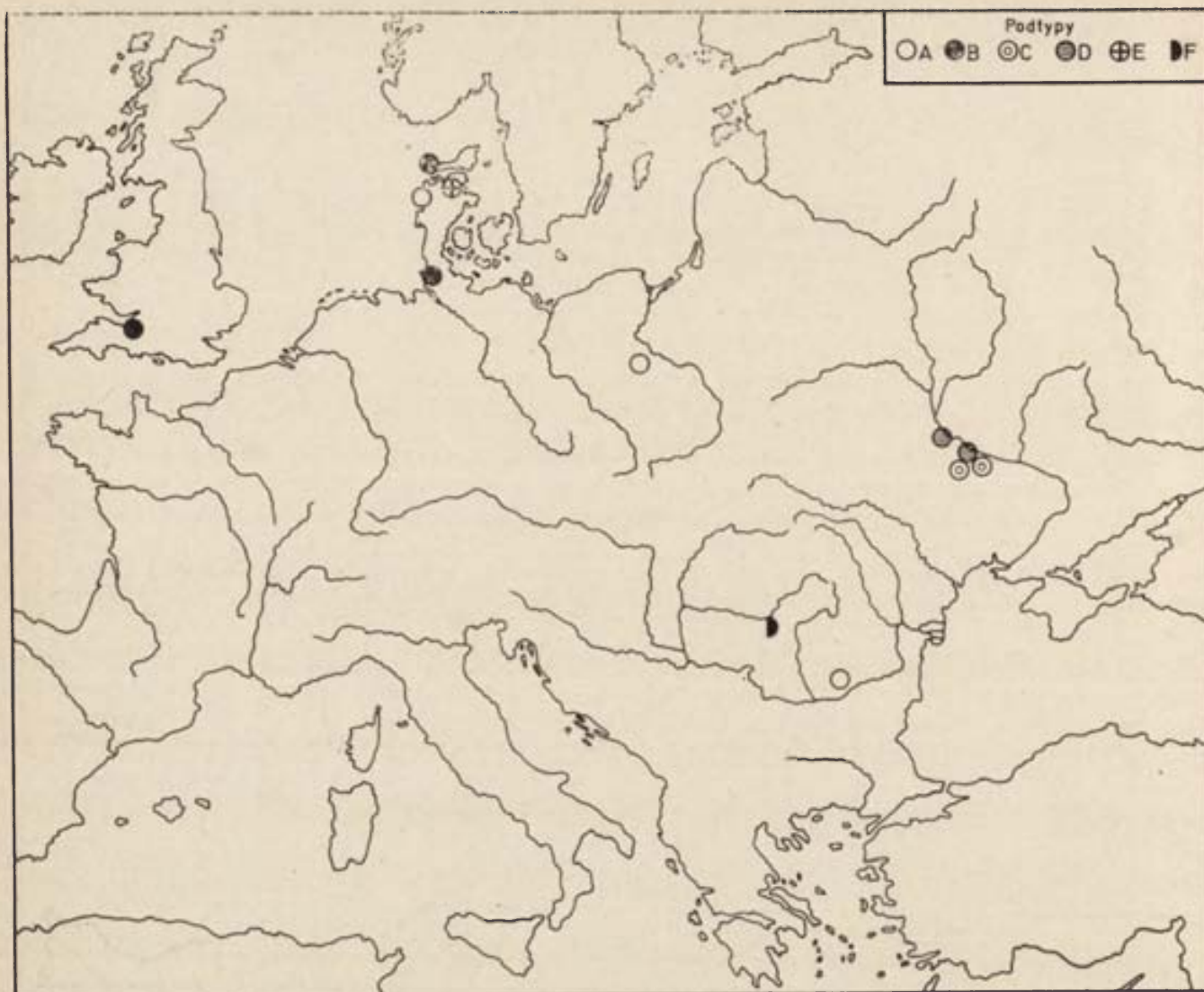
Ornamented “firebeds” of type I, II, V, VI, VII. The range of settlement and Greek colonization in the direct neighbourhood of oldest objects has been hatched

ROZRZUT GEOGRAFICZNY TYPÓW ORNAMENTU

Typ I reprezentowany jest przez stosunkowo niewielką ilość stanowisk. Uderzające są tu dwie cechy, mianowicie ogromna odległość poszczególnych stanowisk (mapa 2) oraz odrębność ornamentyki występującej na każdym stanowisku. Wszystkie obiekty z Seuthopolis mimo znacznego zróżnicowania zdobnictwa mają jednak szereg cech wspólnych. Ornament jest zamknięty w mniej czy więcej ozdobnym wieloboku, w centrum którego często znajduje się koliste wgłębienie, a wewnątrz różnego rodzaju motywy geometryczne, roślinne i wyjątkowo zwierzęce. Odrębny charakter ma ornamentyka obiektów w La Roque. Ornament

zamknięty jest w kwadracie zdobionym przy brzegach motywami meandrowymi lub quasi-meandrowymi, niekiedy uzupełniony w narożnikach motywami spiralnymi. Natomiast zdobnictwo obiektu z Žabotina różni się wyraźnie, gdyż całość ornamentu zamknięta jest w kole, a elementem wspólnym są motywy meandra i spirali.

Ogólnie więc stwierdzić można, że stanowiska te dzielą ogromne odległości, odrębność ornamentyki, ponadto jedno z nich (Žabotin) jest zdecydowanie starsze. Cechą wspólną zaś jest położenie na terenie bezpośrednich wpływów kultury greckiej — bądź w sąsiedztwie Grecji, jak Seuthopolis,

Mapa 3. „Paleniska” ornamentowane typu III – Ornamented “firebeds” of type III

gdzie wpływy kultury hellenistycznej są bardzo silne i widoczne w każdej dziedzinie życia³⁵, bądź w sąsiedztwie kolonii greckich. Na północnym wybrzeżu Morza Czarnego istniały liczne kolonie, m. in. Tyras, Olbia, Borysthenes³⁶, podobnie w sąsiedztwie La Roque znajdowało się w tym okresie szereg kolonii, takich jak Agathe, Theline i przede wszystkim Massalia³⁷. Nie ulega więc wątpliwości, że ornamentyka tych obiektów powstała pod bezpośrednimi wpływami greckimi. Także uderzająco niewielka jest odległość Popești, gdzie stwierdzono obiekt wyodrębniony jako typ I A, od Seuthopolis. Popești położone jest najbardziej na południe ze wszystkich stanowisk rumuńskich.

Typ II znamy z Bilka na Ukrainie (mapa 2).

³⁵ DIMITROV 1957, s. 204-211, 214-216; 1961, s. 100-102.

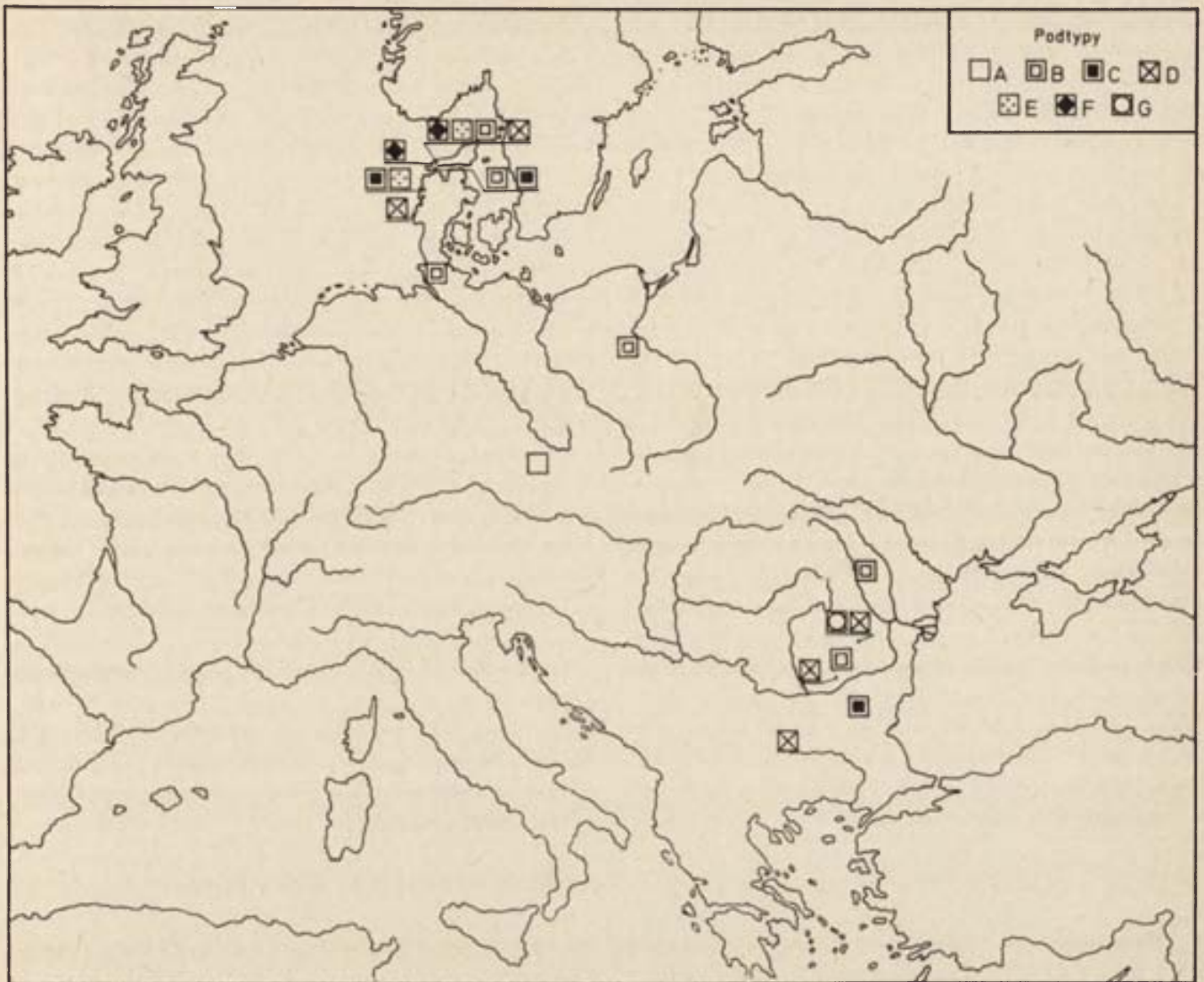
³⁶ TERENOŹKIN 1971, s. 282-488; HAMMOND 1973, s. 155-157.

³⁷ HAMMOND 1973, s. 157-162.

Miejscowość ta położona jest w dorzeczu rzeki Worskli, w pewnej odległości od pozostałych stanowisk.

Typ III, jak już zaznaczono, jest dość zróżnicowany. Widoczne są tutaj dwie zdecydowane grupy geograficzne (mapa 3). Grupa pierwsza, reprezentowana przez podtypy C i D, to grupa ukraińska. Podtyp D, jak wiadomo, jest uproszczeniem ornamentyki najstarszego obiektu z Żabotina. Ich związek nie ulega wątpliwości, gdyż oba obiekty tego podtypu odkryto na grodzisku w Żabotiniu. Ciekawy natomiast jest fakt, że najbardziej zbliżony do „paleniska” I z Żabotina obiekt z Trachtemirowa leży w pewnej odległości (stosunkowo niewielkiej zresztą) na północny zachód. Natomiast 2 stanowiska z podtypem C (Pastersk i Matronin) położone są w bezpośrednim sąsiedztwie Żabotina. Nie jest mi niestety znana lokalizacja Kononcza.

Obiekty drugiej grupy, podtypów A, B i E

Mapa 4. „Paleniska” ornamentowane typu IV – Ornamented “firebeds” of type IV

występują w Europie północnej (poza jednym wyjątkiem – Popești). Podtyp A, najprostszy, znany z Popești, Kruszy Zamkowej i z 5 palenisk w Nurre Fjand. Obiekty podtypu B odkryto w Glastonbury, Mariesminde i Tofting. Ornamentyka paleniska z Mariesminde nosi odrębny charakter, natomiast uderzające jest podobieństwo oddalonych obiektów z Glastonbury i Tofting. Ornament podtypu E znany z jednego tylko paleniska w Hurup. Trzeba tu podkreślić, że wszystkie stanowiska z terenu Danii położone są bardzo blisko siebie. Hurup, Mariesminde i Ginderup oddalone są zaledwie o kilka kilometrów, natomiast położone obok siebie Nurre Fjand i Holmsland dzieli od poprzednich odległość około 50 km. Pojedynczy obiekt podtypu F w Meleia ma charakter odosobniony i położony jest w górach Oraștie na terenie Rumunii.

Ogólnie – dla typu III charakterystyczne jest istnienie dwóch wyraźnie wyodrębnionych grup,

dość silnie skupionych geograficznie, o zdecydowanie różnej chronologii. Poza tymi skupieniami położone są dwa obiekty z terenu Rumunii, świadczące być może o istnieniu trzeciego analogicznego skupienia, i jeden odosobniony obiekt podtypu A z Kujaw (Krusza Zamkowa).

Typ IV, podobnie jak typ III, jest silnie zróżnicowany i analogicznie charakteryzuje go skupienie się w dwóch bardzo wyraźnych grupach (mapa 4). Pierwsza obejmuje kilka stanowisk z Rumunii i dwa z Bułgarii, druga pięć stanowisk z Danii i jedno ze Szlezewiku-Holsztynu.

Poza nimi znajdują się jedynie dwa stanowiska: Závist i Janikowo, przy czym ich położenie jest bardzo interesujące, jeśli powiąże się je z faktem, że ornamentyka obiektu z Janikowa reprezentuje motyw znany zarówno w Rumunii (Poiana, București-Mihai Voda), jak i na Półwyspie Jutlandzkim (Ginderup, Hurup i Tofting). Podobieństwo to jest uderzające – można je co

prawda tłumaczyć prostotą ornamentu, nie wydaje się to jednak właściwe. Również zdobnictwo obiektu z Závisti, bardzo zresztą proste, jest zbliżone do ornamentyki pozostałych. Fakty te są tym bardziej ciekawe, że Závist i Janikowo leżą w przybliżeniu na osiach łączących stanowiska rumuńskie i jutlandzkie.

Jest to fakt uderzający, gdyż na terenie Rumunii i na Półwyspie Jutlandzkim (również w Janikowie) występują identyczne rodzaje ornamentu (podtypy B i D). Spotykamy także motywy typowe wyłącznie dla Rumunii lub Danii. I tak podtyp G znany wyłącznie z Cîrlomănești, a podtypy E i F tylko z Hurup, Mariesminde i Nørre Fjand. Jednak ornament tych podtypów stanowi miejscowe rozwinięcie prostszych form. Odrębny charakter ma zdobnictwo podtypu C, występujące co prawda zarówno na terenie Danii (Nørre Fjand, Ginderup), jak i w Bułgarii (Mumdžilar), jednakże ornamentyka tego ostatniego ma inny charakter. Zdobnictwo palenisk duńskich jest nieskomplikowane, stanowi proste rozwinięcie podtypu B przez zwiększenie ilości prostokątów, natomiast ornament obiektu z Mumdžilar ma dwie cechy wyróżniające: dodatkowe, niewielkie kwadraty w narożnikach oraz litery *sigma*. Ponadto jest to obiekt o znacznie starszej chronologii

ANALIZA TYPOLOGICZNA I CHRONOLOGICZNO-GEOGRAFICZNA ORNAMENTYKI

Podsumowując zawarte powyżej rozważania na temat rozkładu chronologicznego i geograficznego typów ornamentu, można stwierdzić, iż rysują się trzy wyraźne grupy terytorialno-chronologiczne, które — zdaniem autora — najlepiej będzie określić nazwami etnicznymi. Grupa pierwsza, którą nazywam scytyjską, obejmuje obiekty z terenu Ukrainy datowane na okres od VII do V-III w. p.n.e. Grupa druga — trako-dacka, obejmuje wszystkie obiekty z Bułgarii i Rumunii oraz jeden obiekt z terenu Ukrainy (Zołotaja Bałka). Z grupy tej wyłączone natomiast zostaje znalezisko z Muchowa, mające inny charakter. Trzecia grupa, którą nazywam germańską, obejmuje obiekty z Półwyspu Jutlandzkiego, wszystkie datowane na schyłkową fazę okresu przedrzymskiego i starszy okres rzymski.

Poza tym jest sześć odosobnionych stanowisk nie wiążących się z tymi grupami. Trzy z nich: La Roque, Glastonbury i Závist, leżą na obszarze celtyckim. W obrębie osady celtyckiej, egzystującej w środowisku trackim, odkryto także glinianą płytkę kultową z Muchowa, w Bułgarii. Widzimy więc, że stanowiska te dzielą ogromne odległości, ponadto obiekty z La Roque i Mu-

chowa są znacznie starsze niż z Závisti i Glastonbury.

Typy V-VII. Obiekty, na których stwierdzono ornamentykę typów V-VII (mapa 2), występują wyłącznie pojedynczo, z tym że ornament typów V i VII ma charakter całkowicie odrębny, nie pozwalający na wiązanie ich z żadnym innym. Natomiast typ VI stanowi element zdobnictwa podtypów E i F typu IV. Typ V występuje tylko na stanowisku w Zołotoj Bałce. Podobnie odosobniony charakter ma ornament typu VII z podłogi domostwa w Fețele Alba, które leży w bezpośrednim sąsiedztwie Meleia, w górach Oraștie. Warto tutaj dodać, iż obydwie stanowiska znajdują się w bezpośrednim sąsiedztwie dackiej stolicy Sermizegetusy³⁸.

Ostatni obiekt — typu VI, z ornamentyką w postaci punktów wykonanych palcem, pochodzi z domu Vd w Nørre Fjand. Ornamentyka punktowa znajduje się także na paleniskach o identycznej chronologii w domu IXb w tej samej osadzie, w domu E w Mariesminde (punkty wykonano częścią stawową kości) oraz w domach 9 i 10 w Hurup (w domu 10 punkty wykonano brzegiem fragmentu naczynia), stanowiąc element bardziej rozwiniętych wzorów (IV E i F). Można więc twierdzić, że zdobnictwo w postaci punktów stanowi uproszczenie ornamentyki bardziej skomplikowanej.

chowa są znacznie starsze niż z Závisti i Glastonbury.

Na uwagę zasługuje jednak następujący fakt: Uderzająco podobna jest kompozycja ornamentyki z La Roque i Muchowa, o zbliżonej przecież chronologii. We wszystkich wypadkach zasadniczy motyw tworzy kwadrat z mniej lub bardziej bogato zdobionymi bokami, pustą płaszczyzną środkową i z dodatkowym elementem zdobniczym w narożnikach wewnętrznych. Szczególnie silne jest podobieństwo kompozycyjne płytki z Muchowa i młodszych obiektów z La Roque. Można wręcz stwierdzić, że ornament płytki stanowi dalszy ciąg ewolucyjny ornamentyki z La Roque. Potwierdzeniem tego mogłaby być również jej chronologia, nieco młodsza od chronologii obiektów z La Roque. Oczywiście sprawę tę trudno rozstrzygnąć, jest jednak prawdopodobne, że osadnicy celtyccy przywędrowali do Muchowa z terenu Galii. Podkreślić należy fakt, że płytka ta pochodzi z najstarszej fazy egzystencji osady. Wydaje się więc, że można potraktować zdobnictwo tych wszystkich obiektów jako spokrewnione z sobą

³⁸ DAICOVICIU 1972, mapa II (po s. 80).

i hipotetycznie przyjąć istnienie jeszcze jednej, czwartej grupy — celtyckiej.

W znacznym oddaleniu od wszystkich pozostałych leżą osady kujawskie. Można się domyślać, że są one dowodem istnienia analogicznej grupy na terytorium kultury przeworskiej, jednak odkrycie w chwili obecnej jedynie dwóch obiektów nie wystarcza do postawienia takiej hipotezy.

Obecnie omówimy kolejno wszystkie grupy, analizując zachodzące przemiany i możliwości ewentualnych kontaktów i wpływów pomiędzy nimi.

W grupie scytyjskiej niewątpliwie najstarsze jest „palenisko” I z Żabotina z całkowicie oryginalnym i nie spotykanym gdzie indziej motywem meandra i spirali w obrębie koła. Dwa następne obiekty z tego samego stanowiska, datowane na VI w. p.n.e., jak sądzić można z zachowanych fragmentów, reprezentują identyczny motyw koła z wewnętrznymi pasami zbiegającymi się na końcu. Natomiast nie mają już one spirali ani meandra. Formę pośrednią przedstawia obiekt z Trachtemirowa z identycznym kołem z pasami, z ornamentem spirali, ale bez meandra. Trachtemirow, jak wiadomo, leży w niewielkiej odległości na północny zachód od Żabotina.

Zapewne zbliżony motyw reprezentuje ornament „paleniska” typu II z Bilska. Trzeba tu zwrócić uwagę na fakt, iż motyw pasów zbiegających się na końcach jest bardzo podobny do motywu spirali, wydaje się więc, że można go interpretować również jako uproszczenie i przekształcenie ornamentyki najstarszego obiektu z Żabotina. Następne 3 obiekty (typu III C) datowane na VI-V w. p.n.e. wykazują dalsze uproszczenie. Mianowicie zamiast pasów zbiegających się na końcach pojawiają się koncentryczne koła. I wreszcie najmłodsze obiekty, z których jeden datowany jest na V-IV w. p.n.e. (Karawan), a drugi na V-III w. p.n.e. (Kaniw), pozbawione są już całkowicie ornamentu. Istnieje jednak szereg przesłanek, pozwalających łączyć je w jeden ciąg funkcjonalno-rozwojowy z obiektami omówionymi uprzednio. Przede wszystkim są to obiekty zdecydowanie wyróżniające się spośród otoczenia, ich kontekst i współwystępujące zabytki jednoznacznie świadczą, iż podobnie jak omówione wcześniej, pełniły one funkcje kultowe. Jako zabytki bez wątplenia tej samej kategorii traktują je badacze ukraińscy³⁹. Wszystko to pozwala, moim zdaniem, włączyć je w obręb naszych rozważań. Natomiast nie zaliczam do grupy scytyjskiej „paleniska” z Zolotoj Baki, mimo że stwierdzono je

w obrębie osady niewątpliwie scytyjskiej. Jednak jest ono zdecydowanie młodsze od obiektów omówionych uprzednio i o zupełnie innym typie ornamentyki. Ponadto obecność zabytków o niewątpliwie dackim charakterze w postaci ceramiki i figurek typu *chenet* wiąże je z kręgiem dackim.

Podsumowując więc uwagi dotyczące przemian ornamentyki w obrębie grupy scytyjskiej, stwierdzić można, iż mamy do czynienia z grupą bardzo zwartą geograficznie, a także chronologicznie (mimo że obiekty te występują na przestrzeni aż czterech lub pięciu stuleci). Widoczny jest bardzo wyraźny proces przemian ornamentyki, polegający na jej upraszczaniu poprzez eliminację elementów najbardziej skomplikowanych. U powstania najstarszego obiektu niewątpliwie stały greckie inspiracje, których zabrakło przy powstawaniu młodszych, wzorowanych na obiekcie z Żabotina. Najpierw więc znika ornament meandra (Trachtemirow), a następnie spirala, po czym następuje uproszczenie ornamentu aż do jego zaniku. Warto tutaj zwrócić uwagę, że najmłodsze, nieornamentowane obiekty mają także kształt koła.

Grupa druga — trako-dacka, obejmuje stosunkowo największą ilość stanowisk. Dwa najstarsze położone są na południu, w środowisku trackim. Wszystkie pozostałe obiekty odkryto w środowisku dackim. „Paleniska” z Seuthopolis wyróżniają się wyjątkowo bogatą ornamentyką; ornament obiektu z Mumdzilaru jest znacznie skromniejszy. Jest rzeczą uderzającą, że na terenie twierdzy w Popești, położonej najbliżej stanowisk trackich, znajdował się obiekt wyodrębniony jako typ I A. W ornamentyce tego paleniska z budowli absydowej można się dopatrywać pewnych wpływów z Seuthopolis, przejawiających się w wyjątkowym bogactwie ornamentyki, obecności elementu interpretowanego jako grecki w postaci biegnących fal oraz umieszczeniu w centrum motywu koła, będącego być może refleksem kolistych wgłębień na obiektach z Seuthopolis. Obiekty z Seuthopolis i Popești dzieli znaczna różnica chronologiczna, wydaje się jednak, że istnieją przesłanki, by mówić o wpływie obiektów trackich z Seuthopolis na palenisko (ewentualnie paleniska) w Popești, a pośrednio i na inne obiekty dackie. Poza argumentami omówionymi powyżej przemawia za tym forma palenisk z Popești, także nieornamentowanych, analogiczna do kształtu obiektów trackich* (dokładnie omówimy to później).

* Publikacja nowych obiektów z Seuthopolis, wśród których są między innymi ornamentowane w sposób identyczny jak w Popești, rozstrzyga tę kwestię i świadczy o bezpośrednich powiązaniach między „paleniskami” trackimi i dackimi (dopisano w korekcie — T. M.),

³⁹ TERENOŽKIN 1971, s. 157; POKROVSKAJA 1962, s. 79.

Większość palenisk dackich (Popești, Poiana, București-Mihai Voda, Cîrlomănești) zdobiona jest motywami, które można interpretować jako wybitnie uproszczone elementy zdobnicze obiektu z budowli absydowej w Popești. Mają one również, jak już zaznaczono, identyczną chronologię. Natomiast silnie odbiega od tych wzorów ornamentyka obiektów z Fețele Alba i Meleia, które są prawdopodobnie także nieco młodsze. Różni się też od wszystkich obiektów trackich i dackich ornamentyka obiektu z Złotej Bałki. Widoczne są jednak pewne cechy wspólne, a mianowicie obecność owali i przekształconego krzyża. Wydaje się, iż mamy tu do czynienia z sytuacją, że przenosząc pewną ideę w obce, nowe środowisko kulturowe uzupełniono ją jednocześnie miejscowymi elementami. W tym konkretnym wypadku zastosowano motywy mające zapewne sakralne znaczenie w środowisku scytyjskim.

Krąg trzeci — germański, odznacza się bardzo silnym skupieniem geograficznym. Trzy stanowiska: Hurup, Ginderup i Mariesminde, położone są obok siebie w promieniu kilku kilometrów. Podobnie bardzo blisko siebie znajdują się Norre Fjand i Holmsland, leżą one również w stosunkowo niewielkiej odległości od trzech poprzednich. Jedynie Tofting jest bardziej oddalone, a jednocześnie ma najmłodszą chronologię. Jak już stwierdzono, są to stanowiska o identycznej w zasadzie chronologii. Co do ornamentyki to w fazie najstarszej (IIIa okresu przedrzymskiego) występuje jedynie motyw pojedynczych kół (Norre Fjand), natomiast w starszym okresie rzymskim dominuje zdobnictwo oparte na motywach prostokątnych. Niestety, nie można przeprowadzić szczegółowej analizy chronologicznej przemian ornamentyki, gdyż autorzy nie podają szczegółowej chronologii względnej ani absolutnej poszczególnych obiektów bądź są to stanowiska jeszcze nie opracowane. Niemniej stwierdzić można, iż obserwujemy raczej rozwój ornamentyki znanej już z kręgu dackiego niż wzorów całkowicie oryginalnych. Widać jedynie zwiększanie ilości elementów zdobnictwa poprzez mnożenie ilości prostokątów. Elementem nowym jest ornament punktów wyciskanych palcem, kością lub fragmentem naczynia, uzupełniający motywy zdobnicze znane z kręgu trakodackiego, przy czym w jednym wypadku jest on ornamentem samodzielnym. Bardzo interesująco przedstawia się ornament kół pojedynczych występujących obok siebie, znany z Tofting, Mariesminde, a także z Glastonbury. Kwestia ta zostanie dokładnie omówiona dalej.

Całkowicie odosobnionym geograficznie stanowiskiem jest osada w La Roque, mająca jednak,

co jest uderzające, identyczną chronologię z Seuthopolis. Jedyne zbliżonego charakteru i leżące w niewielkiej odległości obiekt z Le Cayla de Mailhac był jednak nieornamentowany. Paleniska z La Roque odznaczają się bardzo bogatą ornamentyką meandrową i pseudomeandrową, przy czym w obrębie tego stanowiska obserwuje się wyraźnie widoczne i ciekawe przemiany ornamentyki, która różni się, co już podkreślono, zarówno od występującej w Żabotinie, jak i w Seuthopolis. Mamy więc jeszcze jeden przykład lokalnego przejścia greckich motywów ornamentacyjnych.

Drugie stanowisko z ornamentowanym obiektem, położone na terenie Celtyki, to osada w Glastonbury. Jest ona znacznie młodsza od obiektów z La Roque, bo datowana na schyłkową fazę okresu późnolateńskiego, ponadto położona w wielkiej odległości i w dodatku oddzielona morzem. Niemniej w ornamentyce można dostrzec pewne elementy wspólne. Mianowicie na palenisku odkrytym w izbie S-2 w La Roque stwierdzono także motyw kół, którego charakter nie jest nam znany ze względu na bardzo silne zniszczenie obiektu i niemożność wykonania dokumentacji. Natomiast ornament obiektu z Glastonbury jest uderzająco podobny do ornamentyki paleniska z Tofting, a zbliżony do ornamentu paleniska z domu B/D w Mariesminde. Nieco podobny charakter ma również ornament najstarszych palenisk z Norre Fjand, gdzie występują duże, pojedyncze koła. Obiekty z Norre Fjand są współczesne obiektowi z Glastonbury, natomiast z Mariesminde i Tofting nieco młodsze. Prawdopodobna jest więc możliwość wpływu zdobnictwa obiektu celtyckiego z Anglii na tereny Danii. W powiązaniu z powszechnie znanymi, bardzo silnymi wpływami celtyckimi w Danii⁴⁰ wydaje się to prawdopodobne. Nie można również wykluczyć pewnych powiązań pomiędzy obiektami z La Roque i Glastonbury i należy traktować ten ostatni obiekt jako końcowe ogniwo pewnego cyklu rozwojowego zapoczątkowanego w La Roque. Istnienie tam ornamentyki w postaci kół w połączeniu z odkryciem obiektu kultowego w Le Cayla de Mailhac, mającego pewne cechy wspólne z obiektami z La Roque, a datowanego na I w.n.e., czyni taką hipotezę prawdopodobną.

Z kręgiem celtyckim wiąże się również ornamentowana płytką gliniana z Muchowa. Ludność celtycka zamieszkująca tę osadę przybyła na tereny trackie z obszaru celtyckiego w ramach wielkiej ekspansji celtyckiej⁴¹. Uzasadnione jest więc domniemanie, że jest to zjawisko jakościowo iden-

⁴⁰ BRØNDSTED 1963, s. 11-12, 30-118.

⁴¹ GERASIMO 1966, s. 158-163.

tyczne ze stwierdzonymi w La Roque, Le Cayla de Mailhac, Glastonbury i Závisti, o zmienionej jedynie formie. Wniosek ten potwierdza w pełni datowanie płytki na schyłek III w. p.n.e.

Całkowicie odosobnionymi geograficznie stanowiskami są Janikowo i Krusza Zamkowa. Jednak, jak już podkreślono, uderzające jest ich poło-

żenie na osi łączącej centra grup trako-dackiej i germańskiej oraz chronologia również pośrednia pomiędzy tymi grupami. Ponadto ornament obydwu obiektów jest wspólny dla obu grup; uzasadniona wydaje się teza, iż jest to dowód jakichś kontaktów międzykulturowych. Podobnie przedstawia się sytuacja klepiska z Závisti.

III. ANALIZA STRUKTURALNA OBIEKTÓW

FORMY „PALENISK”

Jak wynika z omówienia zasięgu chronologiczno-geograficznego interesujących nas zabytków, są to obiekty występujące na terenie znacznej części Europy w okresie około tysiąca lat. Nie ulega więc wątpliwości, że również poza ornamentyką muszą istnieć znaczne różnice w formie samych obiektów. Ogólnie wyróżnić można tutaj następujące typy:

1. Obiekty znajdujące się na poziomie podłogi domu: a) stanowiące fragment większej podłogi glinianej; b) paleniska gliniane w obrębie podłogi ziemnej.

2. Paleniska wyodrębnione, wystające ponad podłogę, w postaci niewysokiego (2-15 cm) wyniesienia — niskiego i szerokiego ostrosłupa ściętego.

3. Obiekty wyodrębnione w formie walca.

Nie zawsze można ustalić na podstawie posiadanych informacji, jaka jest forma obiektu, na szczęście jednak są to wypadki stosunkowo nieliczne. Stwierdzamy, iż zdecydowana większość reprezentuje typ obiektów znajdujących się na jednym poziomie z podłogą. Obiekty wywyższone ponad poziom podłogi są stosunkowo nieliczne. W obrębie typu pierwszego liczniejsze są obiekty stanowiące integralną część podłogi glinianej. Należy tutaj najstarszy obiekt z Żabotina, obiekt z Trachtemirowa i zapewne pozostałe „paleniska” z Żabotina, Bilaska, București-Mihai Voda, Poiana, Meleia, Závisti, Janikowa, Kruszy Zamkowej, Hurup, Mariesminde, część obiektów z Norre Fjand i jeden z Ginderup. Zapewne do kategorii tej należą również paleniska z Cîrlomănești. Pewną odmianę stanowi podłoga z Fetele Alba, gdzie ornament pokrywa całą jej powierzchnię. Ornament znajduje się zawsze w części centralnej podłogi glinianej. Należy jeszcze zaznaczyć, iż w najstarszym obiekcie z Żabotina odkryto w jamie pal drewniany, który E. F. Pokrowska interpretuje jako dowód istnienia nie zachowanego ołtarza. Również w podłodze w Trachtemirowie znajdowała się jama.

Odmianą powyższego typu są obiekty, gdzie gliniane palenisko znajduje się w obrębie ziemnej

podłogi, z reguły w środkowej części pomieszczenia. Sytuację taką stwierdzono na grodzisku we wsi Karawan, ale był to zapewne obiekt umieszczony na wolnym powietrzu, gdyż B.A. Szramko nie pisze nic o odkryciu pozostałości budynku. Typowe obiekty tej grupy znaleziono w Holmsland, Norre Fjand (większość palenisk), zapewne także w Ginderup, Glastonbury i Tofting. Pewną odmianę stanowi obiekt z Zołotoj Bałki, wyodrębniony jeszcze dodatkowo ustawionymi na sztorc kamieniami. Stanowiło to jednak normalny sposób konstrukcji palenisk w tej osadzie.

Drugi typ stanowią obiekty znajdujące się w obrębie glinianej podłogi, w centralnej części pomieszczenia, a wyróżniające się wyniesieniem na kilka do kilkunastu centymetrów, tak że powstaje niski i szeroki ostrosłup ścięty. Do kategorii tej należą wszystkie obiekty z Seuthopolis, Mumdiłlar, La Roque i co najmniej dwa z Popești. Nie wiadomo natomiast, jak wyglądały pozostałe paleniska ornamentowane pochodzące z Popești. Jest to grupa skupiająca się zdecydowanie na południu, w strefie bezpośredniego kontaktu z kulturą grecką. Wszystkie obiekty z Seuthopolis, również nieornamentowane, mają wysokość 10-15 cm, podobnie w Mumdiłlar.

„Paleniska” z La Roque są niższe (2-3 cm). Formę zbliżoną do zabytków tej grupy mają także nieornamentowane obiekty kultowe z Cort's de Navarra w Hiszpanii, datowane na okres halsztacki, które P. Larderet przytacza jako analogię do obiektów z La Roque⁴². Paleniska z Cort's de Navarra otoczone są wałem z gliny o przekroju półokrągłym, tak że całość tworzy nieckę kształtu prostokątnego lub okrągłego.

Bardzo ciekawie przedstawia się sprawa obiektu z budowli absydowej w Popești. Ma ona formę analogiczną do obiektów z Seuthopolis i Mumdiłlar. Co więcej — wszystkie paleniska odkryte na różnych poziomach osadniczych w obrębie lub

⁴² LARDERET 1957, s. 33.

w sąsiedztwie budowli interpretowanych jako dwór wodza miały analogiczny kształt. Również co najmniej jedno palenisko ornamentowane (III) miało identyczny kształt. Są to jedyne obiekty z terenów *barbaricum*, które mają formę taką samą jak obiekty z Seuthopolis, Mumdiilar i La Roque. Fakt ten bardzo silnie uwidacznia przejściowy charakter obiektu z Popești, podkreślony już przy omawianiu ornamentyki. Tak więc wszystkie te obiekty występujące w obrębie bezpośredniej strefy kontaktowej barbarzyńsko-greckiej, mimo znacznej odległości dzielącej obiekty trackie z Seuthopolis i Mumdiilar od La Roque, a jeszcze bardziej od Cortis de Navarra, mają podobną koncepcję. Nie ulega więc wątpliwości, iż jest to jeszcze jeden dowód bezpośredniego wpływu greckiego.

Trzecia grupa to obiekty w formie walcowatego słupa o średnicy i wysokości około 1 metra. Do grupy tej należą słupy gliniane z Matronina, Pasterska i Kononczka oraz różniący się od nich obiekt

z Kaniwa, który miał kształt półwalca o średnicy 3 m i wysokości 0,4 m. Wszystkie wykonane były z gliny silnie wypalanej w części wierzchniej. Występują one na terenie Ukrainy i są wśród obiektów ukraińskich najmłodsze. Jak już stwierdzono, najstarszy obiekt z Żabotina miał zapewne wywyższenie — ołtarz. Prawdopodobne jest istnienie analogicznego ołtarza również w Trachtemirowie. Kształt tych obiektów nie jest znany ze względu na ich niezachowanie się. Można jednak przypuszczać, że obiekty najmłodsze — w formie słupa, są końcowym elementem ciągu ewolucyjnego, którego początkiem jest nieznan z formy ołtarz-wywyższenie w Żabotinie. Ponadto dokonana się jeszcze jedna przemiana polegająca na przejściu ornamentu z otoczenia domniemanego ołtarza na część wierzchołkową glinianego słupa, spełniającego identyczną funkcję. Były to więc jeszcze jeden dowód przemian ewolucyjnych dokonujących się w formie interesujących nas obiektów na terenie Ukrainy.

KONTEKST SYTUACYJNY „PALENISK”

Nieomal wszystkie interesujące nas „paleniska” odkryto na terenie osad w obrębie budynków. Jedyne obiekty z Mumdiilar znajdował się w komorze grobowej kurhanu, co jest faktem wyjątkowym. Natomiast znaczna część pozostałych „palenisk” wystąpiła w obrębie budynków, lub też w sytuacjach terenowych, które uznać należy za zdecydowanie nietypowe i wyróżniające się spośród otoczenia. Niekiedy były to budowle zupełnie wyjątkowe, bez analogii w obrębie swego środowiska kulturowego. Obecnie omówimy pomieszczenia, w jakich występowały interesujące nas obiekty, zwracając uwagę na cechy wyróżniające je spośród otoczenia.

Najstarszy obiekt z Żabotina mieścił się w budynku wyróżniającym się znacznymi wymiarami (9 × 9,5 m) oraz dużo lepszą niż w zwykłych budynkach mieszkalnych konstrukcją ścian. Zagadkowo przedstawia się fakt braku we wnętrzu tego pomieszczenia dołków posłupowych, gdyż w budowli tej wielkości musiały istnieć niewątpliwie jakieś wewnętrzne konstrukcje nośne. Także budynki, w których odkryto pozostałe obiekty z Żabotina, różniły się znacznie od zwykłych domów mieszkalnych. W jednym z nich znaleziono wraz z fragmentami ornamentowanego paleniska bryłę polepy zdobioną czerwoną farbą. Natomiast w ziemiance z wykopu II (w obydwu jej pomieszczeniach) leżały liczne bryły polepy z wzorami geometrycznymi wykonanymi czerwoną i brązową farbą na białym lub błękitnym tle. Malowanie

pokrywało zapewne stosunkowo niewielką część pomieszczenia, a ornamentyka — sądząc z zachowanych fragmentów — była dość skomplikowana. Natomiast w zwykłych budynkach mieszkalnych w tej miejscowości nie zaobserwowano śladów malowania ścian. Żadnych cech wyróżniających nie miała ziemianka z Trachtemirowa, natomiast o konstrukcji budynków, w których odkryto obiekty w Pastersku, Matroninie, Kononczu, Bilsku i Kaniwie, nie mamy żadnych informacji.

W sytuacji zupełnie odmiennej znajdował się obiekt w Karawanie. Cechą wyróżniającą zdecydowanie jego otoczenie była obecność sierpowatego wału, wykonanego z wypalanej gliny, dług. około 45 m, szer. 2,9 m i wys. 0,4-0,55 m. W wewnętrznej krzywiznie wału znajdowały się trzy jamy oraz kultowe palenisko. Do paleniska prowadziła ścieżka wykonana z kamieni. Nie zaobserwowano śladów jakiegokolwiek budowli, zapewne więc palenisko egzystowało na wolnym powietrzu, co jest również faktem wyjątkowym. Jak więc widzimy, w obrębie grupy scytyjskiej nieomal wszystkie pomieszczenia, o których mamy informacje (z wyjątkiem Trachtemirowa), różniły się pewnymi cechami od normalnych budynków mieszkalnych.

Również w kręgu trako-dackim możemy znaleźć cechy wyróżniające budynki, w których znajdowały się ornamentowane paleniska, spośród domów mieszkalnych. Zupełnie wyjątkowy jest domniemany pałac króla Seuthesa III w Seutho-

polis, zbudowany w obrębie cytadeli (por. ryc. 13) wyodrębnionej od miasta dodatkowymi murami i zajmującej w systemie obronnym miasta specjalne miejsce. Sama budowla miała znaczne rozmiary i skomplikowane rozplanowanie, bez analogii w budownictwie trackim. Na szczególną uwagę zasługuje bardzo bogato zdobiona paradna sala purpurowa, której zdobnictwo — jak stwierdza D. P. Dimitrow — wzorowane jest na bogatych domach hellenistycznych. W obrębie tej sali znajdowała się jedna ornamentowana płaszczyzna gliniana, niestety nieomal całkowicie zniszczona. Natomiast w przyległej do niej niewielkiej sali odślonięto analogiczny, dobrze zachowany obiekt. Obecność tego typu zabytków we wnętrzu pałacu królewskiego, władcy pozostającego pod bardzo silnymi wpływami hellenistycznymi, w budowlu interpretowanej jednocześnie jako centralny ośrodek kultu religijnego Traków⁴³, jest faktem nie wymagającym komentarzy. Przekracza ramy niniejszego artykułu interpretacja religijnego znaczenia tego rodzaju obiektów, niemniej wydaje się, że takie usytuowanie „palenisk” świadczy o ich ważnym znaczeniu religijnym. Wniosek ten potwierdza obecność analogicznych obiektów w centrum domostw mieszkalnych w Seuthopolis. Jak stwierdza D.P. Dimitrow, nie było śladów ich użytkowania jako palenisk, nie ulega więc wątpliwości ich kultowe znaczenie. Świadczy też o tym dowodnie obecność identycznego obiektu, skromniej jedynie ornamentowanego, w komorze grobowej kurhanu 2 w Mumdiłar. Usytuowanie jego forma nie odbiegają w niczym od ornamentowanych płaszczyzn glinianych z domów mieszkalnych. Nie wdając się w szersze rozważania interpretacyjne, które — jak już stwierdzono — nie są celem niniejszego artykułu, nie mamy wątpliwości, że jest to jednoznaczny dowód sakralnego znaczenia interesujących nas obiektów w środowisku trackim.

W odniesieniu do zabytków dackich z terenu Rumunii informacje na temat lokalizacji palenisk ornamentowanych posiadamy tylko o jednym obiekcie z Popești oraz z Meleia. Co do stanowiska w Poiana autorzy stwierdzają, że paleniska były tam izolowane i nie można ich łączyć z określonymi domami, natomiast domy z București-Mihai Voda i Fețele Alba interpretowane są jako zwykłe domy mieszkalne. Na temat obiektu z Cîrlomești i pozostałych palenisk ornamentowanych z Popești nie mamy żadnych informacji. Jeden obiekt z Popești i obiekt z Meleia odkryto w obrębie budowli absydowych, które R. Vulpe inter-

pretuje zawsze jako niewątpliwe budynki sakralne⁴⁴. Szczególnie interesująca jest sytuacja obiektu z Popești, który znajdował się we fragmencie twierdzy, gdzie na różnych poziomach osadniczych znajdowały się pozostałości domostw o rozbudowanym założeniu i znacznych rozmiarach, interpretowane jako dwór wodza plemiennego. Różnią się one znacznie od zwykłych domostw mieszkalnych. Natomiast nie wyróżnia się niczym spośród innych dom, w którym odkryto ornamentowany obiekt w Zolotoj Bałce.

W La Roque ołtarze-paleniska mieściły się w zwykłych domach mieszkalnych, P. Larderet jednak przypuszcza, że prawdopodobne było wydzielenie specjalnej izby przeznaczonej wyłącznie dla celów kultowych. W domach, które nie miały takiej izby, kult praktykowany był w formie zredukowanej. W dalszym ciągu rozważań stwierdza on, że obiekty ornamentowane występowały jedynie w domach wyróżniających się bogactwem⁴⁵.

Za wyjątkowe można również uznać okoliczności znalezienia płytki z Muchowa, którą T. Gerasimow interpretuje jako stół służący do celów kultowych. W bezpośrednim sąsiedztwie wielkiej budowli, w której ją znaleziono, odkryto kamienny budynek interpretowany na podstawie szeregu przesłanek jako świątynia. Zbudowany był on z kamienia, miał kształt prostokątny ze ścianą południową półokrągłą, absydową, identycznie jak budynki dackie z Popești i Meleia. Różniły się one jedynie surowcem, z którego były zbudowane. Obok niej znajdował się obiekt wykonany z gliny, o wymiarach 3,5 × 2,5 m, składający się z 6 słupów glinianych o wymiarach przeciętnie 0,4 × 0,6 m, ustawionych dookoła dużego glinianego słupa w kształcie prostopadłościanu, o wymiarach 1,40 × 0,47 m. Odległości między słupami wynoszą 40-50 cm. Jest to również bez wątpienia obiekt kultowy⁴⁶.

Niemożliwe jest obecnie, przed ukończeniem badań i opracowaniem ich wyników, omówienie konstrukcji, rozmiarów i sytuacji terenowej zdbionego klepiska w Závisti.

Obiektem wyjątkowo wyróżniającym się jest odkryta na stan. 11 w Janikowie, domniemana świątynia, w której znajdowało się ornamentowane klepisko gliniane. Budynek ten pod względem formy, rozmiarów i planu nie ma żadnych analogii w kulturze przeworskiej, niezależnie od tego, którą wersję rekonstrukcji całości obiektu przyjmujemy za prawdziwą. Trudno się wypowiadać

⁴⁴ Informacja listowna prof. dr. Radu Vulpe.

⁴⁵ LARDERET 1957, s. 34.

⁴⁶ GERASIMOV 1966, s. 145-146.

⁴³ DIMITROV 1957, s. 208-211; 1961, s. 99-100.

obecnie, przed opracowaniem wyników badań w Kruszy Zamkowej, na temat stosunku obiektów z obydwu osad. Sprawę tę będzie można rozstrzygnąć dopiero po pełnym opracowaniu badań na stan. 3 w Kruszy Zamkowej. Jedyne obiekty, który pod względem wielkości dorównuje budynkowi z Janikowa, to dom halowy, trójnawowy, o powierzchni 137,7 m², jaki znamy z Wólki Łasieckiej, woj. skierniewickie⁴⁷. Znajdowały się w nim dwa paleniska znacznie odbiegające wielkością od normalnych, użytkowych palenisk znanych z osad kultury przeworskiej. Autorzy interpretują ten budynek jako budowlę o przeznaczeniu społeczno-kultowym. Różni się ona jednak całkowicie od budowli z Janikowa pod względem planu i koncepcji, a także tak istotnym szczegółem jak istnienie zwykłych palenisk, których nie było w Janikowie. Ponadto jest to budynek znacznie młodszy, gdyż osada w Wólce Łasieckiej datowana jest na okres od końca II do początku IV w. n.e.⁴⁸. Natomiast gliniane podłogi w zwykłych domach mieszkalnych znane są w tym czasie w obrębie kultury przeworskiej jedynie z osady na stan. 11 w Janikowie. Jednak klepiska gliniane domów mieszkalnych różnią się znacznie od klepiska z obiektu 9. Wykonane są one z gliny ubitej, niewypalanej, i prawie zawsze posiadały zwykłe paleniska użytkowe. Z tych wszystkich względów trzeba uznać obiekt 9 z Janikowa jak i jego otoczenie za zupełnie wyjątkowe. Jeszcze jednym istotnym elementem towarzyszącym, o którym należy wspomnieć, jest sześć pochówków psów (ryc. 22). Położone one były w odległości około 1 m od północnej ściany (wyznaczonej przez zwały polepy), pięć z nich leżało wyraźnie na jednej linii (na osi WE), równoległej do budynku. Funkcja kultowa tych pochówków nie ulega wątpliwości. Jest to przekonujący dowód związku omawianych pochówków psów z budynkiem i dodatkowy dowód sakralnej funkcji całej budowli,

a także jej zupełnie wyjątkowej roli w kulturze przeworskiej.

Nie znam okoliczności, w jakich odkryto obiekt ornamentowany z Glastonbury. Natomiast w odniesieniu do obiektów z terenu Danii i RFN nie ulega wątpliwości, że wszystkie znajdowały się w zwykłych domach mieszkalnych, niczym nie różniących się od innych domów. To zapewne było przyczyną, że ornamentowane paleniska nie zainteresowały zupełnie archeologów duńskich. Domy występujące na terenie tamtejszych osad podzielić można na dwie kategorie, a mianowicie domy krótkie, jednoizbowe oraz domy długie składające się z dwóch pomieszczeń, z których jedno było przeznaczone na mieszkanie, natomiast drugie pełniło funkcję obory. Fakt ten nie ulega wątpliwości w świetle odkryć w Ginderup, gdzie w obrębie takiego pomieszczenia znaleziono pozostałości boksów dla bydła i resztki spalonych w czasie pożaru zwierząt.

Reasumując stwierdzić można, że znaczna część interesujących nas obiektów znajdowała się w budynkach wyróżniających się spośród swego otoczenia, niekiedy wręcz wyjątkowo bogatych i unikatowych, nie mających żadnych analogii w obrębie swego kręgu kulturowego (pałac w Seuthopolis, obiekt 9 z Janikowa). Szczególnie dotyczy to grupy scytyjskiej i tracko-dackiej. Część tych budynków interpretowana jest jako obiekty sakralne, przy czym zaznaczyć trzeba, iż obecność ornamentowanych palenisk czy quasi-palenisk jest tylko jedną z przesłanek tej interpretacji. Zupełnie wyjątkowa jest pozycja obiektu usytuowanego w komorze grobowej kurhanu. Natomiast wszystkie obiekty północne znajdują się w obrębie budynków mieszkalnych i pełnią funkcję zwyczajnych palenisk. Jedynym wyjątkiem jest tutaj sytuacja obiektu z Janikowa, którego pośredni charakter był już kilkakrotnie podkreślony.

ZABYTKI WSPÓŁWYSTĘPUJĄCE

Z wyróżniającym się często charakterem budynków, w których znajdowano ornamentowane obiekty, łączy się fakt częstego współwystępowania z nimi zabytków nietypowych, niekiedy wręcz zupełnie wyjątkowych — o charakterze bez wątpienia kultowym.

Żadnych wyróżniających się zabytków nie znaleziono w najstarszym obiekcie w Żabotinie ani w następnym (II) obiekcie z tej miejscowości,

trzeba jednak zaznaczyć, że jego pozostałości nie zostały odkryte in situ. Natomiast przy III znajdowały się zabytki zasługujące na uwagę — w pomieszczeniu północnym ziemianki na podłodze leżała czaszka konia, szczęki, łopatki i rogi byka oraz kalota człowieka, wielka ilość bogato zdobionej ceramiki oraz 56 kości do gry (astrogalów), o starannie wygładzanych powierzchniach. W ziemiance w Trachtemirowie obok typowej, ręcznie lepionej ceramiki znaleziono ułamki naczyń z Rodos, duże naczynie w kształcie ptaka oraz wielki, bogato zdobiony dzban. Interesujące zabytki odkryto przy obiektach w Matroninie i Pastorsku —

⁴⁷ BENDER, BARANKIEWICZ 1962, s. 23-30.

⁴⁸ BENDER, BALKE 1964, s. 74.

obok ręcznie lepionej ceramiki, przepalone żołądziej, groch i ziarna, a w Pastersku ponadto gliniane naczynie z przepalonymi kośćmi ludzkimi.

Wielka ilość wyróżniających się przedmiotów występowała w otoczeniu i na obiekcie w Karawanie. W warstwie popiołu obok licznych, typowych zabytków w postaci ułamków ceramiki, przęślików, srebrnej ozdoby i brązowego grocika strzały znaleziono także bardzo liczne przedmioty o znaczeniu — według B.A. Szramki — kultowym. Do kategorii tej włącza on liczne naczynka miniaturowe, górną część glinianej figurki antropomorficznej, łyżkę odlewniczą, wykonaną z surowca uniemożliwiającego jej praktyczne użycie, oraz szereg innych, których przeznaczenia nie można określić. Znaleziskiem jednak najbardziej zdumiewającym było około 170 modeli ziaren wielkości 2-4,5 cm, reprezentujących 8 gatunków roślin uprawnych: pszenicę, jęczmień, żyto, proso, groch i trzy gatunki znacznie rzadsze, a mianowicie ciecierzycę pospolitą, wspanięę chińską i ciburę jadalną. Badania laboratoryjne wykazały, że modele ziaren roślin zbożowych miały zupełnie inną strukturę wewnętrzną niż roślin bobowych i wykonane były z gliny z mąką. Magiczny i kultowy charakter tego odkrycia nie może ulegać żadnej wątpliwości.

Zbierając więc wiadomości dotyczące występowania zabytków o charakterze specjalnym w obrębie grupy scytyjskiej, stwierdzić można, że najstarszym obiektom nie towarzyszyły żadne wyróżniające się zabytki, przy młodszych było ich stosunkowo mało, natomiast w wypadku obiektu najmłodszego są to zabytki wyjątkowo bogate i oryginalne. Na uwagę zasługuje jeszcze fakt znalezienia fragmentu czaszki ludzkiej (Żabotin) i naczynia z przepalonymi kośćmi ludzkimi (Pastersk). Równocześnie z procesem ilościowego i jakościowego wzbogacania się zabytków współtowarzyszących odbywa się drugi proces — upraszczania i redukcji ornamentyki. Obydwa procesy dochodzą do kulminacji na nieornamentowanym obiekcie w Karawanie.

Ze względu na charakter publikacji materiałowych bardzo trudno jest określić, jak przedstawia się ten problem w Bułgarii. O ile się można zorientować, żadne zabytki nie występowały przy obiektach w Seuthopolis; podobnie w Mumdiłar, gdzie odkryte przedmioty należały do wyposażenia grobowego. Trzeba jednak stwierdzić, że układ zabytków w obrębie komory grobowej był nadzwyczaj ciekawy i wskazuje — naszym zdaniem — na chęć podkreślenia ważności glinianej płaszczyzny ornamentowanej, znajdującej się w centrum glinianej podłogi grobowca.

Już pod warstwą kamieni znajdowało się jedno naczynie gliniane, fragmenty dwóch innych naczyń, dwa kółka żelazne i kości zwierzęce. W narożniku południowo-zachodnim komory znaleziono gliniane naczynie, w trzech pozostałych ułamki dużej amfory, wys. 72 cm, a w południowo-wschodnim ponadto (wśród fragmentów amfory) żelazny grot włóczni oraz kości głowy i grzbietu jagnięcia. W narożniku północno-wschodnim pod belką było 6 złotych rozetek, a w pobliżu liczne ułamki szkła, 3 zapinki i 2 kółka (brązowe i żelazne) oraz 5 naczyń glinianych i kości owcy. Po stronie zachodniej i południowej znajdowały się liczne, przepalone kości ludzkie i mnóstwo przepalonych ułamków żelaznych. Natomiast 40 cm ponad podłogą komory, nieco na południowy zachód od ornamentowanej płaszczyzny, znajdował się szkielet psa z głową odciętą i złożoną na kamieniu. Przy czaszce leżała złota ozdoba w postaci głowy Dionizosa (wys. 2,6 cm) i grot brązowy. Na południe od owej płyty znajdowały się jeszcze kości owcy (na tym samym poziomie co szkielet psa). Wydaje się więc, że płyta ornamentowana miała specjalne znaczenie i starano się ją wyeksponować, a złożenie ponad nią psa z odciętą głową — dodatkowo specjalnie uhonorowaną — świadczy, że odbywały się tam jakieś obrzędy magiczne.

W odniesieniu do znalezisk z Rumunii nie można stwierdzić, czy zabytki takie współwystępowały z obiektami ornamentowanymi. Wydaje się jednak, że nie.

Natomiast bardzo liczne i ciekawe zabytki znajdowały się na ornamentowanych obiektach i obok nich w La Roque. Przy najstarszym obiekcie o najbardziej efektownej i skomplikowanej ornamentyce nie było żadnych zabytków towarzyszących. Z młodszymi chronologicznie ołtarzami-paleniskami występowały już liczne zabytki. W izbie S-1 odkryto liczne pierścienie z wypalanej gliny, spoczywające na i obok obiektu, oraz dwie figurki typu *chenet*, a na tym wszystkim fragmenty wielkiego naczynia *dolium* z otworem w środku dna wykonanym przed wypaleniem. W sąsiedniej izbie S-2 znaleziono jedną figurkę *chenet* (będą omówione dalej). Natomiast przy najmłodszym obiekcie z izby N-3, leżącym dokładnie ponad obiektem najstarszym, znajdowały się trzy figurki *chenet* i fragmenty dwóch wielkich naczyń *dolium* z otworami w środku dna. Ponadto jeszcze w izbie S-4, położonej w sąsiedztwie izb S-1 i S-2, znaleziono kielich z analogicznym otworem w dnie.

Na stanowisku w Le Cayla de Mailhac, datowanym na I w. n.e., obok ołtarza ofiarnego, zbudowanego z cegieł *tegulae*, umieszczone były szyjki

amfor zatknięte wylewami w ziemi. Widzimy więc — co stwierdza jednoznacznie P. Larderet — iż odbywa się tu proces analogiczny do zaobserwowanego w grupie scytyjskiej. Obiektowi najstarszemu, o najbardziej skomplikowanej i efektownej ornamentyce nie towarzyszą żadne zabytki, pojawiają się one przy obiektach młodszych, a ilość ich zwiększa się wraz z równoczesnym upraszczaniem ornamentyki. Kultowo-magiczny charakter tych wszystkich zabytków i ich funkcje sakralne nie mogą ulegać wątpliwości. Warto dodać jeszcze, iż P. Larderet jako analogię do odkryć z La Roque przytacza zbliżone obiekty z Cortès de Navarra w Hiszpanii, datowane na okres halsztacki, gdzie wystąpiły bardzo liczne figurki *chenet*⁴⁹.

W odniesieniu do obiektu z Janikowa można stwierdzić, że zabytkiem wyjątkowym był trapezowaty, starannie wygładzany kamień, znajdujący się w niewielkiej odległości od rytych kwadratów. Będzie on omówiony w dalszym ciągu artykułu. Na uwagę zasługuje fakt znalezienia pod zwaliskami polepy, pochodzącej ze ścian budowli, licznych naczyń zasobowych (ryc. 30).

Ze względu na brak informacji nie można powiedzieć nic na temat odkryć w Glastonbury.

Wszystkie obiekty z terenu Półwyspu Jutlandzkiego pochodzą z obiektów mieszkalnych, niemniej i tutaj występują zabytki zasługujące na uwagę. Po pierwsze więc odkryto współwystępujące wraz z paleniskami tzw. *dilbukke*, czyli miejscowy odpowiednik figurek *chenet*. Zabytek taki znaleziono przy palenisku ornamentowanym w domu XVII w Nørre Fjand, ponadto — według informacji K. Salewicza — pospolicie występowały w Hurup. Inne przedmioty zasługujące na uwagę to charakterystyczne, niewielkie naczynia, które umieszczano pod paleniskiem lub w jego wnętrzu. Były one specjalnie wykonywane w tym celu, niekiedy zamiast nich używano fragmentu dużego naczynia. Fakty takie zaobserwowano w kilku domach w Nørre Fjand, jednak nie w tych, gdzie były ornamentowane paleniska. Natomiast w Hurup — według informacji K. Salewicza — występowały one również w obiektach ornamentowanych. Fakty te świadczą jednoznacznie o także sakralnej, a nie tylko użytkowej funkcji palenisk. Zdania takiego jest G. Hatt, autor badań w Mariesminde, Holmsland i Nørre Fjand⁵⁰. Ponadto w trzech następujących po sobie domach w Nørre Fjand (IVe, XIV, IVc) stwierdzono zwyczaj umieszczania płaskiego kamienia w północno-

-wschodniej części paleniska. Zwyczaj ten wydaje się być jednak całkowicie lokalny i nie ma szerszego znaczenia. Podobny kamień, pełniący zapewne funkcję kowadła, znajdował się w bocznej części paleniska w domu E w Mariesminde. G. Hatt sądzi, że umieszczony on został wtórnie i nie należał do pierwotnego wyposażenia paleniska. Nie wydaje się to jednak przekonywujące.

Na zakończenie tej części artykułu chciałbym omówić bardzo ciekawą kategorię zabytków wiążących się z częścią omawianych obiektów, a mianowicie figurki typu *chenet* (*ildbukke*, *fiiredog*, *Feurböcke*, *konki*, po polsku: *wilki* lub *koziółki ognio-we*). Są to figurki metalowe, kamienne lub gliniane w kształcie wydłużonego prostopadłościanu lub wielościanu z podstawą w kształcie trapezu. Na jednym, rzadziej na obydwu końcach zabytku znajduje się przedstawienie głowy zwierzęcej; jest to nieomal zawsze głowa konia lub barana. Nieco inaczej wyglądają figurki metalowe, wynika to jednak z właściwości surowca⁵¹. Są to zabytki typowe dla kulturowego kręgu celtyckiego i wiążą się według ogólnie przyjętych poglądów z kultem ognia i bóstw domowych⁵². Wielokrotnie znajdowano je pojedynczo lub po dwa in situ, na paleniskach. Znajdowały się one przy młodszych obiektach w La Roque. W izbie S-1 odkryto dwie figurki tego typu wykonane z gliny, silnie stylizowane. Cugle widoczne na szyi i wychodzące z pyska nie pozostawiają wątpliwości, że mamy do czynienia z przedstawieniem konia. Obie figurki zdobione są na górze i bokach liniami i potrójnymi kołami. W przyległej izbie S-2 znaleziono fragment figurki *chenet* w postaci korpusu bez głowy, zdobionego analogicznymi kołami. Przy najmłodszym obiekcie w izbie N-3 leżały trzy takie zabytki, z których dwa większe nie miały głów. Natomiast trzeci, najmniejszy, był silnie stylizowany, z głową przedstawiającą zapewne jakiegoś zwierzę kunowate.

Zabytki podobne występowały w znacznej ilości przy obiektach kultowych w Cortès de Navarra w Hiszpanii⁵³, datowanych na okres halsztacki. Liczne kamienne figurki tego typu odkryto na terenie celtyckiej osady w Muchowie. Kilka z nich pojedynczo lub po dwie znaleziono in situ przy paleniskach. Figurki takie występują również na innych stanowiskach na terenie Bułgarii i uważane są przez T. Gerasimowa bez wątpienia za celtyckie⁵⁴. Analogiczne formy znamy

⁴⁹ DÉCHELETTE 1914, s. 1399-1412; GERASIMOV 1960.

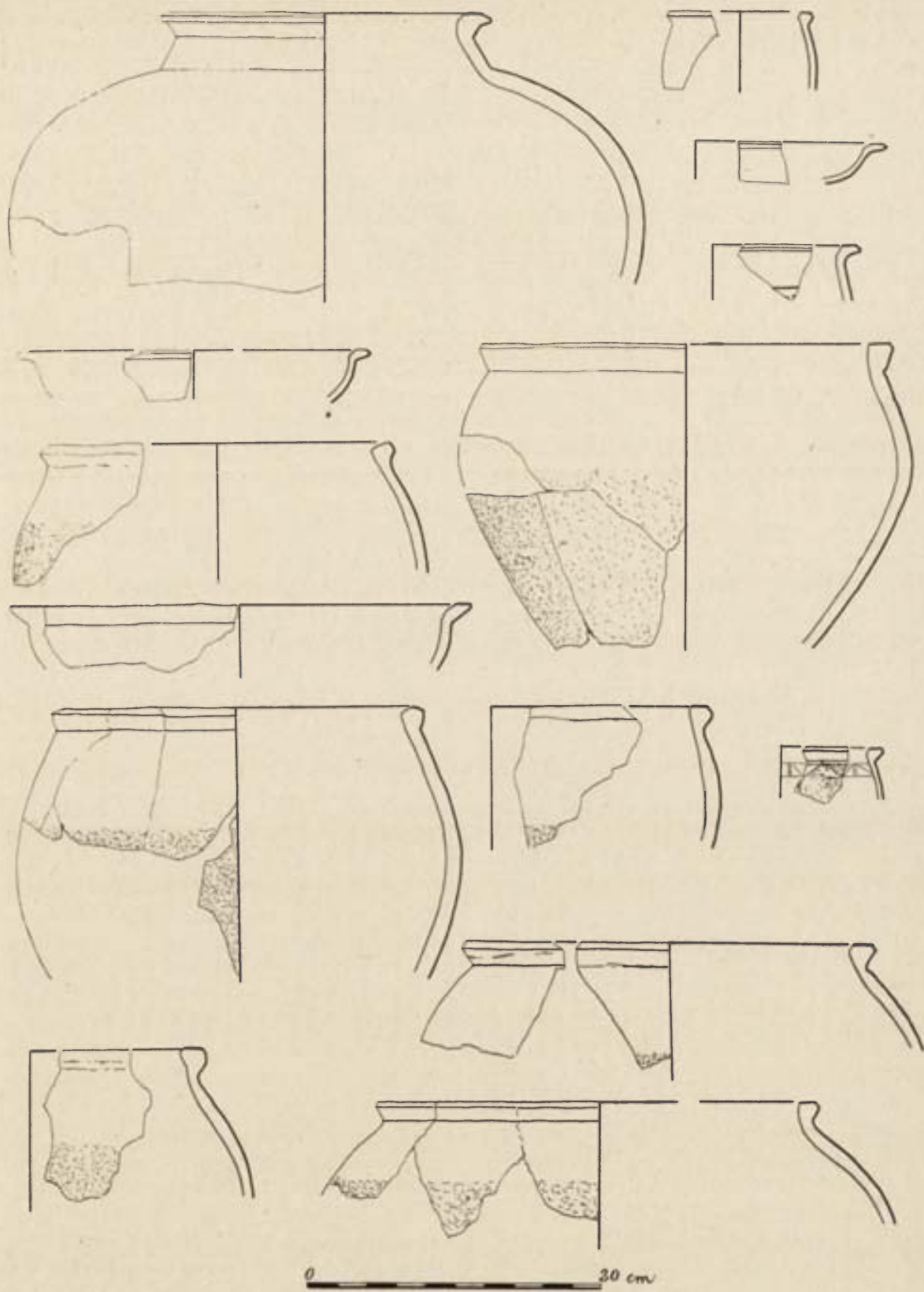
⁵⁰ DÉCHELETTE 1914, l.c.

⁵¹ LARDERET 1957, s. 33.

⁵² GERASIMOV 1960, zob. szczególnie ryc. 1 na s. 165; 1966, s. 155-158.

⁴⁹ LARDERET 1957, s. 33.

⁵⁰ HATT 1957, s. 362-363.

Ryc. 29. Janikowo. Ceramika z obiektu 9 – Ceramics from object 9

także z osad dackich z Rumunii, w Poiana i Popești, a także w Sighișoara⁵⁵. W osadach w Poiana i Popești nie zaobserwowano co prawda ich związku z paleniskami ornamentowanymi⁵⁶, lecz fakt, że znaleziono je na tych stanowiskach, jest bardzo interesujący. Wydaje się jednak, że za możliwością ścisłego wiązania ich z paleniskami, także ornamentowanymi, przemawia bardzo liczne występowanie przy paleniskach w Złotej Bałce figurek *chenet*, pojedynczo lub po dwie. Niektóre z nich spoczywały in situ. Również w domu 10 przy obiekcie ornamentowanym odkryto analogiczny zabytek. Figurki takie znaleziono także na położonych w niewielkiej odległości stanowiskach w Gawriłowce i Liubimowce⁵⁷. Obecność ich w obrębie osad kultury scytyjskiej interpretowana jest jako wpływ kultury dackiej. Wydaje się więc, że ich związek z paleniskami nie może być przypadkowy; identycznie przedstawia się sytuacja w kręgu kultury dackiej, która w tym wypadku pełniła funkcję przekaznika.

Inaczej wyglądają zabytki *ildbukle*, które zresztą są bardzo zróżnicowane. Z reguły mają one kształt trapezu zwężającego się ku górze, z „rogami” w górnych narożnikach⁵⁸.

Do kategorii analogicznych zabytków należy zaliczyć również przedmiot kamienny z Janikowa,

odkryty in situ na glinianym klepisku w niewielkiej odległości od rytych kwadratów i pozostający z tym ornamentem w niewątpliwym związku. Ma on kilka cech wspólnych z zabytkami typu *chenet*, a różni się w zasadzie jedynie brakiem głowy. Umieszczony był obok rytych kwadratów, które naszym zdaniem interpretować można jako symboliczne palenisko lub miejsce wyodrębnione — pełniące funkcję ołtarza. Zabytek kamienny był zwrócony węższym końcem w kierunku kwadratu, a jego oś leżała na przedłużeniu wschodniego boku kwadratu. Jest to lokalizacja uderzająco podobna do usytuowania figur *chenet* wobec palenisk i nie może być przypadkowa. Przedmiot ma kształt trapezu, wykonany jest z granitu; powierzchnia górna i boczna bardzo starannie wygładzone. Nie mógł on mieć żadnego racjonalnego, praktycznego zastosowania. Nie ma również żadnych analogii w obrębie kultury przeworskiej. Wydaje się więc, że ze względu na liczne, wspólne cechy z figurkami *chenet*, uwzględniając położenie stanowiska w Janikowie — zdecydowanie peryferyjne i odległe od zasięgu kultury celtyckiej i centrów świata celtyckiego — można interpretować ten zabytek jako uproszczoną, zdegenerowaną formę figurek *chenet*, zapewne o analogicznej funkcji.

KONTEKST KULTUROWY

Obecnie podsumujemy dane dotyczące warunków kulturowych poszczególnych grup obiektów. Na temat sytuacji kulturowej ludności scytyjskiej, tracko-dackiej, germańskiej i celtyckiej istnieje obszerna literatura i nie mamy możliwości wniesienia tutaj nowych faktów. Obszernie natomiast omówione zostaną stosunki kulturowe osady w Janikowie, jeszcze nie opublikowanej, z której materiały, jakimi dysponuje autor niniejszego artykułu, wnoszą nowe i interesujące dane do całości omawianej problematyki.

Odnośnie do znalezisk scytyjskich przekonywająco zostało udowodnione ich pochodzenie jako wynik wpływów kultury greckiej. Potężny wpływ kulturowy licznych kolonii greckich usytuowanych na północnych wybrzeżach Morza Czarnego jest ogólnie znany⁵⁹. Podobnie wygląda sytuacja stanowiska w La Roque, położonego w sąsiedz-

twie kolonii takich jak Rhode, Agathe, Theline i przede wszystkim Massalia⁶⁰. Zresztą ogromny wpływ kultury greckiej na Celtów jest powszechnie znany, a musiał on być niewątpliwie szczególnie silny w punktach bezpośredniego styku. Jeszcze bardziej jednoznacznie przedstawia się sytuacja Tracji, położonej w bezpośrednim sąsiedztwie Grecji, gdzie wpływy kultury helleńskiej są bardzo duże i wszechstronne⁶¹. Podobnie na terenie Danii obserwować można w tym okresie silne wpływy kultury celtyckiej na środowisko germańskie⁶². Również więc i tutaj istnieją możliwości transmisji kulturowej.

Zupełnie inaczej przedstawia się sytuacja osady w Janikowie. Obiekt znajdował się w bogatej i dużej osadzie kultury przeworskiej, którą na podstawie materiału ceramicznego datować można na schyłkową fazę okresu późnolateńskiego i wczesną fazę okresu rzymskiego. W obiekcie 9 odkryto wyłącznie ceramikę typową dla okresu późnolateńskiego, należy on więc do starszej fazy istnienia osady. Niemniej na jej terenie poza do-

⁵⁵ E., R. VULPE 1932, s. 321, ryc. 102: 11, 12; R. VULPE I IN. 1951, s. 196, ryc. 18: 1.

⁵⁶ Informacja listowna prof. dr. Radu Vulpe.

⁵⁷ VIAZMITINA 1969, s. 130.

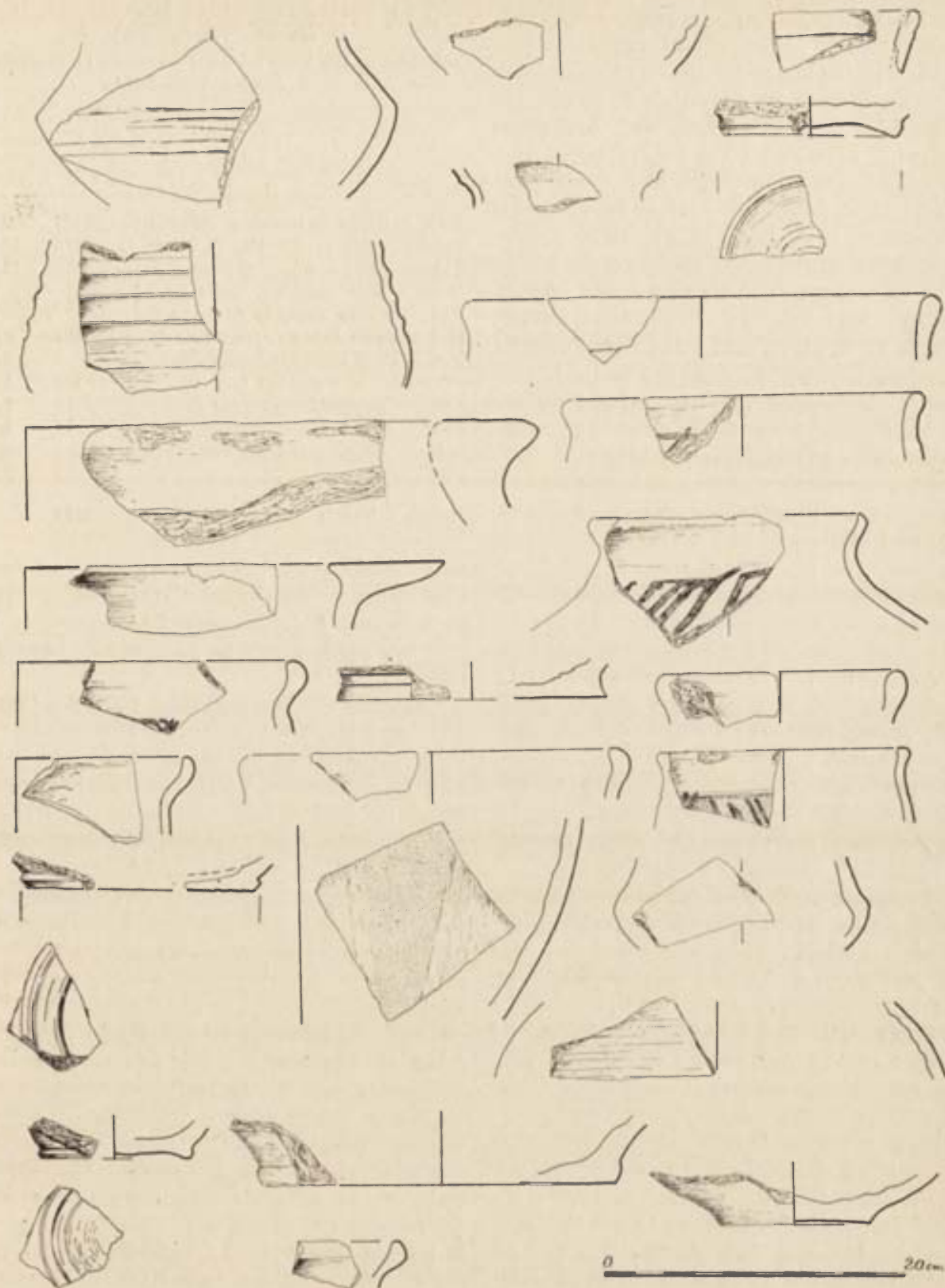
⁵⁸ BECKER 1961, s. 221-222, 230-232, 241; BRØNDSTED 1963, s. 135-137.

⁵⁹ TERENOŹKIN 1971, s. 282-288; HAMMOND 1973, s. 155-157.

⁶⁰ LARDERET 1957, s. 32-34; HAMMOND 1973, s. 157-162.

⁶¹ DIMITROV 1957; 1961, s. 92-95, 97-102.

⁶² BRØNDSTED 1963, s. 30-118.

Ryc. 31. Janikowo, stan. 11. Ceramika toczona na kole (tzw. siwa) z osady

Janikowo. Site 11. Ceramics produced on wheels (known as grey) from the settlement

minującą zdecydowanie ilościowo ceramiką ręcznie lepiącą kultury przeworskiej występuje także celtycka ceramika toczona na kole, tzw. siwa (ryc. 31). Stanowi ona niewielki ułamek całości

materiału ceramicznego (0,30%). Poza ceramiką odkryto szereg obiektów lub zabytków, które bez wątplenia są pochodzenia celtyckiego. Najciekawsza jest wytwórnia żaren rotacyjnych, która

znajdowała się bezpośrednio na południe od budowli sakralnej. W jej wypełnisku znaleziono półfabrykat żarna, a obok jeszcze jedno gotowe uszkodzone żarno. Identyczną wytwórnię żaren odkryto na stanowisku 2 w Strzelcach, woj. bydgoskie, położonym w odległości 8 km od Janikowa, również nad Jeziolem Pakoskim⁶³. Na uwagę zasługuje fakt, iż w Strzelcach znaleziono wyłącznie dolne części żaren w ilości kilkunastu egzemplarzy, natomiast w Janikowie części górne. Można więc przypuszczać, że istniała kooperacja produkcyjna między rzemieślnikami z obydwu stanowisk. Pość jednak odkrytych w Janikowie fragmentów żaren jest zbyt mała, by uznać tę kwestię za rozstrzygniętą. Natomiast nie może ulegać wątpliwości, że producentami żaren mogli być tylko wykwalifikowani rzemieślnicy celtyccy⁶⁴.

Drugim elementem pochodzenia celtyckiego w Janikowie są niewątpliwie domy mieszkalne z podłogami glinianymi, nie występujące w tym okresie na żadnym innym stanowisku kultury przeworskiej. Poza tym za element pochodzenia celtyckiego uznać należy gliniane cegły nieokreślonego przeznaczenia, których kilkadziesiąt fragmentów znaleziono w ziemiance oznaczonej jako obiekt 1. Podobne cegły odkryto jeszcze tylko w obrębie osady celtyckiej w Sułkowie, woj. opolskie⁶⁵. Wszystkie te fakty świadczą jednoznacznie, że osadę zamieszkiwała grupa Celtów. Nie potrafimy określić wielkości tej grupy, lecz nie ulega wątpliwości, że wywarła ona bardzo znaczny wpływ na kulturę ludności miejscowej.

Trzeba tutaj dodać, że od dawna obserwowano na terenie Kujaw znaczną koncentrację elementów celtyckich w postaci grobów szkieletowych i licznych pojedynczych zabytków występujących na stanowiskach kultury przeworskiej⁶⁶. Niektórzy badacze stwierdzili w tej sytuacji, że można mówić nie tylko o silnych wpływach celtyckich na Kujawach, ale wręcz o obecności osadnictwa celtyckiego na tym terenie. Ale tezy takie spotykały się z silną krytyką. Ostatnie jednak odkrycia w Janikowie pozwalają z całą pewnością przyjąć, że nad Jeziolem Pakoskim, a więc na terenie zachodnich Kujaw mieszkała grupa Celtów⁶⁷. Wniosek ten potwierdzają także wyniki wykonanego ostatnio opracowania materiału kostnego z Janikowa⁶⁸. Wykazały one, że hodowane tutaj stado miało strukturę typową dla osad celtyckich, sil-

Tabela 1. Struktura materiału kostnego ze stan. 11 w Janikowie, woj. bydgoskie.

Structure of the bone material from site 11 at Janikowo, Bydgoszcz Voivodeship

Zwierzęta — Animals	Kości — Bones	
	N	%
Koń — <i>Equus przewalski f. caballus</i> L.	157	2,89
Krowa — <i>Bos primigenius f. taurus</i> L.	2715	49,92
Świnia — <i>Sus scrofa f. domestica</i> L.	933	17,15
Owca — <i>Ovis ammon f. arries</i> L. } Koza — <i>Capra aegagrus f. hircus</i> L. }	1260	23,17
Pies — <i>Canis lupus f. familiaris</i> L.	184	3,40
Kot — <i>Felis silvestris f. catus</i> L.	2	0,035
Jeleń — <i>Cervus elaphus</i> L.	102	1,87
Sarna — <i>Capreolus capreolus</i> L.	40	0,735
Dzik — <i>Sus scrofa</i> L.	14	0,259
Zając — <i>Lepus europaeus</i> Pal.	8	0,148
Ptaki — <i>Aves</i>	23	0,423
Razem — Total:	5438	

nie odbiegającą od struktury materiału kostnego pochodzącego z osad kultury przeworskiej. Wyniki opracowania z Janikowa można uznać za miarodajne, gdyż oznaczono 5438 egzemplarzy kości (tab. 1).

Materiał z osady celtyckiej w Nowej Cerekwi, woj. opolskie, miał następującą strukturę: koń 3,8%, krowa 34,7%, świnia 27,7%, owca/koza 27,9%, przy czym kości zwierząt hodowlanych stanowiły 99,4% ogółu materiału; materiał zaś z Przemęczan, woj. krakowskie⁶⁹: krowa 42,5%, świnia 27,5%, owca/koza 27,5%

Znamienna dla struktury hodowanego stada celtyckiego jest mniejsza niż w kulturze przeworskiej przewaga bydła rogatego, mimo że zajmuje ono w hodowli pierwsze miejsce, wysoki udział owiec i kóz oraz niski udział konia⁷⁰. Co ciekawe, zbliżone wyniki przyniosło opracowanie materiału kostnego z osady na stan. 2 w Dobieszewicach, woj. bydgoskie⁷¹, położonej na przeciwległym brzegu Jeziora Pakoskiego, o identycznej chronologii, a także materiałów kostnych z osad na stan. 4 i 4b w Inowrocławiu-Jacewie⁷². Świadczy to o bardzo silnym wpływie elementu celtyckiego na gospodarkę ludności miejscowej. Znaczenie tego wpływu podkreśla fakt utrzymania się zbliżonej struktury stada w głąb okresu rzymskiego. W świetle tych danych nie da się już dłużej kwestionować faktu obecności osad-

⁶³ WIŚLAŃSKI 1959, s. 70 nn., 76, 81, 87 n., ryc. 56, 57.

⁶⁴ WOŹNIAK 1970, s. 226.

⁶⁵ CZERSKA 1972, s. 48, ryc. 34 a-c, e, f, ryc. 41 a, b, d, f-i.

⁶⁶ WOŹNIAK 1970, mapy 4, 5, 7, zestawienie V, VII.

⁶⁷ MAKIEWICZ 1973.

⁶⁸ SOBOCIŃSKI, MAŃKOWSKI 1975.

⁶⁹ PYRGAŁA 1973, s. 485, tab. I.

⁷⁰ PYRGAŁA 1973, s. 491.

⁷¹ Informacja prof. dr. Mariana Sobocińskiego.

⁷² SOBOCIŃSKI 1971a, 1971b.

nictwa celtyckiego na terenie Kujaw ani silnego wpływu celtyckiego na gospodarkę miejscową — jak to czynił Z. Woźniak⁷³.

Ponadto na stan. 11 w Janikowie odkryto jeszcze zabytek, który rzuca ciekawe światło na tamtejsze stosunki kulturowe. W ziemiance oznaczonej jako obiekt 1, w której znaleziono omówione już powyżej cegły, wśród ułamków ceramiki ręcznie lepionej, znajdował się jeden bardzo ciekawy ułamek głębokiej miski z zaokrąglonym brzuścem i prostą krawędzią, z dwoma (?) dużymi uchami umieszczonymi pod brzuścem, o czernionej, wygładzanej powierzchni (ryc. 32). Jedyne analogie do tego naczynia pochodzą z grobów 4 i 7 z cmen-

Ryc. 32. Janikowo, stan. 11, obiekt 1. Fragment miski glinianej

Janikowo. Site 11. Object 1. Fragment of a clay bowl

tarzyska późnolateńskiego w Warszawie-Wilanowie⁷⁴ oraz z grobów 75 i 85 z cmentarzyska w Błoniu, woj. tarnobrzeskie⁷⁵. Naczynie to nawiązuje wyraźnie do dackich naczyń typu *ceașca dacică*⁷⁶ (czasza dacka). Różni się od nich wielkością i techniką wykonania, gdyż nie odbiega technologicznie od naczyń kultury przeworskiej, ale jego podobieństwo do form dackich i odrębność od form mis kultury przeworskiej są uderzające. Szczególnie interesujący jest fakt, że analogia do tego naczynia pochodzi z cmentarzyska w Błoniu, z którego znane jest ponadto niewątpliwie dackie naczynie toczone na kole⁷⁷. Uwzględniając fakt, że ornamentyka klepiska z obiektu 9 jest identyczna ze stwierdzoną na paleniskach w Poiana i București-Mihai Voda, uważam za słuszne postawić tezę o możliwości powiązań z kulturą dacką.

Zbierając całościowo dane dotyczące sytuacji kulturowej wszystkich badanych obiektów, stwierdzić można, że zawsze mamy do czynienia z sytuacją obecności bądź bardzo silnych wpływów elementów obcych, reprezentujących wyższy poziom kulturowy. W wypadku stanowisk południowych jest to kulturowy krąg grecki, stanowisk zaś północnych — krąg celtycki.

PODSUMOWANIE

W wyniku rozważań ustalono, że istnieje na terenie Europy grupa obiektów, które określić można jako paleniska lub quasi-paleniska ornamentowane. Występowały one na terytorium niemal całej Europy w okresie jednego tysiąca lat. Są to obiekty w znacznej części wyróżniające się ze swego środowiska kulturowego i w większości mające znaczenie kultowo-sakralne (z wyjątkiem kręgu germańskiego). Rozważania szczegółowe pozwoliły ustalić trzy wyraźne grupy kulturowo-etniczne, które umownie nazwaliśmy grupą scytyjską, trako-dacką i germańską oraz czwartą prawdopodobną — celtycką. Poza nimi istnieje jedynie izolowane stanowisko na terenie Hiszpanii (Cortès de Navarra), reprezentujące obiekty zbliżone do interesujących nas, oraz również izolowane stanowiska w Janikowie i Kruszy Zamkowej na Kujawach. Analiza materiałów z osady w Janikowie wykazała, że poza dominującą ilościowo ludnością kultury przeworskiej, mieszkała tam grupa Celtów, a ponadto widoczne są elementy świadczące o możliwości pewnych wpływów dackich.

⁷³ WOŹNIAK 1970, s. 166, przyp. 171, 179.

Odnosnie do grupy scytyjskiej stwierdzono, iż reprezentowana jest ona przez obiekty zdecydowanie najstarsze i jest wyraźnie izolowana chronologicznie od pozostałych. U źródeł tego zjawiska stoją wpływy greckie i są to fakty o charakterze zdecydowanie kultowym. Obserwujemy tam w ornamentyce i formach kultu wyraźne przemiany, polegające na stopniowym upraszczaniu i redukcji ornamentu, odchodzeniu od pierwotnego impulsu greckiego, a jednocześnie — na coraz większym udziale, bogactwie i różnorodności elementów miejscowych. Końcowym etapem tego jest istnienie palenisk kultowych — interpretowanych jako ołtarze ofiarne — w ogóle nie ornamentowanych, natomiast z bardzo bogatym i interesującym inwentarzem pochodzenia miejscowego (Karawan). Rozwój ten odbywa się pomiędzy końcem VII a — III w. p.n.e. na Ukrainie w dorzeczu Dniepru. Stanowiska skupione są na stosunkowo niewielkim terenie i można zauważyć tendencję

⁷⁴ MARCINIĄK 1957, s. 123, tabl. V 11, XV 7.

⁷⁵ MARCINIĄK 1957, s. 123.

⁷⁶ CRIȘAN 1969, s. 153-160.

⁷⁷ WOŹNIAK 1970, s. 158; HENSEL 1973, s. 359.

Tabela 2. Zestawienie „palenisk” ornamentowanych według grup terytorialno-chronologicznych.

A compilation of ornamented "firebeds" according to territorial-chronological groups

Kraj Country	Miejscowość, obiekt Place, object	Chronologia Chronology	Forma „paleni- ska” Form of "fire- bed"	Typ orna- mentu Type of orna- ment	Sytuacja terenowa Situation in the area	Uwagi Remarks
1	2	3	4	5	6	7
<i>Grupa scytyjska — Scythian group</i>						
Ukraina	Żabotin I	VII lub VII/VI w. p.n.e.	1 a	I	dom	budynek wyróżniał się wielkością i lżejszą konstrukcją ścian
	II	VI w. p.n.e.	1 a(?)	III D	ziemianka	—
	III	jw.	1 a(?)	III D	ziemianka	—
	Bilsk	VII-VI w. p.n.e.	1 a(?)	II	?	—
	Trachtemirov	VI w. p.n.e.	1 a	III D	ziemianka	—
	Pastersk	VI-V w. p.n.e.	3	III C	jama (ziemianka?)	—
	Matronin	VI-V w. p.n.e.	3	III C	?	—
	Kononč	VI-V w. p.n.e.(?)	3	III C	?	—
	Karavan	V-IV w. p.n.e.	1 b	—	na wolnym powietrzu, przy wale wykonanym z gliny, do obiektu prowadziła dróżka z kamieni	obiekt bez ornamentu
	Kaniv	V-III w. p.n.e.	3	—	?	obiekt bez ornamentu
<i>Grupa trako-dacka — Thraco-Dacian group</i>						
Bułgaria	Mumdžilar	IV w. p.n.e.	2	IV C	komora grobowa	ponadto litery <i>sigma</i>
	Seuthopolis I	kon. IV-1 poł. III w. p.n.e.	2	I	kurhanu w domach mieszkalnych	brak dokładnej ilości, co najmniej 3 obiekty
Rumunia	II	jw.	2	I	pałac królewski	2 obiekty
	Popești I	I w. p.n.e.	2	I A	„dwór” wodza plemiennego	—
	II	I w. p.n.e. (?)	?	IV D	dom mieszkalny (?)	—
	III	jw.	2	IV D	jw.	—
	IV	jw.	?	III A	jw.	ponadto w środku małe
	V	okr. lateński	?	?	z warstwy kulturowej	koło fragment paleniska — nie można określić typu ornamentu
	București-Mihai Voda	okr. lateński	1 a	IV B	dom mieszkalny	—
	Poiana	I w. p.n.e.	1 a	IV B	zapewne w domach mieszkalnych	odkryto 4 obiekty
Meleia	I w. p.n.e.- I w. n.e.	1 a(?)	III F	budowla absydowa	budynek o przeznaczeniu zapewne kultowym	
Fețele Alba	I w. p.n.e.- I w. n.e.	1 a	VII	dom mieszkalny	—	
Cîrlomănești	I	okr. lateński	1 a(?)	IV D	?	—
	II	jw.	1 a(?)	IV G	?	—
Ukraina	Zolotaja Balka	I w. p.n.e. (?)	1 b	V	dom mieszkalny	—
<i>Grupa celtycka — Celtic group</i>						
Francja	La Roque I	1 poł. IV w. p.n.e.	2	I	dom mieszkalny	—
	II	kon. IV-1 poł. III w. p.n.e.	2	I	jw.	znajdował się ponad obiektem I
	III	jw.	2	I	jw.	w jednym domu z ob. IV
	IV	jw.	2	?	jw.	w jednym domu z ob. III
	V	jw.	2	?	?	—
Bułgaria	Muchovo	III w. p.n.e.	—	IV D	w obrębie osady, w sąsiedztwie budynków kultowych	fragment płytki glinianej z podstawą

Odpowiednie pozycje w tabeli 2 powinny brzmieć:

(strona 154)

Bułgaria	Mumdilar	IV w. p.n.e.	2	IV C	komora grobowa kurhanu	ponadto litery <i>sigma</i>
	Seuthopolis I	kon. IV-1 poł. III w. p.n.e.	2	I	w domach mieszkalnych	brak dokładnej ilości, co najmniej 3 obiekty
Rumunia	Popești IV	jw.	?	III A	jw.	ponadto w środku małe koło
	V	okr. lateński	?	?	z warstwy kulturowej	fragment paleniska — nie można określić typu ornamentu

(strona 155)

Polska	Janikowo	P III	1a	IV B	budowla kultowa	w otoczeniu 6 grobów psów
	Krusza Zankowa	okr. późno-lateński i rzymski	1a	III A	budowla zapewne kultowa	w otoczeniu groby zwierzęce

1	2	3	4	5	6	7
Czechosłowacja	Závist	I w. p.n.e.	1 a	IV A	?	nie można określić ze względu na niezakończenie badań
Anglia	Glastonbury	okr. przed-rzymski, faza III	1 b(?)	III B	?	—
Francja	Le Cayla de Mailhac	I w. n.e.	—	—	dom mieszkalny	obiekt ułożony z cegieł <i>tegulae</i>
<i>Grupa germańska — German group</i>						
Dania	Norre Fjand I	okr. przed-rzymski, faza IIIa	1 b	III A	dom mieszkalny	—
	II	jw.	1 b	III A	jw.	—
	III	jw.	1 b	III A	jw.	—
	IV	jw.	1 b	III A	jw.	—
	V	starszy okr. rzymski	1 b	IV C	jw.	—
	VI	jw.	1 b	VI	jw.	—
	VII	jw.	1 a	III A	jw.	—
	VIII	jw.	1 b	IV E	jw.	—
	IX	jw.	1 b	IV B	jw.	—
	Ginderup I	starszy okr. rzymski	1 b(?)	IV C	dom mieszkalny	dom, do którego należało palenisko, był zniszczony
	II	jw.	1 a	IV B	jw.	autor nie podaje dokładnej ilości zdobionych palenisk z tej miejscowości
	Holmsland	okr. przed-rzymski i starszy okr. rzymski	1 b	IV D	dom mieszkalny	—
	Hurup I	okr. przed-rzymski i starszy okr. rzymski	1 a	IV B	dom mieszkalny	wyniki badań nie zostały jeszcze opracowane i opublikowane
	II	jw.	1 a	IV D(?)	jw.	—
	III	jw.	1 a	IV E	jw.	—
	IV	jw.	1 a	IV F	jw.	—
	V	jw.	1 a	IV D	jw.	—
	VI	jw.	1 a	IV D	jw.	—
	VII	jw.	1 a	IV B	jw.	—
	VIII	jw.	1 a	IV B	jw.	—
	IX	jw.	1 a	III E(?)	jw.	—
	X	jw.	1 a	IV D	jw.	—
	Mariesminde I	okr. przed-rzymski i starszy okr. rzymski	1 b(?)	III B	dom mieszkalny	ornament wykonany obciętą kością krowy
	II	jw.	1 a	IV F	jw.	—
RFN	Tofting I	II w. n.e.	1 b	IV B	dom mieszkalny	zapewne 2 obiekty
	II	III w. n.e.	1 b	IV B	jw.	—
	III	II-III w. n.e.	?	III B	z warstwy kulturowej	fragment paleniska

Obiekty nie należące do powyższych grup — Object not included in the above groups

Polska	Janikowo	Pl III	1 a	IV B	budowla kultowa	w otoczeniu 6 grobów
	Krusza	okr. późno-lateński	1 a	III A	budowla zapewne kultowa	psów w otoczeniu groby zwierzęce
	Zamkowa	i rzymski				

oddalania się młodszych obiektów od pierwotnego centrum. Do grupy tej nie zaliczono obiektu z Zolotoj Bałki, mimo że wystąpił tam również w obrębie osady scytyjskiej, lecz jest to obiekt zdecy-

dowanie młodszy i nawiązujący wyraźnie do grupy trako-dackiej.

Wyraźny proces rozwojowy dokonuje się również w obrębie grupy trako-dackiej: od najstar-

szych obiektów z Seuthopolis o skomplikowanej i bogatej w treści przedstawieniowej ornamentyce, poprzez obiekt o wyraźnie przejściowym charakterze z budynku absydowego w Popești, aż do obiektów najmłodszych o zdecydowanie uproszczonej ornamentyce. Istnieje, co prawda, wyraźna luka czasowa pomiędzy obiektami trackimi z terenu Bułgarii a obiektami dackimi z Rumunii, mamy jednak tak wiele przesłanek, by łączyć je we wspólny ciąg rozwojowy, że sprawa ta nie budzi większych wątpliwości. Niestety, nie udało się nam stwierdzić, czy istniała również jakaś ewolucja zabytków współtowarzyszących, było to jednak niemożliwe na podstawie dostępnej literatury. Istnieje tu więc sytuacja podobna do zaobserwowanej w grupie scytyjskiej. Od pierwotnego impulsu greckiego następuje wyraźne upraszczanie i redukcja ornamentyki, a także wprowadzanie do niej elementów miejscowych, czego skrajnym objawem jest ornamentyka obiektu z Zolotoj Bałki, odbiegająca silnie swym charakterem od ornamentyki wszystkich innych obiektów.

Bardzo interesujące zjawiska zaobserwowano na stanowisku w La Roque (grupa celtycka), gdzie w obrębie jednej osady widoczny jest analogiczny proces rozwojowy. Od obiektu najstarszego, przy którym nie znaleziono żadnych zabytków miejscowych, o zdecydowanie greckim charakterze ornamentyki, widzimy rozwój polegający na stopniowym upraszczaniu i barbaryzacji ornamentu, wprowadzaniu do niego elementów miejscowych. Jednocześnie zachodzi proces ilościowego i jakościowego wzbogacania współtowarzyszących, obiektom zabytków miejscowych. Silne związki z obiektami z La Roque wykazuje płytka kultowa z Muchowa, bardzo odległa geograficznie, ale o zbliżonej chronologii. Istnieją przesłanki, aby traktować jako końcowe ogniwo tego procesu rozwojowego zbliżone lub analogiczne obiekty z Le Cayla de Mailhac, Glastonbury i Závisti, gdzie widoczne są nawiązania ornamentacyjne (Glastonbury) bądź funkcjonalne (Le Cayla de Mailhac). Trudno się wypowiadać na temat powiązań pomiędzy obiektami z La Roque i Cortis de Navarra, lecz wydaje się, że możliwości takiej nie wolno wykluczyć. Oczywiście nie musiały to być kontakty typu bezpośredniego.

Ostatnia grupa — germańska, tworzy zespół w pewnym sensie odbiegający od omówionych powyżej. Wszystkie obiekty znajdowały się w obrębie zwykłych domów mieszkalnych i reprezentowały niewątpliwie funkcje użytkowe, co zresztą — jak stwierdza G. Hatt — mogło łączyć się z funkcją sakralną. Obiekty tej grupy są zdecy-

dowanie najmłodsze, przy czym najstarsze obiekty duńskie są współczesne obiektom z Rumunii, Závisti, Janikowa i Glastonbury. W ornamentyce widzimy nawiązania zarówno do kręgu dackiego, przejawiające się w stosowaniu motywów prostokątnych, jak i do kręgu celtyckiego, widoczne w stosowaniu motywu kół, choć i w tym wypadku nie można wykluczyć ewentualnych wpływów dackich (Popești).

Specjalne miejsce zajmują obiekty z Závisti, Janikowa i Kruszy Zamkowej, reprezentując pozycję pośrednią pomiędzy obiektami dackimi a germańskimi, nie tylko pod względem chronologii, lecz także położenia. Nie chcemy twierdzić, że istniało bezpośrednie powiązanie między kulturą dacką w Rumunii a germańską w Danii, czego śladem byłyby obiekty z Janikowa i Kruszy Zamkowej, lecz jest to fakt zastanawiający. Przyopuszczenie takie zostało poparte przez niedawne odkrycie w Závisti.

Jednocześnie ustalono pewne prawidłowości w rozwoju interesującego nas zjawiska na niewątpliwie izolowanych od siebie terenach. Wydaje się, że mamy tu interesujący przykład konwergencji kulturowej. We wszystkich grupach stwierdzono, że od początkowego impulsu następuje rozwój poprzez barbaryzację i upraszczanie ornamentyki. Różnica polega na tym, że w grupie scytyjskiej obserwujemy jedynie proces upraszczania ornamentyki, natomiast w grupach pozostałych następuje także wprowadzenie do zdobnictwa elementów miejscowych. Rozwój ten w wypadku dwóch oddalonych od siebie czasowo i geograficznie grup, a mianowicie scytyjskiej i celtyckiej (La Roque), przybiera również uderzająco podobny charakter w ewolucji rodzaju zabytków towarzyszących. W obydwu grupach widać proces ilościowego i jakościowego narastania zjawisk towarzyszących obiektom ornamentowanym.

Ostatni wreszcie godny uwagi fakt to bardzo interesująca sekwencja chronologiczna. Najstarszy obiekt z terenu Ukrainy datowany jest na schyłek VII w. p.n.e. ewentualnie na przełom VII i VI w. p.n.e. Rozwój dokonuje się w okresie do V-III w. p.n.e. Natomiast w obrębie grupy trako-dackiej i celtyckiej najstarsze obiekty datowane są na IV w. p.n.e. i możemy śledzić ich rozwój do I w. n.e. (grupa trako-dacka), bądź w wiekach IV-III p.n.e. (La Roque). Jeśli przyjmiemy, że obiekty z Závisti, Glastonbury i Le Cayla de Mailhac stanowią końcowe ogniwa łańcucha rozwojowego grupy celtyckiej, okres ten przedłużyłby się aż do I w. n.e. Klepisko z Janikowa jest chronologicznie pośrednie między grupą dacką a germańską (po-

dobnie jak i zapewne obiekt z Kruszy Zamkowej). Natomiast najstarsze zdobione paleniska germańskie datowane są na schyłkową fazę okresu przedrzymskiego, a więc identycznie jak obiekty z Janikowa i Glastonbury. Większość jednak obiektów germańskich pochodzi ze starszego okresu rzymskiego, a najmłodszy z III w. n.e. Co ciekawe, położony on jest na peryferyjnym w stosunku do centrum grupy germańskiej stanowisku w Tofting.

Na zakończenie należałoby zastanowić się nad jeszcze jednym problemem: jaki element wyposażenia domu greckiego był prototypem interesujących nas obiektów. Sprawa ta jest trudna do wyjaśnienia, zarówno ze względu na stan badań, jak i niedostępność literatury. Spośród autorów omawiających obiekty najstarsze — położone najbardziej na południu, jedynie P. Larderet zainteresował się kwestią ich genezy. E.F. Pokrowskaja pomija ten problem całkowitym milczeniem, natomiast D.P. Dimitrow wręcz podkreśla autochtoniczny charakter glinianych płaszczyzn ornamentowanych w kulturze trackiej i brak takiego elementu w kulturze greckiej okresu przedhellenistycznego i hellenistycznego. Z poglądem tym nie można się zgodzić. O ile prawdą jest na pewno, że w kulturze greckiej nie ma glinianych płaszczyzn ornamentowanych, to nie może ulegać wątpliwości, że obiekty z Seuthopolis są niewątpliwie wzorowane na obiektach pochodzenia greckiego, zapewne na mozaikach występujących w andronach. Sprawa ta nie ulega zresztą żadnej wątpliwości w świetle analogii z Mumdiłlar, gdzie obiekt ornamentowany, w porównaniu z obiektami z Se-

uthopolis w bardzo prosty i skromny sposób, ma jednak niewątpliwie grecki motyw w postaci liter *sigma*.

P. Larderet wywodzi obiekty odkryte w La Roque z kultury greckiej i wręcz pisze o synkryzmie religijnym grecko-celtyckim⁷⁸. Stwierdzić zresztą trzeba, że nie musiało to być proste zapożyczenie typu bezpośredniego ani ściśle naśladownictwo jakiegoś określonego elementu wyposażenia domu greckiego. Mógł być przejęty jedynie sam ornament — jak to wydaje się najprawdopodobniejsze w wypadku obiektów śródowiska scytyjskiego — lub pewna idea. Elementami służącymi za wzór mogły być kamienne podstawy ołtarzy, spotykane na dziedzińcach bogatych domów greckich⁷⁹, lub też mozaiki znajdujące się w reprezentacyjnej izbie — andronie⁸⁰.

Reasumując stwierdzić można, że mamy do czynienia z interesującym prądem kulturowym, u którego źródeł stoją prawdopodobnie wpływy greckie i który różnymi drogami, różnicując się, rozprzestrzenił się na znacznych obszarach Europy. W trakcie tego zmienia się zapewne również treść kryjąca się za tym zjawiskiem. Można chyba stwierdzić, że jest to fenomen o znaczeniu przede wszystkim kultowo-sakralnym. Zapewne w każdej kulturze inna była treść sakralna i rola, jaką pełniły tego typu obiekty. Odeszła ona na pewno daleko od pierwotnego greckiego impulsu.

⁷⁸ LARDERET 1957, s. 32.

⁷⁹ LEVI, KARASEV 1955, s. 229-331, ryc. 12, 19.

⁸⁰ LEVI, KARASEV 1955, ryc. 12, 16, 20, 21, 24, 25, 29; KRYŻICKIJ 1971 s. 108-109, ryc. 27 : 1, 2, 4, 28 : 5.

LITERATURA

BANTELMANN A.

- 1955 *Tofting, eine vorgeschichtliche Warft an der Eidermündung*, Neumünster.

BECKER C. J.

- 1961 *Førrømsk jernalder i Syd- og Midtjylland* (Zus.: Die vorrömische Eisenzeit in Süd- und Mitteljutland), København.

BENDER W., BALKE B.

- 1964 *Wyniki badań osady z okresu rzymskiego w Wólce Łasieckiej, pow. Łowicz, w 1961 roku* (Rés.: Resultats des fouilles entreprises dans le village de la période romaine à Wólka Łasiecka, district de Łowicz, en 1961), „Archeologia Polski”, t. IX, z. 1, s. 72-124.

BENDER W., BARANKIEWICZ B.

- 1962 *Osada z okresu rzymskiego w Wólce Łasieckiej, pow. Łowicz* (Rés.: Un Village de la période romaine à Wólka Łasiecka, distr. de Łowicz), „Archeologia Polski”, t. VII, z. 1, s. 7-106.

BREMER W.

- 1926 *Glastonbury* [w:] M. EBERT, *Reallexikon der Vorgeschichte*, B. IV, T. 2, Berlin, s. 342-343.

BRØNDSTED J.

- 1963 *Nordische Vorzeit*, B. 3: *Eisenzeit in Dänmark*, Neumünster.

Colectivul

- 1952 *Colectivul de cercetari arheologice al Academiei R.P.R., Şantierul Poiana* (Rés.: Le Chantier de Poiana), „Studii și Cercetări de Istorie Veche”, vol. 3, s. 191-230.

CRİȘAN I. H.

- 1969 *Ceramica daco-getica cu speciala privire la Transilvania* (Zus.: Die Dako-Getische Keramik mit besonderer Berücksichtigung Siebenbürgens), București.

CZERSKA B.

- 1972 *Celtycki ośrodek hutniczy w Sulkowiu w powiecie Głubczyce* (Sum.: The Celtic Metallurgical Centre at Sulków, Głubczyce District), „Studia Archeologiczne”, t. V, s. 3-79.

ČIČIKOVA M.

- 1975 *Žrtvenniki ellinističeskoj epochi v Frakii*, (Sum.: Altar Hearths from the Hellenistic Period in Thrace), „Studia Thracica”, t. 1, s. 180-195.

- DAICOVICIU H.
1972 *Dacia de la Burebista la cucerirea Romana* (Rés.: La Dacie, de Burebista à la conquête romaine; Zus.: Dakien von Burebista bis zur römischen Eroberung), Cluj.
- DÉCHELETTE J.
1914 *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, vol. 2 par. 3, Paris.
- DIMITROV D. P.
1957 *Sevtopol — frakijskij gorod bliz s. Koprinka Kazanlykskogo rajona*, „Sovetskaja Archeologija”, No. 1, s. 199-216.
1960 *Gradoustrojstvo i arhitektura na trakijskija grad Sevtopolis*, „Archeologija”, vol. II, No. 1, s. 3-15.
1961 *Seuthopolis*, „Antiquity”, vol. XXXV, s. 91-102.
- DOBROVOLSKIJ A. V.
1960 *Rozkopki diljanok A i G ta mogilnika Zolotobalkivskogo poselenija rubežu našoi eri v 1951 i 1952 rokach*, „Archeologien Pamjatki URSS”, t. IX, s. 141-165.
- EDGREN T.
1967 *Viktigare arkeologiska utgrävningar i Danmark 1963-1966*, „Finkst Museum”, vol. 74, s. 7-24.
- FEHER G.
1935 *Mogilni nachodki ot Mumdzilar* (Zus.: Grabhügel funde aus der Umgebung von Mumdzilar), „Izvestija na Balgarskija Archeologičeski Institut”, vol. 8: 1934, s. 106-115.
- GERASIMOV T.
1960 *Keltski kultovi figury ot Balgarija* (Rés.: Chénets celtiques de Bulgarie), „Izvestija na Archeologičeskija Institut”, vol. XXIII, s. 165-204.
1966 *Keltski selišča po gornoto tečenie na r. Topolnica* (Rés.: Etablissements celtes sur le cours supérieur de la Topolnica), ibidem, vol. XXIX s. 133-164.
1974 *Za chronologijata na keltските kultovi pametnici ot Balgarija* (Zus.: Zur Chronologie der keltischen Kultendenkmäler in Bulgarien), ibidem, vol. XXXIV, s. 5-21.
- GODŁOWSKI K., WOŹNIAK Z.
1970 *Chronologia okresów późnolateńskiego i wpływów rzymskich na ziemiach polskich*, [w:] *Materiały do prahistorii ziem polskich*, cz. V, z. 4, Warszawa, s. 3-22.
- HAMMOND N. G. L.
1973 *Dzieje Grecji* (tytuł oryginału: *A history of Greece to 322 B. C.*), Warszawa.
- HATT G.
1953 *An Early Roman Iron Dwelling Site in Holmsland, West Julland*, „Acta Archaeologica”, vol. XXIV, s. 1-25.
1957 *Nørre Fjand. An Early Iron Age Village Site in West Julland*, København.
1960 *The Roman Iron Age Dwelling Site at Mariemünde, Vestervig*, „Acta Archaeologica”, vol. XXXI, Fasc. I, s. 63-83.
- HENSEL W.
1973 *Polska starożytna*, Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk.
- JAKOVENKO E. V.
1966 *Nove pro rozkopki V. V. Chvojki bilja s. Paster-skogo*, „Archeologija”, t. XX, s. 180-184.
- KJUR H.
1928 *Oldtidshuse ved Ginderup i Thy*, „Fra National-museets Arbejdsmark”, København, s. 7-20.
1930 *En ny hustomt paa oldtidsbopladsen ved Ginderup*, ibidem, s. 19-30.
- KOVPANENKO G. T.
1967 *Raskopki Trachtemirovskogo gorodišča*, [w:] *Archeologičeskije Issledovanija na Ukraine v 1965-1966 gg.*, Kiev, s. 103-106.
- KRYŽICKIJ S. D.
1971 *Žilye ansambli drevnej O'vii. IV-II vv. do n.e.*, Kiev.
- LARDERET P.
1957 *L'oppidum préromain de La Roque, commune de Fabregues (Hérault)*, „Gallia”, vol. XV, z. 1, s. 25 nn.
- LEVI E. I., KARASEV A. N.
1955 *Doma antičnych gorodov severnego Pričernomor'ja*, [w:] *Antičnye goroda severnego Pricernomor'ja*, Moskva — Leningrad, s. 215-247.
- MAKIEWICZ T.
1973 *W kwestii osadnictwa celtyckiego na Kujawach*, „Archeologia Polski”, t. XVIII, z. 1, s. 213-218.
- MARCINIAK J.
1957 *Cmentarzysko ciałopalne z okresu późnolateńskiego w Wilanowie kolo Warszawy* (Sum.: Late La Tène Cremation Burials at Wilanow near Warsaw), „Materiały Starożytne”, t. II, s. 7-174.
- MORINTZ S., CANTACUZINO G. II., CEBUC A., ABRAMOVICI C.
1954 *Sapaturile arheologice din sectorul Mihai Voda* [w:] *Şantierul arheologic Bucureşti*, Studii şi Referate Privind Istoria României, vol. I, s. 322-409.
- PASSEK T. S.
1949 *Periodizacija tripolskich poselenij (III-II tysjačelie do n.e.)*, *Materiały i Issledovanija po Archeologii SSSR*, t. 10, Moskva-Leningrad, s. 82 nn.
- POKROVSKAJA E. F.
1962 *Žertvennik ranneskijskogo vremeni u. s. Žabotin*, „Kratkie soobščeniya Instituta Archeologii”, t. 12, s. 73-81.
1973 *Predskijskoe poselenie u s. Žabotin*, „Sovetskaja Archeologija”, z. 4, s. 169-188.
- PYRGAŁA J.
1973 *Gospodarce i konsumpcyjne aspekty chowu zwierząt udomowionych na ziemiach polskich między I w. p.n.e. a IV w. n.e.* (Rés.: Aspects économiques et ceux de consommation de l'élevage des animaux domestiqués sur le terres polonaises du Ier s. a.n.è., jusqu' au IVe s. n.è.), „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. XXI, z. 3, s. 481-493.
- SOBOCIŃSKI M.
1971a *Szczątki zwierzęce z osady kultury grobów jamowych z okresu późnolateńskiego w Inowrocławiu* (Sum.: Animal Bone Material from Inowrocław, Excavations of Pit Grave Culture, from Late Latén Period), „Roczniki Wyższej Szkoły Rolniczej w Poznaniu”, t. LIV, s. 91-96.
1971b *Szczątki kostne zwierzęce z osady kultury grobów jamowych z okresu wpływów rzymskich w Inowrocławiu* (Sum.: Animal Bone Material from Inowrocław, Excavations of Pit Graves Culture, from the Period of Roman Influence), ibidem, t. LIV, s. 97-118.
- SOBOCIŃSKI M., MAŃKOWSKI M.
1975 *Zwierzęce szczątki kostne z osady kultury przeworskiej w Janikowie* (Sum.: Animal Bone

- Remnants from the Settlement of Przeworsk Culture at Janikowo, District Inowrocław), „Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu”, t. LXXVI, s. 3-28.
- ŠRAMKO B. A.
1957 a *Gorodišće skijskogo vremena u s. Karavan na Char'kovscine*, „Kratkie soobščenija Instituta Archeologii”, t. 7, s. 60-61.
1957 b *Sledy zemledel'českogo kul'ta u lesostepnyh plemen severnogo Pricernomor'ja v rannem zeleznom veke*, „Sovetskaja Archeologija”, z. 1, s. 178-198.
- TERENOŽKIN I. O.
1971 (red.) *Archeologija Ukrainskoj RSR*, Kiiiv.
- VIAZMITINA M. I.
1969 *Frakijskie elementy v kul'ture naselenija gorodišča nižnego Dnepra*, [w:] *Drevnie frakijcy v severnom Pricernomore*. Materiały i Issledovanija po Archeologii SSSR, t. 150, Moskva, s. 119-134.
- VULPE E., R.
1932 *Les fouilles de Poiana. Campagne de 1927*, „Dacia”, vol. 3/4: 1927-1932, s. 253-351.
- VULPE R.
1957 *Şantierul arheologic Popeşti reg. Bucureşti, r. Mihaileşti* (Res.: Chantier archéologique de Popeşti, 1955), „Materiale şi Cercetări Arheologice”, vol. III, s. 227-246.
- 1959 *Şantierul arheologic Popeşti* (Rés.: Le chantier archéologique de Popeşti), ibidem, vol. VI, s. 307-324
1960 *Şantierul arheologic Popeşti* (Rés.: Le Chantier archéologique de Popeşti), ibidem, vol. VII, s. 321-338.
- VULPE R. i inni
1951 *Activitatea şantierului arheologic Poiana-Tecuci* (Rés.: Rapport préliminaire sur l'activité du chantier archéologique de Poiana-Tecuci, 1950), „Studii şi Cercetări de Istorie Veche”, vol. II, fasc. 1, s. 177-216.
1955 *Şantierul arheologic Popeşti. Raport preliminar* (Res.: Le chantier archéologique de Popeşti), ibidem, vol. VI, fasc. 1/2, s. 239-269.
- WIŚLAŃSKI T.
1959 *Wyniki prac wykopaliskowych w Strzelcach w pow. mogileńskim w latach 1952 i 1954* (Rés.: Les résultats des fouilles à Strzelce, distr. de Mogilno en 1952 et 1954), „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. X, s. 1-93.
- WOŹNIAK Z.
1970 *Osadnictwo celtyckie w Polsce* (Sum.: Celtic Settlement in Poland), Wrocław-Warszawa-Kraków.

ORNAMENTED ALTARS AND „FIREBEDS” FROM THE IRON AGE IN EUROPE

Summary

Introduction

Objects which could be defined as variously, sometimes richly ornamented clay firebeds or quasi-firebeds have been discovered in Europe in recent decades. The first of these discoveries were made in England and the Ukraine at the turn of the 19th-20th centuries. Similar objects were discovered next in Bulgaria, Rumania, France, the Federal Republic of Germany and Czechoslovakia. They did not incite any greater interest of researchers and none of the discoverers realized that they appeared over such extensive European areas.

In the years 1970-1973 the author of the present work conducted archaeological preservation works at a Przeworsk Culture settlement in the western part of Cuyavia, site 11 at Janikowo, Bydgoszcz Voivodeship. The settlement lies on the eastern shore of the Pakość Lake and occupies the area of an extensive elevated peninsula. Excavations revealed several archaeological objects among which the remains of a building, marked as object 9, deserve particular attention. On its most important part — the clay floor — there was an ornament showing two concentric

squares. This discovery inspired the author to extend his studies over similar finds in Europe.

The present paper will discuss variously ornamented clay firebeds and next, objects similar to firebeds found in dwellings in the middle of rooms, but without traces of regular use and, finally, objects defined as floors of houses — if ornaments were found on them. To include various objects in this group is a difficult problem. In certain cases (all objects from the Jutland Peninsula) the problem of their use as firebeds is beyond doubt. As regards others, we may declare with certainty that after their initial firing they never again served as ordinary house firebeds. The author of a publication on Seuthopolis wrote that such objects could not have been used as firebeds and were used exclusively for sacral purposes, however in another work he asserts that they were most probably firebeds. Objects from the Ukraine were used as firebeds but only for cult practices. It seems improbable that these objects were but ordinary floors, as was maintained once in Rumanian literature (Fețele Alba), because then the ornament would have been rapidly erra-

zed. In exceptional cases the present author also considered objects without ornaments if there were premises to suppose that they represent related facts and can be included in the development sequence with ornamented objects. Almost all ornaments were engraved. A firebed with an ornament made by rope impression was found only at a house (IVb) at Nerre Fjand. Nevertheless G. Hatt does not exclude the possibility that this imitation of rope ornamentation was made with a rod in soft clay. It may also be assumed that a similar method was used at an object from Popești (fig. 14) but the author of the publication did not elaborate the subject. As regards another object from Tofing (Schleswig-Holstein) A. Bantelmann thinks that the ornament there represents traces of wooden facings of the firebed.

The present article discusses only objects from the Iron Age which allow to suppose that similar causes lie at their origins that they are related and are an expression of analogous cultural currents.

The author of this article does not intend to analyze all such objects as possible cult signs nor does he attempt to interpret their meaning. He only desires to study the ornamentation of the objects and its changes, to investigate whether the phenomena occurring over extensive European areas during 1000 years show common characteristics, whether they are related or isolated phenomena, if there are regularities in their development and what their genesis is.

A review of literature

So far the objects here discussed have not aroused wider interest in literature. Most articles are material publications of a strictly descriptive character, without attempts at interpretation. They frequently include neither facts needed for interpretation nor correct chronology. Only two attempts at a complex interpretation of the significance of these objects have been made. The first is an article by E. F. Pokrovskaja on the discovery of clay altars in the Ukraine. The author interprets the ornament of circles appearing on the objects as solar symbols. She strongly emphasizes the significance of the altars as elements of agricultural cults and discusses their local character and their role in those people's life and economy. But she does not devote too much attention to ornaments; as regards the meander motif she declares it was the major ornamental pattern in ancient Greece, just as spiral motifs were in Thracian Hallstatt. These objects were

of interest to the author only as a sign of cults linked with agricultural activities of the population and an expression of agricultural ideology of communities. A similar interpretation may be found in a collective work edited by I. O. Tere-nožkin *Archaeologija Ukrainskoi SSR*, where we read: these small "village" temples with offering altars have no analogies and were devoted to gods of fertility and vital forces of the earth. Similar conclusions are drawn by B. A. Šramko in an article devoted to discoveries at the Karavan village. In addition the author links agricultural cults with the fire cult.

The most detailed and certainly most complete work was done by Pierre Larderet on the interesting objects from La Roque (France), which include five ornamented firebeds with most interesting accompanying relics. In addition to ornamented clay altar-firebeds (*autel-foyer*) there were numerous firedog figures (*chenet*), clay rings and vessels with openings in the bottom made prior to the firing procedure. According to P. Larderet they were used to collect liquid gifts for the gods or the blood of killed offerings, so that it could sink into the ground. The author carries out a detailed analysis of the ornament and stresses the fact that two altar-firebeds were uncovered in the same place, one above the other. The ornament of the oldest altar is highly artistic and represents Greek motifs without local admixtures; there were no accompanying relics. On later objects a barbarization of drawings is evident and they were accompanied by numerous local relics. Summing up the author declares that the religious cult practised at oppidum in La Roque and centered at altar-firebeds was of a familial character — offerings to house gods were made there. The author suggests that the room with the altar-fireplace was devoted exclusively to sacral purposes and the evolution in ornaments at various settlement levels is a decorative synthesis of Greek and local Celtic ornamentation, whereas the cult represents a religious Greek-Celtic syncretism. P. Larderet refers in his article to discoveries of similar cult objects at Cortès de Navarra (Spain) from the Hallstatt period and an object from the first century A. D. from Le Cayla de Mailhac (France).

Objects discovered at Bulgaria and Rumania have so far not been elaborated in detail and are treated generally as cult objects without attempts at a more detailed interpretation. As regards Danish and German literature clay ornamented firebeds evoke no interest and they were treated as ordinary firebeds.

I. Materials

Place, object	Chronology	Form of "firebed" and ornament	Situation at the site	Figs. and Plates
1	2	3	4	5
<i>The Ukraine (USSR)</i>				
1. Žabotin, I	end of 7th c. or 7th-6th c. B.C.	Clay earth floor measuring 9.0 × 9.5 m. carefully smoothed down. In the centre there is a circle \varnothing 135 cm. engraved with a finger, partly destroyed. In the middle of the circle there is a hole with remains of a pillar. The ornament consists of 6 concentric stripes meeting at ends. On the first stripe there is a pattern of single spiral lines, on the second — the motif of a simple meander.	At a fortified settlement, in a house of considerable dimensions and probably of lighter than usual construction.	1,2
II	6th c. B.C.	A fragment of a clay earth floor with a small part of an engraved circle with 5 concentric stripes, over 1 m.	Found in the filling of the dug-out where there was also a lump of loam painted red.	—
III	6th c. B.C.	Fragment of an analogical object.	A dug-out with two rooms (4 × 5 m. and 2.5 × 5.3 m. resp.). In one room there was a skull of a horse, jaws, shoulder blades and antlers of a stag and a human skullcap. On the loam in both cases there were painted geometrical patterns. There were also clay dice, accumulated coals and ashes and a large number of vessels.	—
2. Bilsk	7th-6th c. B.C.	Fragments of clay loam with fragment of an engraved spiral ornament.	In the fortified settlement area.	—
3. Trachtemirov	6th c. B.C.	A clay floor with an engraved circle 1.5 m. \varnothing , with a fragment of a spiral ornament inside and a hole in the middle.	A dug-out measuring 6.6 × 3 m. In the filling there was a vessel from Rhodes, a bird-shaped vessel and several others made by hand.	—
4. Pastersk	6th-5th c. B.C.	A clay pillar (height 1.25 m. \varnothing 1.5 m.) with a bowl-like depression in the middle, around which there were 7 concentric circles.	In a hole at the settlement. Around the pillar there were burned acorns, peas and corn and a vessel with burned human bones.	—
5. Matronin	6th-5th c. B.C.	A clay pillar 0,7 m. high and 0,9 m. \varnothing . At the top a bowl-like depression, around it 8 concentric circles.	Fragments of vessels, burned acorns and corn around the pillar.	I 1
6. Kononč	6th-5th c. B.C.(?)	Object analogical to those described above.	?	—
7. Karavan	5th-4th c. B.C.	Oval shaped object, 1.53 × 1.15 m., made of well burned clay, several times repaired. Without ornament.	Next to the object a ridge of burned clay (c. 45 m. long, 0.4-0.55 m. high and 2.9 m. wide). A stone path led to the object. Remains of ashes and offerings, cult objects and organic remains including c. 170 grains of various plants.	3
8. Kaniv	5th-3rd c. B.C.	A pillar of burned clay in the shape of a semi-circle, 3 m. \varnothing and 0.4 m. high. Without ornament.	At the fortified settlement.	—
9. Zolotaja Balka	1st c. B.C. (?)	A clay plane 0.6 m. \varnothing with an ornament in the shape of an equalarmed cross of three engraved thick lines, and identically made ovals and semi-ovals placed between the arms of the cross.	At the settlement in house 10. At the object there was a figure of a firedog and a great number of clay vessels.	I 2

1	2	3	4	5	
<i>France</i>					
10. La Roque I	First half of the 4th c. B.C.	A firebed altar (90×91 cm.), very richly ornamented, on a clay burned floor, placed 3-4 cm. over its level. Inside, a non-ornamented square with the motif of three-armed spiral in the corners. The square is surrounded by rich ornaments the basic element of which is a one-sided meander.	At the oppidium in room N-3. No relics at the object.	4	
	II	End of 4th-first half of 3rd. c. B.C.	Analogical object measuring 70×(?) cm. ornamented in a similar manner. The inside empty; a pseudo-meander ornament and a herringbone motif at the sides.	Exactly above the preceding object. There are three <i>chenet</i> figures on the object and two <i>dolium</i> containers with holes in the bottom.	5
	III	As above	An object of burned clay measuring 65×60 cm. raised several centimeters above the level of the clay floor. A pseudo-meander and herringbone ornament, carelessly executed.	In room S-1. Two <i>chenet</i> figures, a <i>dolium</i> vessel and clay rings at the object.	6
	IV	As above	An analogical badly damaged object. A rather undetermined ornament of circles and lines.	In room S-2 adjacent to S-1. A <i>chenet</i> figure at the object.	—
	V	As above	An object analogical to those described above.	At the oppidium. Destroyed following discovery.	—
11. Le Cayla de Mailhac	1st c. A.D.	A brick offering table <i>tegulae</i> . Without ornament.	In the corner of a dwelling house. Next to it amphora necks placed with spouts in the ground.	—	
<i>Bulgaria</i>					
12. Mumdzilar	4th c. B.C.	A clay plane measuring 42×42 cm. protruding 5 cm. above the floor level, ornaments include 6 concentric squares and 8 <i>sigma</i> lines.	On the floor of a burial chamber of a barrow 2. At the object there was a skeleton of a decapitated dog, its head placed on a stone, next to it a gold head of Dionysus and a point of a spear.	I 3; 7	
13. Seuthopolis I (Koprinka)	End of 4th c.-first half of 3rd. c. B.C.	A number of objects with concave circles in the middle and rich geometrical, or exceptionally plant and animal, ornaments. They protruded 10-15 cm. above the clay floor level. Traces of painting have been noticed on some objects.	In the interiors of dwelling houses.	8-10	
	II	As above	An analogical object, badly damaged, and another with a circular depression in the middle, decorated with geometrical figures	In King's Seuthes's III Palace, in a state chamber and a small adjacent chamber.	III 1; 11, 12
14. Muchovo	3rd. c. B.C.	A clay plate 2 cm. thick, with a base 2 cm. high. Probably square shaped (remaining length 26 cm.). Ornaments consists of two concentric squares, the space between them is filled with diagonal crosses. Arrows in corners, a zigzag line on the outside.	At a Celtic settlement, in the vicinity of a building of sacral character.	I 4	

1	2	3	4	5
<i>Rumania</i>				
15. Popești I	1st. c. B.C.	An ornamented firebed protruding several centimeters above the floor level. The ornament includes three concentric squares with diagonal lines. In the middle two small concentric circles with ovals and ornamental rectangles. Wave motifs at the inside edges of the squares.	Inside a building, interpreted by R. Vulpe as a „court” of a Gethic tribal chief.	13, 14
II	1st c. B.C. (?)	A clay firebed, most of it destroyed. Originally probably square-shaped. The remaining part is in the form of a circle, about 80 cm. Ø. Ornaments consist of 3 concentric squares with two diagonals forming an oblique cross.	In a dwelling-house (?)	15
III	As above	A square shaped clay firebed (sides 1.2 m.) in the form of a low truncated pyramid 10 cm. high. Ornament shows two concentric squares with two diagonal lines in the form of a cross.	Within a dwelling house with a clay floor.	16
IV	As above	A circular firebed. Ornament includes two circles, the inside circle has a considerably smaller diameter than the outside one.	In a dwelling house (?).	17
V	Late La-Tène	A fragment of a firebed with an engraved ornament, remaining from a destroyed object.	From a cultural stratum.	18
16. București-Mihai Voda	La-Tène period	In the centre of the clay floor a firebed differentiated by an ornament of two concentric squares.	A living house.	19
17. Poiana-Tecuci	1st. c. B.C.	Four firebeds with ornaments showing irregular, concentric double rectangles.	Isolated objects in the settlement.	20
18. Meleia	1st c. B.C.-1st c. A.D.	An engraved D-shaped ornament on the clay floor.	Within a sacral apse building.	—
19. Fețele Alba	1st c. B.C.-1st. c. A.D.	A clay floor ornamented with wavy lines made by a comb tool.	A living house.	II
20. Cîrlomănești	La-Tène period	Two firebeds: one with an ornament of two concentric squares with a cross formed by diagonal lines, the other with two concentric squares and five circles (one in the centre, four in the corners).	In living houses.	—
<i>Czechoslovakia</i>				
21. Závist	1st c. B.C.	A clay earth floor with an engraved rectangles 80 × 55 c.	A dwelling (?) in a Celtic oppidium.	—
<i>Poland</i>				
22. Janikowo	Late La-Tène period, phase III	A clay earth floor 4.4 × 2.8 m. made of four clay strata (c. 25 cm, thick). The ornament in the centre is made of two regular concentric rectangles (65 × 63 cm.) engraved with a rod c. 5 cm. thick	An element of a large sacral building. Next to the ornament there is a trapezoid stone carefully smoothed out on the top and at the sides. South of the temple-a workshop of round handmill stones, north — 6 dog graves.	III 2; 21-25
23. Krusza Zamkowa	Late La-Tène and Roman period	A clay earth floor with an ornament showing an engraved circle c. 50 cm. Ø.	Surrounded by animal graves.	—

1	2	3	4	5
<i>England</i>				
24. Glastonbury	Pre-Roman period, phase III	A clay firebed ornamented with single circles put next to each other.	Within a settlement.	IV 1
<i>Denmark</i>				
25. Nørre Fjand I	Pre-Roman period, phase IIIa	An oval-shaped clay firebed (1.45 × 1.26 m.) with a stone pavement at the base. Ornament in the form of an oval groove.	In the centre of the house XVII an <i>ildbukke</i> figure was found on the firebed.	IV 2
II	As above	A round clay firebed (1.4 × 1.35 m.) ornament consists of a groove 100 × 110 cm. Ø, 1 cm. wide. Stone pavement at the base of the firebed.	House XIV	V 1
III	As above	A round clay firebed (66 × 64.5 cm.). Stone pavement at the base, an engraved groove 9-11 cm. from the edge.	House I b	V 2
IV	As above	A round clay firebed (57 × 59 cm.) 9 cm. from the edge there is a groove ornament 1 cm. wide.	House I c	VI 1
V	Early Roman period	A rectangular clay firebed with ornament showing three concentric rectangles probably made by pressing a thick rope into soft clay.	House IV b	VI 2; 26
VI	As above	A rectangular clay firebed (110 × 95 cm.) with a stone pavement at the base. Ornament consists of imprints made with fingertips.	House V d	VII 1
VII	Early Roman period	A round clay firebed, 130 cm. Ø, ornamented with an oval groove 1 m. Ø, 1 cm. wide.	House XVIII	VII 2
VIII	As above	A rectangular clay firebed (165 × 95 cm.), ornamented with a complicated bordering of lines and a series of dots surrounding the centre also ornamented with dots.	House IX b	VIII 2
IX	As above	A rectangular clay firebed with a stone pavement at the base. Ornament includes three concentric rectangles.	House X b	VIII 1
26. Ginderup I	Early Roman period	A clay firebed with an ornament of four concentric rectangles.	A house consisting of two rooms: a dwelling room and a byre. The firebed was on the wall of the building, it came, therefore, from a later house.	27
II	As above	In the middle of the clay floor a firebed ornamented with two concentric rectangles.	A house consisting of two rooms: a dwelling room and a byre.	28
27. Holmsland	Early Roman period	A rectangular clay firebed (125 × 115 cm.) ornamented with two concentric rectangles with crossed diagonals.	A living house with an earth floor	IX 1
28. Mariesminde I (Vestervig)	Early Roman period	An oval clay firebed (92 × 72 cm.) with a stone pavement at the base. The ornament consists of small rectangles with rounded corners, probably made with a suitably out cow bone.	A living house B or D. Close to the firebed four pillar holes interpreted as the remains of an interior roof over the firebed.	—
II	As above	A rectangular clay firebed (140 × 110 cm.), pavement at the base. Ornament includes two concentric rectangles with one diagonal line and numerous dots.	Living house E (9 × 4.5 m.) comprising two rooms: a dwelling and a byre. Four pillar holes at the firebed — remains of an interior roof.	IX 2; 29
29. Hurup I	Pre-Roman and Early Roman periods	A firebed ornamented with two concentric rectangles.	House 5	—

1	2	3	4	5
II	Pre-Roman and Early Roman periods	A firebed ornamented with a diagonal cross.	House 7	—
III	As above	A firebed ornamented with seven concentric rectangles and dots.	House 9	X 1
IV	As above	A firebed ornamented with four concentric rectangles and a cross formed by diagonals. There are also imprints of a faceted fragment of a vessel edge.	House 10	—
V	As above	A firebed with an ornament of six concentric rectangles and a cross formed by diagonals.	House 12	—
VI	As above	A firebed probably similarly ornamented.	House 13	—
VII	As above	A firebed ornamented with two concentric rectangles.	House 16	—
VIII	As above	A firebed ornamented with two concentric rectangles with rounded corners.	House 21	—
IX	As above	A firebed ornamented with a cross in a circle.	House 23	—
X	As above	A firebed ornamented with a rectangle, probably with diagonals.	House 35	—
<i>The Federal Republic of Germany</i>				
30. Tofing I	2nd-3rd.c. A.D.	Firebeds ornamented with two concentric rectangles. A. Bantelmann suggests that in one case these are the remains of a wooden bordering of the firebed. Probably two objects.	In living houses.	X 2, 3
II	As above	A fragment of a clay firebed ornamented with single circles placed next to each other.	From the cultural layer.	30

II. An Analysis of Ornaments

Typology of Ornaments

At present, 60 ornamented objects, and a number of objects from Seuthopolis and Tofting, are known to the author. This number (about 70) provides foundations for an elaboration of a typology of ornaments. The author distinguished 7 types of ornaments, and several sub-types within types III and IV.

Type I — A rich ornament with Greek elements: meander, spiral, geometrical, plant and exceptionally animal motifs. Remarkable level of execution. Sub-type I A — a similar but simplified and barbarized ornament. This includes object No I from Žabotin, all objects from Seuthopolis and three from La Roque. They are characterized by a considerable extension and complicated ornamentation and a high level of execution. A marked differentiation within the type. The ornament described as sub-type I A was appears on object I at Popești. It is distinguished by a rich and complicated ornament and the presence of an element interpreted as Greek (waves on the outside edge of squares). Despite the simplification and barbarization this ornament is much richer than the six remaining types.

Type II — A spiral ornament. It appears on an object from Blisk. The lack of illustration makes description impossible.

Type III — A circular ornament: A — Single circle or oval. This motif was found on five objects at Nørre Fjand and Popești (IV), where there was an additional small circle inside, and at Kruza Zamkowa. B — Single circles in greater numbers placed next to each other. Small circles next to each other appeared at Glastonbury and Tofting. A variant is provided by the ornament of house B/D at Mariesminde in the form of small rectangles with rounded corners, imprinted with bones, which G. Hatt interpreted as a symbolic pavement. C — Concentric circles. They have been found at Pastersk, Matronin and Kononč. D — A circle with inside strips meeting at the ends. This is undoubtedly a simplification of the ornament of object I from Žabotin by eliminating spiral motifs and the meander. It has been discovered at two objects: at Žabotin and Trachtemirov (where there was an additional spiral motif). The object of type II from Bilsk belongs, perhaps, to this sub-type, but the question cannot be solved because of the lack of illustration. E — Circle

with cross. Represented by one object at house 23 at Hurup. F — Semi-circle. Known from the object at Meleia.

Type IV — ornaments of squares or rectangles: A — A single rectangle. Known only from Závist. B — Two squares or concentric rectangles. They have been found at București-Mihai Voda, Poiana (four objects), Janikowo and Hurup (3 objects), Ginderup and Tofting. C — Squares or concentric rectangles in a larger number. This enriched variant of sub-type B is known from Nørre Fjand (houses IV b and X b: three rectangles each) and from Ginderup (four rectangles). A similar ornament was found at Mumđžilar, where the lines of six concentric squares were prolonged so that they formed small squares at the corners; there were also four pairs of *sigma*. D — Concentric squares or rectangles (regardless of their number) with diagonals inside. These have been found at Cîrlomănești, probably at Popești (two objects), Holmsland and Hurup (houses 12, 13 and probably also 7 and 35 where the ornament was partly destroyed). The plate from Muchovo, where there was an arrow in the corner instead of a diagonal, has also been included in this sub-group. E — Concentric squares or rectangles with dots. Known from houses: IX b at Nørre Fjand and No 9 at Hurup. F — Concentric rectangles with diagonals and dots (D+E). They were discovered at house E at Mariesminde and house 10 at Hurup. G — Concentric squares with circles inside. Found on one object at Cîrlomănești.

Type V — A cross with ovals and semi-ovals between arms. Known from Zolotaja Balka.

Type VI — Dots. Found at house V at Nørre Fjand.

Type VII — Disorderly wavy lines. Only at Fețele Alba.

A Chronology of Ornament Types

Four distinct chronological groups can be distinguished among the objects discussed (map 1). The first includes objects dated to the period from the 7th to 5th-3rd c. B. C. The second — objects from the 4th-3rd c. B.C. The third — objects dated to the La-Tene period (all more exactly dated are from the 1st c. B.C.). The fourth group includes objects from the Roman period.

Objects from the first group appear only in

the Ukraine. The oldest is object I from Žabotin dated to the end of the 7th or the turn of the 7th-6th c. B.C. (type I). The object from Bilsk comes from the 7th-6th c. B.C.; objects from Žabotin and the one from Trachtemirow (sub-type III D) are dated to the 6th c. B.C.; objects from Pasterk, Matronin and probably Kononě to the 6th-5th c. B.C. (type III C). The non-ornamented object from Karavan is dated to the 5th-4th c. B.C., and a similar object from Kaniv to the 5th-3rd c. B.C.

The second group includes all objects from Bulgaria and La Roque.

The third group of objects is most numerous. It includes all objects from Rumania, one from the Ukraine (Zolotaja Balka), from Janikowo, Závist, Glastonbury and four of the oldest firebeds from Norre Fjand with a III A type of ornament and, probably, the clay floor from Krusza Zamkowa.

The last group includes objects dated to the Early Roman period (except for one from the 3rd c. A.D. from Tofting). It comprises all remaining objects from Denmark, Tofting and a cult objects from La Cayla de Mailhae.

Objects with an ornamentation of type I are of varying chronology. The oldest is the firebed from Žabotin (7th or 7th-6th c. B.C.), object from Seuthopolis and La Roque are dated to the 4th-3rd c. B.C., those from Popești (I A) to the 1st c. B.C.

The type II object (Bilsk) is dated to the 7th-6th c. B.C.

The chronology of type III varies and two groups are clearly distinguishable. Sub-types C and D appear only in the Ukraine and are dated to the 6th c. B.C. (D) or the 6th-5th c. B.C. (C). Whereas sub-types A, B, E and F are much younger. Sub-type A comes from the Late La-Tène period (phase III a) and the Early Roman period, so does sub-type B (Ginderup, Mariesminde, Tofting). The object with sub-type E (Hurup) is dated to the Early Roman period, and sub-type F (Meleia) to the 1st c. B.C.-1st c. A.D.

The chronology of type IV is most compact. An exception here is the object from Mumdzilar dated to the 4th c. B.C. Whereas all others are dated to the 1st c. B.C. and the Early Roman period. The oldest are the objects from Rumania, considerably younger are those from Denmark and the FRG while objects from Janikowo and Závist fall in between.

The type V object is dated probably to the 1st c. B.C., type VI to the early Roman period, and type VII to the 1st c. B.C.-1st c. A.D.

The Geographical Distribution of the Types of Ornaments

Type I (map 2) is represented by a small number of sites. Two characteristics are striking: the considerable distance between these sites and the diverse character of ornaments at different sites and similar ornaments at one site. All sites lie, however, clearly in the South, in an area of direct influence of Greek culture or in the vicinity of Greece (Seuthopolis), or Greek colonies (Žabotin, La Roque). The close distance between Popești (where an object was classified as sub-type I A) and Seuthopolis is also striking; Popești is situated farthest to the South of all Rumanian objects.

Type II (map 2) is known only from Bilsk in the Worskla River basin in the Ukraine (at a certain distance from other sites).

Type III (map 3). Two unquestionable geographical groups (concomitant with chronological groups) have been distinguished here. Objects of the C and D sub-type are at the Dniepr River not far from each other while objects of sub-types A, B and E appear in Rumania, Poland, England, Denmark and the FRG. The sub-type A is known from Norre Fjand, Popești and Krusza Zamkowa, sub-type B from Glastonbury, Mariesminde and Tofting, the objects belonging to sub-type E — from Hurup. The single object of the sub-type F from Meleia is separately situated. Two distinct groups are recognizable, and outside them lie (Popești IV, Meleia and Krusza Zamkowa).

Variations within type IV (map 4) are also considerable and the type is characterized as well by a concentration in two distinct groups. The first embraces the Rumanian sites and two Bulgarian sites. The second group includes five Denmark sites and one in Schleswig-Holstein. Objects from Závist and Janikowo are situated separately but their localization is very interesting, since they lie on the line linking the centres of the two groups. The ornament from Janikowo (type IV B) was found both in Rumania (Poiana, București-Mihai Voda) and in the North (Hurup, Tofting). Another characteristic of the two groups is the appearance of identical types of ornament (sub-types B and D) and of the motifs typical for one group only: G (Rumania), E and F (Denmark), their ornament represents, however, a local development of more simple types. Only objects of sub-type C from Mumdzilar, Norre Fjand and Ginderup are of a different character.

Types V-VII (map 2). The type V object (Zolotaja Balka) lies in the Ukraine at a certain distance from other sites. The object of type VI

from Fețele Alba in the Oraștie Mountains in Rumania, near Meleia, close to the Dacian Capital Sarmizegetusa, is also isolated. A type VII object was discovered at house V d at Nørre Fjand. It may be assumed that the dot ornament represents a basic simplification of sub-types IV D and E, also appearing at Nørre Fjand, Mariesminde and Hurup.

A Typological, Chronological and Geographical Analysis of Ornaments

Summing up the above discussion we may conclude that there are three distinct territorial-chronological groups, which have been described by ethnographic names. The first — Scythian — group includes objects from the Ukraine, dated from the 7th to the 5th-3rd c. B.C. The second — Thracian-Dacian — group includes objects from Bulgaria (with the exception of Muchovo), Rumania and an object from Zolotaja Balka in the Ukraine, obviously connected with the preceding objects. The third — Germanic group embraces objects from the Jutland Peninsula.

There are, moreover, six sites which do not belong to any of the above listed groups. Three — La Roque, Glastonbury and Závist — are in the Celtic area. The plate from Muchovo has also been found at a Celtic settlement existing in the Thracian environment. These sites are far apart, and what is more, objects from La Roque and Muchovo are much older. It is interesting to notice the striking similarity between the objects from La Roque and Muchovo, which are, moreover, of identical chronology. The main ornamental motif is a decorative square, plain inside with an additional decoration in the corner. It seems justified therefore, to treat the ornaments of all those objects as related, which would indicate the existence of another — fourth — Celtic group.

However, the objects from Janikowo and Krusza Zamkowa are completely isolated. They suggest, perhaps, the existence of an analogical — fifth — group on the Przeworsk Culture territory, but the discovery of only two objects makes it impossible to support the thesis at present.

Object I from Žabotin, with a completely original use of the meander and spiral motifs, is the oldest in the Scythian group. Two other objects from the same place with a simplified ornament (without meanders and spirals) have been dated to the 6th century B.C. An intermediate form (with a spiral) is represented by the floor from Trachtemirov. The ornament from

Bilsk is also similar since the spiral resembles somewhat a circle with inside stripes, and may be, therefore, interpreted as a simplification of the ornament of the oldest firebed from Žabotin. The next three objects from the 6th-5th century B.C. represent further simplifications — i.e., the ornaments consist of concentric circles. More recent objects are lacking any ornaments. We may thus observe a development consisting in successive simplification of ornaments through elimination of more complicated elements.

The Thracian-Dacian group includes the greatest number of sites. Two of the oldest (Mumdžilar, Seuthopolis) are situated in the Thracian environment, farthest to the south, whereas the others are in the Dacian environment. All objects from Seuthopolis are distinguished by an exceptional richness and diversity of ornaments, the ornament of the Mumdžilar object is much more modest. It is remarkable that Popești, where an object classified as sub-type I A has been discovered, is the nearest to these sites. Its ornament resembles certain motifs of objects from Seuthopolis and is characterized by abundant ornaments and the motif of rolling waves (interpreted as Greek) by the circle motif placed in the centre which is perhaps a reflexion of circular depressions on objects from Seuthopolis. The majority of Dacian objects (București-Mihai Voda, Poiana, Popești, Cîrlomănești) is ornamented with motifs which may be interpreted as a simplification of the I A type. The ornamentation of objects from Meleia and Fețele Alba, which are probably more recent and geographically distant, is different. The ornament of the Zolotaja Balka object, included in the Dacian-Thracian circle is also different yet even here certain common elements in the form of transformed crosses and ovals may be noticed. It is probable that an idea transferred into a culturally and ethnically foreign environment was supplemented with local elements which must have had a cult meaning in the Scythian world.

The Germanic circle is characterized by a marked geographical concentration. Three sites (Hurup, Ginderup and Mariesminde) are situated within the radius of a few kilometers; not far away (c. 50 km.) are also Nørre Fjand and Holmsland. Only Tofing is more distant. These sites show a principally identical chronology. Only some objects from Nørre Fjand have been dated to the decline of the pre-Roman period and the most recent objects are from the peripheral site at Tofing. A detailed analysis of the changes in ornaments is impossible because there is no exact

relative or absolute chronology of particular objects. Nevertheless what can be observed seems rather a development of ornaments already known in Rumania than quite original patterns. The dot ornament is the only new element.

La Roque, of an identical chronology as Mum-džilar, Seuthopolis and Muchovo, is the only site within the Celtic group entirely isolated geographically. The only object situated nearby at Le Cayla de Mailhac is of a different character. Within the La Roque settlement there are very interesting distinct transformations of ornaments ranging from the oldest object with a complicated and highly artistic meander ornament through an increasing barbarization of the meander motif and the introduction of local ornaments. The second Celtic site is at Glastonbury where a circle motif has been found – known also from room S-2 at La Roque. The ornament of the Glastonbury object resembles closely the ornament of a loosely found object at Tofting as well as the ornament of the object from house B/D at Mariesminde. Somewhat similar are also the ornaments of the oldest objects from Norre Fjand (single

circles) which are contemporary to the Glastonbury object while the objects from Mariesminde and Tofting are more recent. It seems that there is a possibility of the influence of the Celtic object from England to Denmark. Nor can we exclude the possibility of connections between objects from La Roque and Glastonbury, considering the later the final link of a cycle began by La Roque objects. However, ornaments in the form of a single circle appeared also at Popești and Krusza Zamkowa, it is therefore probable that there existed cultural contacts in that direction as well.

The isolated objects from Janikowo and Krusza Zamkowa are, however, strikingly situated along an axis linking the centres of the Thracian-Dacian and Germanic groups and their chronology also falls in between the chronology of the objects from the two respective groups. What is more, the ornament of the Janikowo object is common for the two groups. This seems to be evidence of inter-cultural contacts. The thesis is supported by the latest discovery at Závist.

III. A Structural Analysis of the Objects

Forms of „firebeds”

The following types of objects can be distinguished:

1. Objects on the floor level of houses: a) fragments of a larger clay floor, b) clay firebeds within an earth floor.

2. Firebeds set apart and protruding over the floor in the form of a small (2-15 cm) rise formed as a low but wide truncated pyramid.

3. Objects in the form of a cylindrical column.

The first group includes the largest number of objects. The ornamented objects at Žabotin, Trachtemirov, Bilsk, București-Mihai Voda, Poiana, Meleia, Závist, Janikowo, Krusza Zamkowa, Mariesminde, Norre Fjand and Hurup form an integral part of a larger clay floor. An exception here is the object from Fețele Alba where the ornament covered the entire floor surface. A variant b of this type – clay objects within the earth floor – has been discovered at Holmsland and Norre Fjand (most objects) and probably also at Hurup, Glastonbury and Tofting. The object from Karavan situated in the open air, and the object from Zolotaja Balka, additionally set apart by stones placed vertically.

The second type of objects those rising above the floor level in the central part of the room includes all objects from Seuthopolis, Mum-džilar and La Roque, the object from the apse building and at least one firebed from Popești (IV). It is not, however, known what the remaining ornamented objects from this site looked like. All firebeds from the tribal chief's "court" complex, thought lying on various settlement levels, were of an analogical form (cf. figs. 17 and 18), identical with the Seuthopolis and Mum-džilar objects. This provides important evidence for the intermediate character of the objects from Popești and their direct links with Thracian objects. Non-ornamented objects from Cortès de Navarra may also be included in this group. These firebeds – rectangular, round or oval – were surrounded by a semicircular ridge of burned clay.

Objects from the last group – in the form of a cylindrical column, about 1 m. in height and diameter – have been discovered at three sites in the Ukraine (Pastersk, Matronin, Kononč); the object from Kaniv – semi-circular, 3 m \varnothing and 0.4 m high – is similar. All were made from clay strongly burned in the upper part. The oldest object from Žabotin – like the Trachtemirov

object — probably had an elevation-altar. The form of both altars is unknown, since neither one has survived until our times. We may suppose that they were prototypes of the above mentioned objects.

The Situational Context of "Firebeds"

A considerable part of the objects under discussion has been discovered in situations undoubtedly not typical and outstanding. The oldest object from Žabotin was located in a building distinguished by considerable dimensions and a lighter construction of walls. In the remaining objects of this settlement lumps of loam from walls were found. They were covered with geometrical patterns done in red and brown paint on a white or blue background. No distinguishing characteristics were found at the dug-out at Trachtemirov, we have no information on the objects at Bilsk, Pastersk, Matronin, Kononč and Kaniv. On the other hand the environment of the Karavan object was rather outstanding. Researchers excavated there a sickle-shaped ridge made of burned clay. In the inside of the curve there was a cult fireplace made of clay with a stone path leading up to it. The fact that the object was located in the open air was another distinguishing feature.

Conspicuous buildings with "firebeds" were also found within the Thracian-Dacian group. A particular position is taken there by the palace of king Seuthes III at Seuthopolis (where two ornamented objects have been discovered). The palace was patterned, as regards its dimensions, planning and construction, on rich Hellenic houses. The building has been interpreted by D.P. Dimitrov as having been simultaneously the central temple of the Thracian cult. The situation of the ornamented object from Mumadžilar, discovered in a barrow burial chamber, is also exceptional. Its location and construction do not differ at all from those of the objects found in living houses. This is, according to the author, a certain proof of the cult significance of ornamented objects among the Thracians. Objects at the "court" at Popești and Meleia have been found in the Dacian in distinguishing circumstances (inside apse buildings interpreted by R. Vulpe as sacral). Objects from București Mihai Voda and Fețele Alba were found in ordinary living houses, there is no information concerning the remaining objects. The altar-firebeds at La Roque were in ordinary living houses, but P. Larderet thinks that rooms with altars were de-

voted to cult purposes only and that cult practices were held only at most affluent houses.

Circumstances associated with the discovery of the plate at Muchovo — in the vicinity of two sacral objects, including an apse, identical with the buildings at Popești and Meleia but made of stone — may also be considered as outstanding.

All objects from Denmark and the FRG were found, however, in the ordinary living houses. The author has no information on the circumstances involving the discovery of the object at Glastonbury.

Another exceptional object is the building at the Janikowo settlement, interpreted by the author of this paper as a temple. Regarding the construction, dimensions and planning this building has no equal in the Przeworsk Culture. A very essential element of the environment is provided by six dog graves discovered directly north of the building (fig. 22) parallel to its wall. There is no doubt as to their connection with the supposed temple and they furnish an additional proof of the sacral function of the entire complex. It is difficult to elucidate the relation between objects from Janikowo and Krusza Zamkowa (Bydgoszcz Voivodeship) because researches at Krusza Zamkowa have not yet been terminated. It is remarkable that animal graves have also been discovered there.

To sum up — most of the objects were found in buildings prominent in their environment, sometimes exceptionally rich, without any analogy in their culture (Seuthopolis, Janikowo). The position of the object discovered in the barrow burial chamber is also remarkable.

Coinciding Relics

The fact of a frequent concurrence of untypical relics, sometimes quite exceptional and of cult significance, is linked with the often distinguished character of buildings in which ornamented objects were discovered. No such relics were found with the oldest objects from Žabotin, nor with object II at the same site. But at object III researchers discovered a skull of a horse, the jaws, shoulder blades and antlers of a stag, a human skullcap and 56 bones used in games. A vessel from Rhodes, a large bird-shaped vessel and a large abundantly decorated jug were found at a dug-out at Trachtemirov. Burned acorns, peas and corn were found with the objects from Pastersk and Matronin and at Pastersk, moreover, a clay vessel with burned human bones. The most interesting discoveries were made at Karavan where

in addition to numerous objects of every-day use there were several others used for cult practices: numerous miniature vessels, a part of an anthropomorphic figure, a casting spoon of a shape making its use impossible and several objects of unknown destination. The most interesting finds were however clay models of grains of eight plants measuring 2-4.5 cm. The models of corn grains were made of clay mixed with fluor.

It is impossible to determine on the basis of publications whether any outstanding relics appeared at Thracian or Dacian objects. It does not seem so. A fragment of a firedog figure was found only at Zolotaja Balka.

Numerous and interesting relics are known from La Roque, but they were not found at the oldest object. As regards more recent objects, there were in rooms S-1 and S-2 many rings made of burned clay, a fragment of a *dolium* vessel with a hole in the bottom made purposely prior to the firing and three *chenet* figures. In the most recent room N-3 researchers found three *chenet* figures and fragments of two *dolium* vessels with holes in the bottom. At the Le Cayla de Mailhac site there were, at the offering altar, amphora necks placed with spouts in the ground.

A trapezoid stone smoothed out and placed next to engraved squares was an exceptional relic at Janikowo. Among the remains of loam there were, moreover, fragments of many container vessels.

All objects from Denmark and the FRG appeared in ordinary living houses. There was an outstanding *ildbukke* figure found at house XVII at Nørre Fjand, similar figures were found at Hurup where there were also specially produced small vessels or fragments of bigger vessels placed in firebeds.

Firedog figures constitute an interesting category of relics. They are metal, stone or clay figures with heads of animals, typical for the Celtic Culture and linked with the fire cult and household deities. Such relics were discovered at cult objects at Cortès de Navarra (Hallstatt Period) and at more recent objects from La Roque: in room S-1 there were two figures representing horses and in room S-2 a headless figure, so that the animal could not be identified, above room N-3 researchers discovered three figures: two without heads and one with a musteline head. Many of these relics were found in situ close to the firebeds at the Celtic settlement at Muchovo. Analogical relics were found in Rumania: Popești, Poiana and Sighișoara, but without connection with the objects discussed. Special attention should be

directed to the discovery of such relics at Zolotaja Balka within the compass of a Scythian settlement, also at ornamented objects. They are interpreted as a proof of the influence of Dacian culture from Rumania.

In Denmark *ildbukke* figures are equivalents of *chenet* figures found elsewhere; such relics were discovered at house XVII at Nørre Fjand and with the objects at Hurup. According to the present author, the stone object from Janikowo with the sides and top smoothed out, (fig. 24) should also be considered a relic of the same category. Its shape is similar to *chenet*, it was placed in analogical relation to the engraved squares as the firedogs to firebeds and could have had no practical use. The missing head is its only differing feature. According to the author, this is a simplified, degenerated form of *chenet*.

Cultural Context

The Scythian, Thraco-Dacian and the presumed Celtic group are situated in the areas strongly influenced by Greek culture, in Greece itself (Thrace) or its colonies. The Germanic culture was in those times under a strong influence of the Celtic culture.

The author discusses most extensively the cultural situation of site 11 at Janikowo. The supposed temple was within a large and affluent settlement of Przeworsk Culture, which may be dated to the III phase of the Late La-Tène period and phase B₁ of the Early Roman period — i.e., from c. 15 B.C. up to c. 70 A.D. A great number of various objects and about 24,000 fragments of ceramics have been found there. In addition to hand made ceramics there were also fragments of wheel made vessels known as "grey", most certainly of Celtic origin. The "grey" ceramic fragments constitute 0,3% of the entire ceramic material. Several objects or relics of Celtic origin were also discovered there. The most important one is an object interpreted by the author as a workshop of millstones serviced by qualified Celtic craftsmen. It is of interest that a second, analogical workshop was discovered at site 2 at Strzelce, Bydgoszcz Voivodeship, 8 km. from Janikowo also at the Pakość Lake. Another Celtic element are houses with clay floors, without analogy in the Przeworsk Culture. Undoubtedly, the clay quasi-bricks, are also a Celtic element; analogous objects were found only at a Celtic settlement at Sułków, Opole Voivodeship. All these facts speak for the presence of a Celtic group in the investigated settlement and the important

role they played in the economy of the local population. This is in fact the first site at Cuyavia where the presence of Celts has been determined with certainty. This conclusion is supported by the structure of the animals bred there (Table I). The structure of the bone material from a Przeworsk Culture settlement, site 2 at Dobieszewice, Bydgoszcz Voivodeship, also at the Pakość Lake, was analogous. It resembles the structure of Celtic settlements at Nowa Cerekwia, Opole Voivodeship, and at Przemęczany, Cracow Voivodeship, in Southern Poland, but is different from bone material structures of settlements of the Przeworsk Culture.

Conclusion

It has been found that there exists in Europe a group of objects which may be described as firebeds or quasi-firebeds with ornaments. They existed throughout Europe over a period of one thousand years. The purpose of most of these objects were cult-sacral practices, they are outstanding objects within their respective culture (with the exception of the objects from the Germanic group). A detailed analysis made it possible to distinguish three distinct cultural-ethnic groups: the Scythian, Thraco-Dacian, and Germanic group plus a probable fourth one — the Celtic group. Besides these groups there are individual sites in Spain (Cortes de Navarra) and Poland (Janikowo and Krusza Zamkowa).

As regards the Scythian group (Ukraine) it has been found that it is represented by the oldest objects and is chronologically and geographically clearly isolated. The ornament of the oldest object indicates Greek genesis. Concerning ornamentation and forms of cult we may observe distinct changes involving a gradual simplification and reduction of the ornament, abandoning of the original Greek impulse and at the same time an increasing participation richness and variety of local concomitant relics. The final stage of this process is represented by objects without ornaments with a very rich inventory of local origin (Karavan). This development took place in a relatively small area of the Ukraine in the Dniepr basin between the 7th and 5th-3rd centuries B.C. This group does not include the object from Zolotaja Balka, obviously more recent and linked with the Thraco-Dacian group.

A distinct development process occurred also in the Thraco-Dacian group: from the oldest objects from Seuthopolis with rich and complicated ornaments, through the Popești object of a clearly

Moreover, at site 11 at Janikowo researchers found in a dug-out a part of a vessel (fig. 32) clearly related — according to the author — with vessels of the Dacian Culture of the *ceașca dacica* type. Considering the fact of the striking similarity of ornaments of objects 9 to those at Poiana and București-Mihai Voda we may suggest a possibility of the influence of Dacian Culture.

Generally speaking, the cultural situation of all investigated objects involves the presence or the strong influence of foreign elements representing a higher cultural level: the Greek culture in the South and the Celtic culture in the North.

transitional character, to Dacian objects of a very simple ornament. Even though there is a distinct time gap between Thracian (Seuthopolis, Mumdzilar) and Dacian objects, we have, nevertheless, sufficient data to link them into one development sequence, so there can be no doubt concerning this problem. The original Greek inspiration (Seuthopolis, Mumdzilar), then a clear simplification and reduction of ornaments and an introduction of local elements (Zolotaja Balka) can also be observed in this group.

There is an analogical situation in the Celtic group at La Roque, where a similar process took place within one settlement. Beginning with the oldest relic of a decisively Greek character of ornament we can see the development involving a gradual simplification and barbarization of decorations and simultaneously a process of a qualitative and quantitative enriching of the concomitant relics. There exists evidence that objects from Glastonbury (ornament connection), Le Cayla de Meilhae (functional connection) and Závist should be treated as the final links of this process. It is difficult, however, to make a definite statement concerning possibilities of links between objects from La Roque and Cortes de Navarra.

The last — Germanic — group differs from the others. All objects in this group were found within ordinary homesteads and were undoubtedly of everyday use. Objects of this group are decisively the most recent, and the oldest Danish objects are contemporaneous with those from Rumania, Janikowo and Glastonbury. The ornaments indicate links with the Dacian and Celtic environment.

A special place is occupied by objects from Janikowo and Krusza Zamkowa, which represent an intermediate position between objects of the

Dacian and Germanic groups as regards chronology, location and ornament.

At the same time certain regularities have been noticed in the development on undoubtedly isolated areas. It has been found that in all groups there appears — from the first Greek impulse — a development involving simplification and barbarization of the ornament. This development has — in the case of two geographically and chronologically remote groups: the Scythian and Celtic (La Roque) — a strikingly similar character in the evolution of the concomitant relics.

The last remarkable fact involves the interesting chronological sequence. The oldest object from the Ukraine has been dated to the end of the 7th, or possibly 7th-6th c. B.C. The development of the Scythian group took place up to the 5th-3rd c. B.C. The oldest objects from the Thraco-Dacian and Celtic groups have been dated to the 4th c. B.C. while it is possible to follow the development of the Thraco-Dacian group up to the 1st c. B.C. and the Celtic to the 3rd c. B.C. and — if we accept the thesis that objects from Glastonbury, Le Cayla de Mailha and Závist represent the final link of this group — even to the 1st c. A.D. The object from Janikowo comes from the turn of eras. The oldest objects of the Germanic group have been dated to the decline of the pre-Roman period, their majority to the Early Roman period and the most recent to the 3rd c. A.D. It is interesting that this is a peripheral object in relation to the entire group (Tofing).

The author's address:

Dr Tadeusz Makiewicz, Poland
61-874 Poznań, Marchlewskiego 124/126
Katedra Archeologii UAM

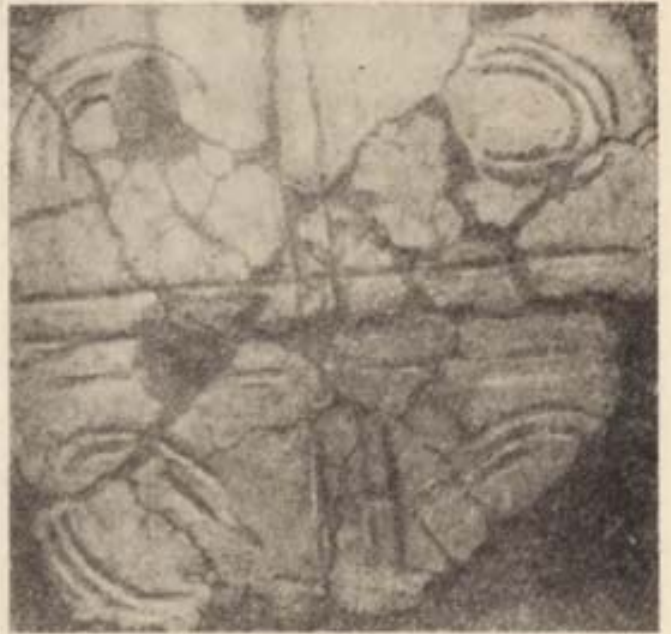
The final problem to be elucidated concerns the question which element of the Greek household equipment had been the prototype of the discussed objects. Only P. Larderet expressed his opinion on the subject saying that La Roque objects originated in Greek culture, and speaking even of a religious Greek-Celtic syncretism. E.F. Pokrovskaja disregards the problem of their genesis and D.P. Dimitrov stresses the autochthonic character of objects from Seuthopolis. This opinion is without foundation since the mode of decoration of Seuthopolis objects was undoubtedly based on Greek ornaments, and a most convincing argument is provided by the ornament of the Mumdzilar object where the Greek letter sigma was found. According to the author, this was not necessarily a simple loan of a specific element from the furnishing of a Greek house. Only the ornament (Ukraine) could have been taken over or house stone altars imitated or mosaics found in the grand rooms (*androna*) of Greek houses copied.

To recapitulate — this is an interesting cultural current of a doubtlessly Greek origin which, taking various roads and becoming more and more diverse, spread over considerable European territories. During this process the meaning hidden behind this phenomenon changed probably, since the function of the objects discussed was different in each culture and presumably moved a long way from the original Greek impulse.

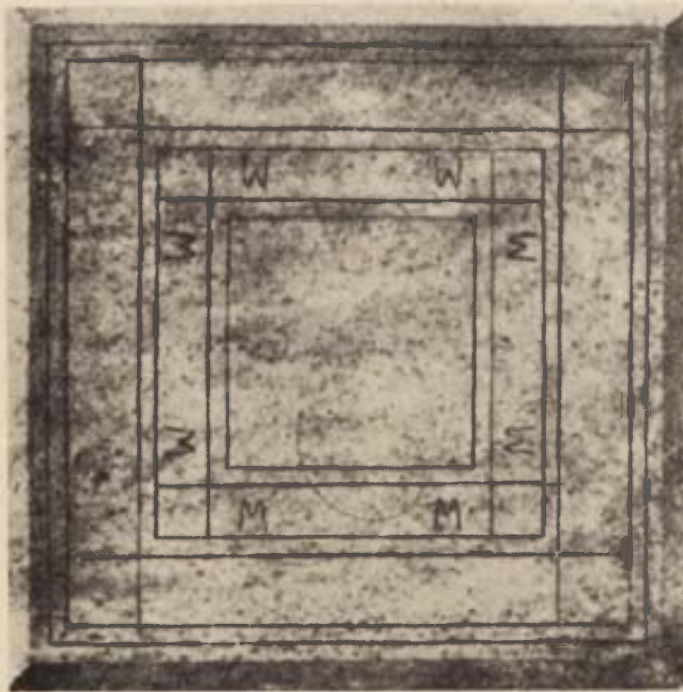
Translated by Jan Rudzki

1

2

3

4

Tabl. I. Obiekty ornamentowane z Ukrainy (1, 2) i Bułgarii (3, 4)

– Matronin, widok wierzchniej części słupa glinianego; 2 – Zolotaja Balka, obiekt sakralny; 3 – Mumdzilar, kurhan 2, płaszczyzna gliniana
4 – Muchovo, gliniana tabliczka kultowa

Ornamented objects from USSR (1, 2) and Bulgaria (3, 4)

1 – Matronin, the upper part of a clay pillar; 2 – Zolotaja Balka, an sacral object; 3 – Mumdzilar, barrow 2, clay plain; 4 – Muchovo, a clay cult table

Accord. to E. F. Pokrovskaja, M. I. Viazmitina, G. Feher and T. Gerasimov

1

2

Tabl. II. Fetele Alba (Rumunia). Ornamentowane klepisko gliniane – An ornamented clay floor

Photo H. Dalcoviciu

1

2

Tabl. III. „Paleniska” z Bułgarii (1) i Polski (2)

1 – Seuthopolis, pałac królewski, gliniana płaszczyna ornamentowana (B) z kolistym zagłębieniem w środku; 2 – Janikowo, obiekt 9, widok klepiska z fragmentem rytego kwadratu i trapezowatym kamieniem

“Firebeds” from Bulgaria (1) and Poland (2)

1 – Seuthopolis the royal palace, an ornamented clay plain (B) with a circular depression in the middle; 2 – Janikowo, object 9, clay floor with a fragment of an engraved square (corner SE) and a trapezoid stone

Accord. to D. P. Dimitrov (1), photo T. Makiewicz (2)

1

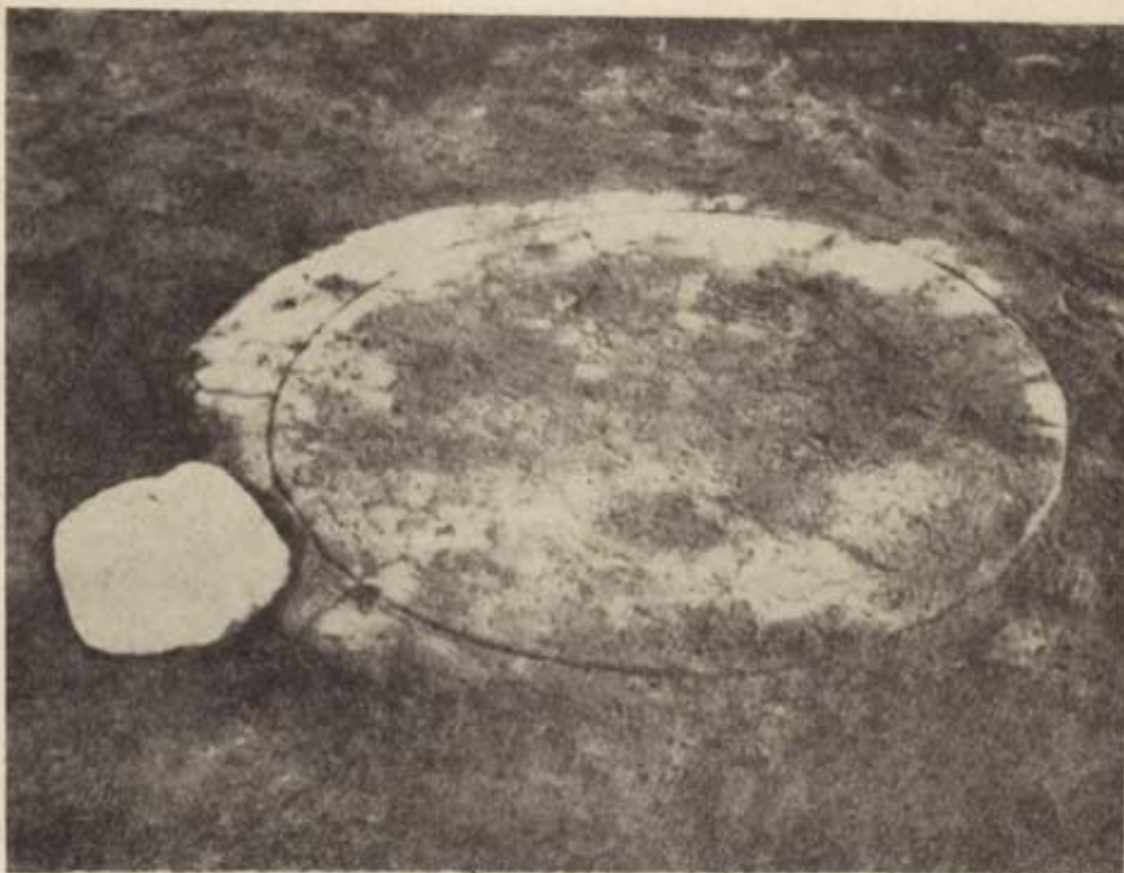
2

Tabl. IV. Ornamentowane paleniska gliniane z Anglii (1) i Danii (2)

Ornamented clay firebeds from England (1) and Denmark (2)

1 - Glastonbury; 2 - Nørre Fjand, dom - house XVII

Accord. to W. Bremer (1) and G. Hatt (2)

1

2

Tabl. V. Nørre Fjand. Ornamentowane paleniska gliniane — Ornamented clay firebeds
1 — dom — house XIV; 2 — dom — house Ib

Accord. to G. Hatt

1

2

Tabl. VI. Nørre Fjand. Ornamentowane paleniska gliniane — Ornamented clay firebeds

1 — dom — house Ic; 2 — dom — house IVb

Accord. to G. Hatt

1

2

Tabl. VII. Nørre Fjand. Ornamentowane paleniska gliniane – Ornamented clay firebeds

1 – dom – house Vd; 2 – dom – house XVIII

Accord. to G. Hatt

1

2

Tabl. VIII. Norie Fjand. Ornamentowane paleniska gliniane — Ornamented clay firebeds

1 — dom — house Xb; 2 — dom — house IXb

Accord. to G. Hatt

1

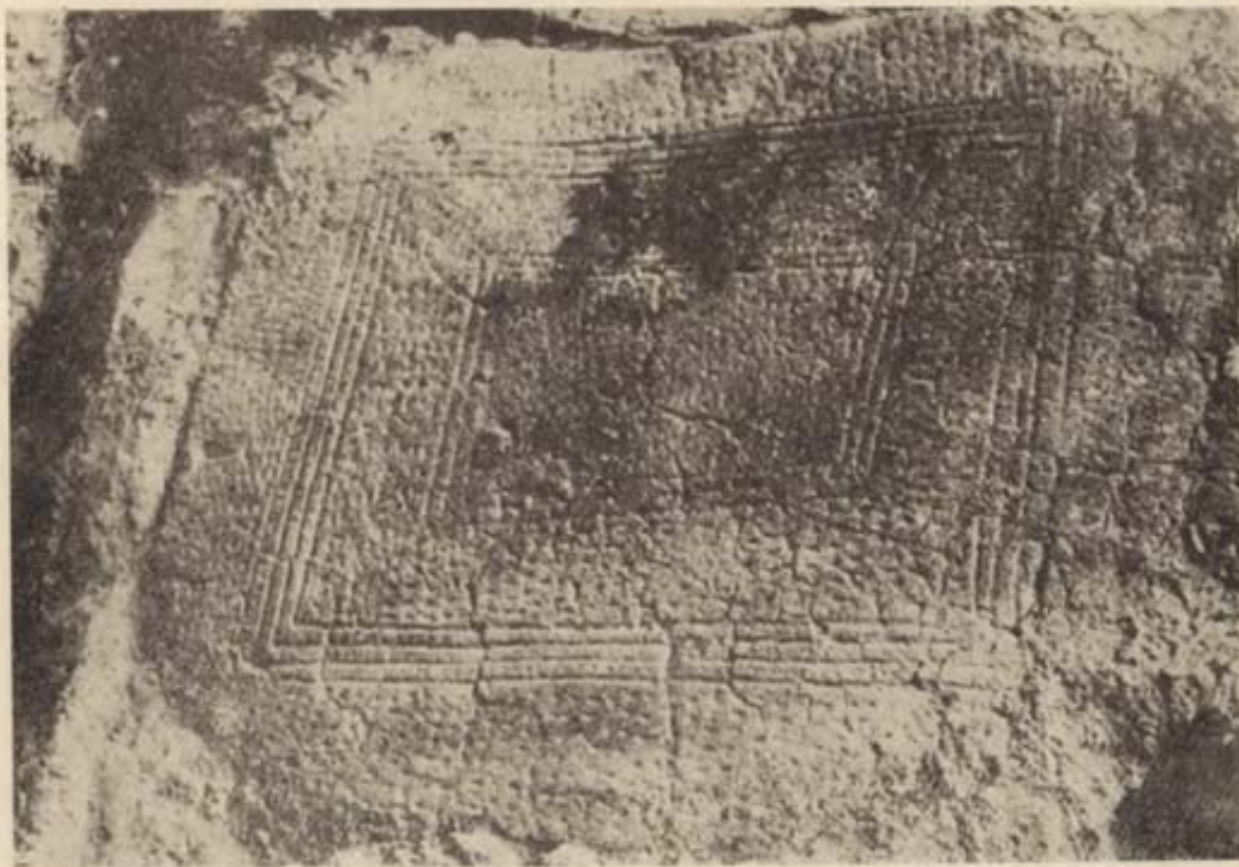

2

Tabl. IX. Ornamentowane paleniska gliniane z Danii — Ornamented clay firebeds from Denmark

1 — Holmsland; 2 — Mariesminde

Accord. to G. Hatt

1

2

3

Tabl. X. Ornamentowane paleniska gliniane z Danii (1) i RFN (2)

Ornamented clay firebeds from Denmark (1) and FRG (2, 3)

1 - Hurup, dom - house 9; 2, 3 - Tofting

Accord. to T. Edgren (1) and A. Bantelmann (2, 3)

